

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH ÖĞRETMENLİĞİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KATOLİK CİZVİTLER İLE
PROTESTAN MİSYONERLER ARASINDA OSMANLI'DA
SURİYE VE LÜBNAN VİLAYETLERİNDE YAŞANAN
EĞİTİM REKABETİ

TANSU ŞANA

İzmir
2019

**TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH ÖĞRETMENLİĞİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KATOLİK CİZVİTLER İLE
PROTESTAN MİSYONERLER ARASINDA OSMANLI'DA
SURIYE VE LÜBNAN VİLAYETLERİNDE YAŞANAN
EĞİTİM REKABETİ**

TANSU ŞANA

**İzmir
2019**

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “19.Yüzyılın İkinci Yarısında Katolik Cizvitler ile Protestan Misyonerler Arasında Osmanlı’da Suriye ve Lübnan Vilayetlerinde Yaşanan Eğitim Rekabeti” adlı çalışmanın içerdiği fikri izinsiz başka bir yerden almadığımı; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında ve bölümlerinin yazımında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptığımı ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, ayrıca bu çalışmanın Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve *intihal içermediğini* beyan ederim. Herhangi bir zamanda aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonuca razı olduğumu bildiririm.

12/06/2019

Tansu Şana

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 05/07/2019

Tez Başlığı: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Katolik Cizvitler ile Protestan Misyonerler Arasında Osmanlı'da Suriye ve Lübnan Vilayetlerinde Yaşanan Eğitim Rekabeti

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 183 sayfalık kısmına ilişkin, 05/07/2019 tarihinde **tez danışmanım tarafından** Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın sağladığı İntihal Tespit Programından (**Turnitin-Tez İntihal Analiz Programı**) aşağıda belirtilen **filtreleme tiplerinden biri** (uygun olanı işaretleyiniz) uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin **benzerlik oranı %5'dir**.

- <http://www.kutuphane.deu.edu.tr/tr/turnitin-tez-intihal-analiz-programi/> adresindeki Tez İntihal Analiz Programı Kullanım Kılavuzunu okudum

Filtreleme Tipi 1(Maksimum %15)

Filtreleme Tipi 2(Maksimum %30)

☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça hariç, ☐ Alıntılar dâhil, ☐ Altı (6) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.	☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça dâhil, ☐ Alıntılar dâhil.
EK 1- İntihal Tespit Programı Raporu İLK SAYFA Çıktısı. ☐	
EK 2- İntihal Tespit Programı Raporu (Tümü) Cd İçinde. ☐	

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve yukarıda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı : Tansu Şana
Öğrenci No : 2016950065
Anabilim Dalı : Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Programı : Tarih Öğretmenliği Yüksek Lisans
Statüsü : Yüksek Lisans Doktora

ÖĞRENCİ

(Tansu Şana, 05/07/2019)

DANIŞMAN

(Doç. Dr. , Ercan Uyanık, 05/07/2019)

Açıklamalar

1: Bu formu teslim etmeden önce sizden istenen bilgileri uygun kutucuğu () işaretleyerek doldurunuz.

Kullanıcı şifre vb. konusunda sorun yaşanması durumunda Üniversitemiz Merkez Kütüphanesinde bulunan Turnitin yetkilisine (Ali Taş Tel: +90 (232) 3018026 veya ali.tas@deu.edu.tr) başvurunuz.

2: Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu" formu tezin ciltlenmiş ve elektronik nüshalarının içerisinde ekler kısmında yer alır.

3: Tez savunmasında düzeltme alınması durumunda bu form güncellenerek yeniden hazırlanır.

4: Turnitin-Tez İntihal Analiz Programına yükleme yapılırken Dosya Başlığı (document title) olarak **tez başlığının tamamı**, Yazar Adı (author's first name) olarak **öğrencinin adı**, Yazar Soyadı (author's last name) olarak **öğrencinin soyadı** bilgisini yazınız.

YÜKSEK LİSANS TEZİ SINAV SONUÇ FORMU

Tansu Şana Tarafından Doç. Dr. Ercan Uyanık yönetiminde hazırlanan 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Katolik Cizvitler ile Protestan Misyonerler Arasında Osmanlı'da Suriye ve Lübnan Vilayetlerinde Yaşanan Eğitim Rekabeti başlıklı tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından “**Yüksek Lisans Tezi**” olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ercan Uyanık

Danışman

Prof. Dr. Abdullah Martal

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Hasan Mert

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Süha YILMAZ
Enstitü Müdürü V.

TEŞEKKÜR

Tez konusunun ortaya çıkış sürecindeki önerileri, fikirleri, sunduğu kaynaklar ve danışman hocam olmayı kabul ederek bu tezin her aşamasında büyük destek vermesinden dolayı, üzerimde emeği çok olan hocam Ercan Uyanık başta olmak üzere gerek lisans gerekse yüksek lisans eğitimim süresince derslerine girdiğim ve bugün tarihle ilgili bildiğim her şeyi onlardan öğrendiğim değerli hocalarım Abdullah Martal, Recep Yıldırım, Yahya Araz, Erkan Serçe, Kemal Ramazan Haykıran ve Mustafa Özbaş'a ve savunmama katılarak değerli fikirlerini paylaştan Hasan Mert'e teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca hiçbir zaman verdiğim kararlara karışmayan, beni her zaman destekleyen, bu tezin yazım aşamasında her daim sabır gösteren ve arkamda duran, bu zamana kadar ki her şeyi onları gururlandırmak amacıyla yaptığım gibi bu tezi de onlar için yazdığım aileme en büyük teşekkürümü ederim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
TABLolar LİSTESİ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
ÖZET.....	viii
ABSTRACT.....	ix
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Amaç ve Önem.....	1
1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri.....	2
1.4. Sınırlılıklar.....	2
1.5. Varsayımlar.....	2
1.6. Tanımlar.....	2
BÖLÜM II.....	4
İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	4
BÖLÜM III.....	6
YÖNTEM.....	6
3.1. Araştırmanın Modeli / Deseni.....	6
3.2. Evren / Örneklem.....	6
3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları.....	6
3.4. Tasarım, Geliştirme, Uygulama Süreci.....	7
3.5. Verilerin Analizi.....	7
3.6. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği.....	7
3.7. Araştırmacının Rolü.....	7
BÖLÜM IV.....	8
BULGULAR.....	8
Araştırmanın Genel Çerçevesi.....	8
BİRİNCİ KISIM.....	16
KATOLİK VE PROTETAN MİSYONERLER.....	16
1.1. Misyonerlik Faaliyetlerinin Hedeflediği Amaçlar ve Etkili Oldukları Alanlar.....	16

1.2. Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Göstermiş Olan Başlıca Katolik Misyoner Örgütleri.....	22
1.2.1. Cizvitler.....	25
1.2.2. Lazaristler.....	27
1.2.3. Fransiskanlar.....	28
1.2.4. Dominikanlar.....	29
1.2.5. Kapuçinler (Kapüsenler).....	30
1.3. Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Göstermiş Olan Başlıca Protestan Misyoner Örgütleri.....	31
1.3.1. Church Missionary Society.....	33
1.3.2. British and Foreign Bible Societies.....	34
1.3.3. American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM).....	35
1.3.4. Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church (BFMPC).....	36
1.3.5. Kaiserswerther Diyakonezleri.....	37
1.4. Katolik ve Protestan Mezheplerinin Benzerlik ve Farklılıkları.....	38
İKİNCİ KISIM.....	43
LÜBNAN ve SURIYE (1850-1900).....	43
2.1. Lübnan.....	43
2.1.1. 1860 Lübnan İç Savaşı ve Bölgedeki Misyoner Örgütlere Etkisi.....	46
2.2. Suriye.....	50
2.3. Suriye ve Lübnan'ın Misyonerlik Faaliyetlerindeki Önemi.....	55
ÜÇÜNCÜ KISIM.....	58
SURIYE VE LÜBNAN'DAKİ KATOLİK VE PROTESTAN MİSYONER ÖRGÜTLERİNİN EĞİTİM ALANINDAKİ REKABETİ.....	58
3.1. Katolik Misyoner Örgütlerinin Lübnan ve Suriye'deki Eğitim Dışı Faaliyetleri...58	
3.2. Cizvitlerin Suriye ve Lübnan'daki Eğitim Faaliyetleri ve Açtıkları Önemli Okullar.....	61
3.2.1. Ghazir Koleji.....	70
3.2.2. Saint-Joseph Üniversitesi (SJU).....	74
3.3. Lazaristler'in Suriye ve Lübnan'daki Eğitim Faaliyetleri ve Açtıkları Önemli Okullar.....	79
3.3.1. Antoura (Ayn Tura) Koleji.....	84
3.3.2. Filles de la Charite'in (The Daughters of Charity/Hayırisever Kızlar) Suriye ve Lübnan'daki Eğitim Faaliyetleri.....	86

3.3.3. Frerler'in Suriye ve Lübnan'daki Eğitim Faaliyetleri.....	89
3.4. Fransa'nın Denetimindeki Katolik Misyonerlerin Suriye ve Lübnan'da Kurdukları Okulların İstatistikî Değerlendirmesi.....	91
3.5. Protestan Misyoner Örgütlerin Suriye ve Lübnan'daki Eğitim Dışı Faaliyetleri.....	95
3.6. Amerikalı Protestan Misyonerlerin Suriye ve Lübnan'daki Eğitim Faaliyetleri ve Açtıkları Önemli Okullar.....	99
3.6.1. Suriye Protestan Koleji (SPC).....	113
3.7. Suriye ve Lübnan'da Faaliyet Göstermiş Olan Diğer Önemli Protestan Misyoner Örgütleri ve Açtıkları Eğitim Kurumları.....	119
3.8. Protestan Misyonerlerin Suriye ve Lübnan'da Kurdukları Okulların İstatistikî Değerlendirmesi.....	125
3.9. Cizvitler ve Diğer Önemli Katolik Misyoner Örgütlerinin Protestan Misyoner Örgütleriyle Giriştikleri Eğitim Alanındaki Mücadeleleri.....	128
3.10. Katolik ve Protestan Misyoner Örgütlerinin Faaliyetlerinin Bölge Üzerinde Yarattığı Etki.....	136
BÖLÜM V.....	143
SONUÇ/DEĞERLENDİRME.....	143
KAYNAKÇA.....	148
EK 1.....	159
EK 2.....	160

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 Beyrut Vilayeti'ne ait Katoliklerin sahip olduğu okulların istatistikleri	92
Tablo 2 Suriye, Beyrut Vilayetleriyle Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığındaki Fransızlara ait okulların istatistikleri.....	93
Tablo 3 Bölgede Katolik misyonerlere bağlı olan okulların misyoner örgütlerine göre istatistikleri.....	93
Tablo 4 Suriye ve Beyrut Vilayetlerindeki Amerikan okullarına ait istatistikler.....	125
Tablo 5 Suriye ve Beyrut Vilayetlerindeki İngiliz okullarına ait istatistikler.....	125
Tablo 6 Suriye, Beyrut Vilayetleriyle Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığındaki Amerikalılara ait okulların istatistikleri.....	126
Tablo 7 Suriye Vilayetiyle Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığındaki İngilizlere ait okulların istatistikleri.....	126
Tablo 8 Suriye misyonunda Amerikalılara ait olan okulların istatistikleri.....	127
Tablo 9 Beyrut şehrindeki yabancı okulların istatistikleri.....	127

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Suriye Prostan Koleji'deki George E. Post Science Hall	160
Şekil 2. Suriye Protestan Koleji'ndeki College Hall	161
Şekil 3. Sidon'daki Gerard Institute.....	162
Şekil 4. Sidon'daki yetimhane ve Gerard Institute'ye giden öğrenciler.....	163
Şekil 5. Antoura Koleji.....	164
Şekil 6. St. Joseph Üniversitesi.....	165
Şekil 7. Antoura Koleji'ne giden öğrenciler ve öğretmenleri.....	166
Şekil 8. Lübnan Haritası.....	167
Şekil 9. Suriye Haritası.....	168

KISALTMALAR

ABCFM: American Board of Commissioners for Foreign Missions

BFMPC: Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

CMS: Church Missionary Society

DH. EUM. 5. Şb: Dâhiliye Evrak-ı Umumi Beşinci Şube

DH. MKT: Dâhiliye Mektubi

FEC: Frères des Écoles Chrétiennes

MF. MKT: Maarif Nezareti Mektubi

OEO: OEuvre des Ecoles d'Orient

OPF: OEuvre de la Propagation de la Foi

OPM: OEuvre Pontificales Missionnaires

SJU: Saint-Joseph University

SPC: Syrian Protestant College

SVM: Student Volunteer Movement

ŞD: Şura-yı Devlet

Y. A. HUS: Yıldız Arşivi Hususi Maruzat

Y. MTV: Yıldız Mütenevvi Maruzat

Y. PRK. HR: Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı

Y. PRK. UM: Yıldız Umumi

ÖZET

19.Yüzyılın İkinci Yarısında Katolik Cizvitler ile Protestan Misyonerler Arasında Osmanlı'da Suriye ve Lübnan Vilayetlerinde Yaşanan Eğitim Rekabeti

Şana, Tansu

Yüksek Lisans, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı

Doç. Dr. Ercan Uyanık

Bu çalışmada, genel itibariyle Katolik misyonerlerle Protestan misyonerler arasında Suriye ve Lübnan bölgesinde 19. Yüzyılın ikinci yarısında yaşanan eğitim rekabeti konu alınacaktır. Araştırılacak bölgede diğer misyonerlerden daha fazla faaliyet göstermiş olan Cizvitlerle Amerikalı Protestan misyonerlerin mücadelesi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır. Protestan ve Katolik misyonerlerin Osmanlı'daki eğitim faaliyetleri incelenerek söz konusu iki mezhebin kendilerine taraftar toplamak ve kiliselerine yeni insanlar katmak için ne tür bir mücadeleye giriştikleri ortaya konulacaktır.

İki mezhep arasındaki bu mücadelenin bölge de ve bölge insanı üzerinde ne gibi değişikliklere yol açtığı, faaliyetlerin yarar sağlayıp sağlamadığı gibi konular da araştırma içerisinde incelenecektir. Sayısal veriler, iki tarafın birbirleri hakkındaki bilgileri ve düşünceleri dikkate alınarak sonuç itibariyle hangi tarafın bu rekabeti önde tamamladığı sorusuna somut bilgiler ışığında cevap verilmeye çalışılacaktır.

Araştırma boyunca iki tarafın da penceresinden bakılarak, birbirleri hakkındaki düşünceleri, rekabet biçimleri, avantajları/dezavantajları vb. üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Misyonerlik, Katolikler, Cizvitler, Protestanlar, Lübnan, Suriye.

ABSTRACT

Education Competition Between Catholic Jesuits and Protestant Missionaries in Syria and Lebanon Provinces in the Ottoman Empire in the Second Half of the 19th Century

Şana, Tansu

Postgraduate, Turkish and Social Sciences

Doç. Dr. Ercan Uyanık

In this study, the educational competition between Catholic missionaries and Protestant missionaries in Syria and Lebanon will be discussed in the second half of the 19th century. In the area to be explored, the struggle of the Jesuits and the American Protestant missionaries, who have more activities than the other missionaries, will be discussed in detailed. By examining the educational activities of the Protestant and Catholic missionaries in the Ottoman Empire, it will be revealed what kind of struggle these two sects are trying to gather supporters and add new people to their churches.

It will be examined in this research whether the struggle between the two sects causes changes in the region and the people of the region and whether the activities benefit. Numerical data will be tried to be answered in the light of the concrete information on the question of which side has completed this competition ahead by considering the information and opinions of the two parties.

Throughout the research, both sides looked at the window, thinking about each other, forms of competition, advantages / disadvantages, etc. will be focused on.

Keywords: Missionary, Catholic, Jesuit, Protestant, Lebanon, Syria.

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının yayınlanmasından sonra Osmanlı'daki Hristiyan tebaanın durumunun iyileştirilmesi sonucunda Avrupalı devletler hem bu fermanların Hristiyan tebaaya getirdiği hakları gerekçe göstererek Osmanlı'nın iç işlerine karışma çabası içerisine girmişlerdir hem de kendileri için yeni haklar elde etmeye çalışmışlardır. I. Meşrutiyet'in ilanından sonra Hristiyan tebaa ve Osmanlı'ya gelen Avrupalıların sahip olduğu haklar daha da artmış ve bunun sonucunda İngiltere, Amerika, Fransa gibi devletler Osmanlı topraklarında eğitim, din, sağlık, basın-yayın gibi birçok alanda faaliyet göstermeye başlamışlardır.

Osmanlı topraklarında birçok alanda farklı faaliyetler içine giren bu devletlerin gösterdikleri bütün faaliyetlere "misyon", bu misyonları gerçekleştirmek için gelenlere ise "misyoner" denmiştir. Bu çalışmada, Katolik Cizvitlerle Amerikalı Protestan misyonerler özelinde 19. yüzyılda Osmanlı toprakları üzerinde bulunan Suriye ve Lübnan Vilayetlerinde bu iki tarafın giriştikleri mücadele ele alınacaktır. Misyonerlik nedir, Protestan ve Katolik misyonerlerin Osmanlı'daki faaliyetleri nelerdir sorularına cevap aranacak ve birbirine rakip bu iki mezhebin kendilerine taraftar toplamak ve açtıkları okullara yeni öğrenciler katmak için ne tür bir mücadeleye giriştikleri araştırılacaktır.

1.2. Amaç ve Önem

Bu araştırmadaki temel amaç, Hristiyanlığın iki büyük mezhebinin Protestanlığın ortaya çıktığı 16. yüzyıldan itibaren giriştikleri mücadelenin Osmanlı Devleti'ne yansımaları ve bu rekabetin Osmanlı topraklarının bir parçası olan Suriye ve Lübnan Vilayetleri üzerindeki etkisini araştırmaktır. Osmanlı'ya gelen misyonerlerin yaptıkları eğitim faaliyetleri hakkında pek çok çalışma olsa da bu iki farklı kutbun Suriye ve Lübnan Vilayetlerindeki karşılaştırmasının derinlikli olarak yapılmadığı, bu bölgedeki rekabetin ne boyutta olduğu hakkında yeterli derecede kaynak bulunmadığı literatür araştırması sırasında görülmüştür ve bu çalışma da literatürde bulunan bu açığı kapatma amacıyla ele alınacaktır.

1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri

Ana Problem: 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fransız Katolik örgütlerinden olan Cizvitlerle, Amerikalı Protestan misyonerler ne tür faaliyetlerde bulunmuşlardır, iki farklı misyoner grubu Suriye ve Lübnan topraklarında nasıl bir rekabete girişmiştir ve bu rekabetten bölgede yaşayan tebaa nasıl etkilenmiştir?

1.Alt Problem: 19. yüzyılda Protestan ve Katolik misyonerler Osmanlı'da hangi alanlarda ne tür faaliyetlerde bulunmuşlardır?

2.Alt Problem: Suriye ve Lübnan toprakları üzerinde iki farklı mezhebe bağlı olan bu misyonerlerin rekabeti nasıl, ne şekilde olmuştur?

3.Alt Problem: Girişilen bu rekabet sonucunda hangi taraf diğerine üstün gelmiştir ve o bölgede yaşayan halk bundan nasıl etkilenmiştir?

1.4. Sınırlılıklar

Amerikalı Protestan misyonerlerin ve Katolik Cizvitlerin Osmanlı'da yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerini konu alan kaynaklara bakılacak, özellikle o dönemde bölgede bulunmuş olan misyonerlerin yazdıkları incelenecek ve 19.yüzyılda bu misyonerlerin Suriye ve Lübnan üzerinde giriştikleri faaliyetler ele alınacaktır.

1.5. Varsayımlar

Her iki misyoner grubuna bağlı olan misyonerlerin verdikleri bilgiler incelenecek, Osmanlı belgelerine yansıyan misyonerlik faaliyetleri araştırılacak, bu belge ve bilgilerin yeterliliği ve uygulanabilir olduğu varsayılacaktır. Birinci elden kaynakların yanında güvenilir ikinci elden kaynaklardan da yararlanılacaktır.

1.6. Tanımlar

Hristiyanlık: Ortadoğu kökenli, tek tanrılı, İsa'nın Yeni Ahit'teki öğretilerine dayanan bir dindir. İsa'nın adına atfen İsevilik de denilir. Bu inanca sahip kişilere Hristiyan denir. Hristiyanlığın kutsal kitabı Kitab-ı Mukaddes'tir.

Katolik: Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı olan ve Papa'nın otoritesini kabul eden kişilere denir.

Protestan: 16. yüzyılda Martin Luther'in öncülüğünde Katolik Kilisesi ile Papa'nın otoritesine karşı çıkarak Hristiyan dünyada Reform hareketini başlatan, Hristiyanlığın üçüncü büyük mezhebini kuran ve bu kiliseye bağlı olan kişilere denir.

Misyoner: Herhangi bir dini öğretiyi yabancı ülkelerde yaymakla yükümlü din görevlilerini tanımlamada ya da başkalarını belirli bir öğretiye, özellikle dini bir öğretiye ikna etmeye çalışan, onları bu öğretiye çekme amacını üstlenen kişileri tanımlamada kullanılır.

Tanzimat: Osmanlı Devleti'nde 1839 yılında Tanzimât Fermânı olarak bilinen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunmasıyla başlayan modernleşme ve yenileşme döneminin adıdır. Sözcük anlamı "düzenlemeler, reformlar" demektir.

Islahat: Fransızca "reform" teriminin karşılığıdır. Toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeyen ve çağın gerisinde kalmış kurumları çağın ve ihtiyaçların gereği doğrultusunda yeniden düzenlemek demektir. Aynı zamanda Osmanlı'da 1856'da Islahat Fermanı adıyla Hristiyan tebaanın yaşam şartlarını iyileştiren bir ferman yayınlanmıştır.

Cizvitler: İsa Tarikatı adıyla anılan bir Hristiyan örgütü. Hristiyan olmuş eski bir İspanyol askeri olan Ignacio de Loyola tarafından 1534'de kurulmuştur. Başlıca yoğunlaştıkları alanlar misyonerlik ve eğitim kurumları açmaktır. Türkiye'de "İsa'nın Askerleri" adıyla bilinir, üyelerine "Cizvit" denir.

BÖLÜM II

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

19. yüzyılda Osmanlı Devletiyle alakalı misyonerlik faaliyetleriyle ilgili çok sayıda çalışma olsa da bu konuda yapılan literatür taraması sonucunda Türkiye’de yapılan, Suriye ve Lübnan topraklarındaki Protestan ve Katolik misyonerlerin arasındaki rekabet üzerinde duran ve doğrudan bu konuyu ele alan çalışmaların çok sınırlı sayıda kaldığı çoğunun dolaylı yoldan bu konuya değindiği tespit edilmiştir. Araştırma genelinde yararlanılacak kaynaklardan birkaçının içeriğine bu bölümde yer verilmiştir.

Bu çalışmalardan ilki Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu’nun “Anadolu’daki Amerika” kitabıdır. Bu kitapta Amerikalı misyonerlerin 19. yüzyılda Anadolu’da giriştikleri misyonerlik faaliyetleri ele alınmıştır. Bu kitabın önemli olmasının sebebi, 19. yüzyılda Amerikalı misyonerlerin Osmanlı’da kurduğu okulları derinlemesine incelemiş önemli bir Türkçe kaynak olmasıdır. Uygur Kocabaşoğlu, bu kitabı yazarken yabancı kaynakların yanı sıra American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)’in özel arşivlerine girerek buradaki belgelerden de yararlanmıştır. Kitapta Amerikan okullarının Osmanlı’daki kuruluşları ve Amerikalı misyonerlerin Osmanlı’ya geldikleri ve faaliyete geçtikleri ilk zamanlar, Amerikalı misyonerlerin eğitim durumları ve dünya görüşleri üzerinde durulmuştur. Kitapta Amerikalı misyonerlerin Osmanlı’ya gelmeye başladıkları 1820’lerden 1900 yılına kadar olan basın-yayın, eğitim, sosyal vb. alanlardaki faaliyetleri, İngiltere, Fransa gibi Amerika’nın da Osmanlı’daki Hristiyan tebaayı kullanarak Osmanlı toprakları üzerinde ayrıcalıklar edinmeye çalışmaları ele alınmıştır. Uygur Kocabaşoğlu bu çalışmasında ABCFM gibi Osmanlı’da geniş bir faaliyet alanına sahip olan bir misyoner örgütünün arşivlerine girerek birinci elden kaynaklardan yararlandığı için bu konuyla ilgili yeni veriler elde etmemizi sağlamaktadır.

Serkan Gül’ün 2015 yılına ait “The French Catholic missionaries in Lebanon between 1860 and 1914” isimli doktora tezi hem kapsadığı zaman aralığı bakımından hem de Fransızca kaynaklardan yararlanması nedeniyle bu tezin Katolik misyonerlerle ilgili kısmı yazılırken başvuru kaynakların başında gelmiştir. Özellikle Katolik misyoner örgütlerinin arşiv belgelerinin kullanılması, istatistiki bilgilere yer verilmesi, bu çalışmada iki tarafın misyoner okullarının karşılaştırılması yapılırken Fransız kaynaklarında da yararlanabilmeyi ve o tarafın da görüşlerini çalışmaya ekleyebilmeyi sağlamıştır.

Ele alınan dönemde Suriye’de 53 yıl yaşamış, önemli Protestan misyonerlerden olan Henry Jessup’un kaleme aldığı, 1910 yılında basılan “ Fifty-three years in Syria” adlı eser volume I ve volume II olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Henry Jessup bu tezin ele aldığı zaman aralığında Suriye’de bizatihi yaşadıklarını, gördüklerini birinci ağızdan anlattığı için kitapları birinci elden kaynak statüsüne girmektedir. O dönemle ilgili gerek iki mezhep arasındaki mücadeleye alakalı gerek bölgedeki okullar hakkında istatistiki bilgiler vermesi gerekse Protestan okullarıyla ilgili görsellere yer vermesi nedeniyle bu tezin Protestanlarla ilgili kısmı yazılırken kullanılan başlıca kaynaklardan biri olmuştur.

Diğer bir önemli kaynaksa Adil Baktaya’ya ait olan “Osmanlı Suriyesi’nde Arapçılığın Doğuşu: Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce” kitabıdır. 19. yüzyıl Suriyesiyle çevresindeki önemli yerleri ele alan kitapta, 1860 İç Savaşı’nın, misyonerlerin bölgedeki çalışmalarının da ayrı bir başlık altında incelenmesi, misyoner okullarıyla ilgili istatistiki bilgiler verilmesi ve yeni yayınlanan bir çalışma olması nedeniyle bu araştırma içerisinde yararlanılan önemli Türkçe kaynaklardan biri olmuştur.

Cizvitlerle ilgili kaynaklardan biri olan Prof. Dr. Ali İsra Güngör’ün “Cizvitler” kitabı bu konuda önem arz eden bir kaynaktır. Kitapta Cizvitlerin oluşumu, gelişimi, yayılma alanları, faaliyetleri, Osmanlı’ya gelişleri ve yayılışları gibi konular üzerinde durulmuştur.

T.W.M. Marshall’ın “Christian Missions: Their Agents and Their Results”, Julius Richter’in “A History of Protestant Missions in the Near East” adlı kitapları gibi yabancı kaynaklar, yabancıların Osmanlı’daki misyonerlik faaliyetlerine nasıl baktığıyla, onların gözünden misyonerliğin nasıl gözüktüğüyle, Protestanların Osmanlı’da ne gibi faaliyetlerde bulunduğuyla ilgili önemli kaynaklardandır. Bu temel kaynakların dışında bibliyografyada yazılan eserler de bu çalışmada kullanılmıştır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Araştırmanın belli bölümlerinde iki mezhep arasındaki rekabeti daha somut bir şekilde ortaya koymak amacıyla sayısal veriler tablolar halinde sunulmuş olsa da temel araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma boyunca bilgi toplama yöntemi olarak nitel araştırmanın alt kollarından biri olan doküman ve belge analizi esas alınmıştır. Araştırmanın modeli, veri toplama araçları, veri analizi vb. de nitel araştırma yöntemine uygun olarak seçilmiş ve araştırmaya uygulanmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli / Deseni

Bu çalışma temeline nitel araştırmayı almış olsa da sayısal verilerden de yararlanıldığı için nicel araştırma modelini de içermektedir. Çalışmanın modeli ağırlıklı olarak nitel araştırma modelinin tarihsel araştırma kısmı göz önüne alınarak ortaya konmuştur.

3.2. Evren / Örneklem

Araştırmanın evrenini, yapılan literatür taraması ve veri toplama sonucu 19.yüzyılda Suriye ve Lübnan vilayetlerinde etkili olan Protestan ve Katolik misyoner örgütlerinin özellikle eğitim alanında gösterdikleri rekabet oluştururken, örneklem olarak da Suriye ve Lübnan'da yaşayan halk seçilmiştir.

3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları

Çalışmanın başlıca veri toplama aracı doküman inceleme olmuştur. Protestan Amerikalı misyonerlerin ve Katolik Cizvitlerin Osmanlı'da yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerini konu alan kaynaklara bakılacak, Osmanlı'da faaliyet gösteren en büyük misyoner örgütü olan "American Board of Commissioners for Foreign Missions" ve özellikle Ortadoğu'da faaliyet gösteren "Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church" adlı misyoner örgütlerinin örgüt merkezlerine gönderdikleri raporlar, Osmanlı arşivinde yer alan belgeler, birinci ve ikinci elden yerli ve yabancı kaynaklar incelenecektir ve 19. yüzyıl ikinci yarısında bu misyonerlerin Suriye ve Lübnan üzerinde giriştikleri faaliyetler ele alınarak araştırılacaktır. Araştırma sürecinde bütün bilgi, belge vb. her türlü materyal tarafsız bir şekilde ele alınacaktır.

3.4. Tasarım, Geliştirme, Uygulama Süreci

Araştırmanın tasarım, geliştirme ve uygulama süreci 20 aylık bir süreyi kapsamaktadır. Bu sürenin 8 ayı konuya ilişkin yerli ve yabancı kaynakların kütüphane ve bilgisayar ortamında araştırılıp, temin edilmesi için; 12 ayı ise hem araştırma konusuna ilişkin veri ya da kaynakların incelenip, işlenmesi hem de yapılan veri toplama ve değerlendirme işlemleri sonucu söz konusu bilgilerin tez formatına uygun bir şekilde yazılması ve basılması için kullanılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Bu çalışmada nitel araştırmalarda analiz etme yöntemi olarak kullanılan betimsel ve sistematik analizden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler analiz edilirken çalışmanın araştırmacısı olarak analizlere yorumlar katılmıştır. Ne, Neden, Nasıl gibi veri analizinde kullanılan sorular analiz kısmında başvurulmuş soru çeşitleri olmuştur.

3.6. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Bu çalışmada hem Protestanların hem Katoliklerin hem de Osmanlı Devleti'nin açılan okullar hakkında tuttuğu sayısal veriler karşılaştırmalı olarak içerikte yer aldığı için tezin geçerliliği ve güvenirliliği sağlanmıştır. Araştırmanın içeriği oluşturulurken geçerlik ve güvenirliliğin esaslarından olan inandırıcılık, aktarılabirlik, güvenilebilirlik, ifadelerin gerçekliği, anlaşılabilirliği temel almasına, uygun veri toplama ve analiz yöntemlerinin kullanılmasına, betimsel, yorumlayıcı ve değerlendirmeci geçerliliğin olmasına dikkat edilmiştir.

3.7. Araştırmacının Rolü

Bu çalışmada temel olarak nitel araştırma yöntemi esas alındığı için araştırmanın gerek veri toplama gerek toplanan verileri analiz etme gerekse değerlendirme kısmında nitel araştırmacı profiline uygun olarak bir araştırma içeriği ortaya konmuştur. Araştırmanın her safhasında ele alınan konu itibarıyla bu çalışmada taraf olan bütün kesimlerin penceresinden bakılmaya özen gösterilmiş, taranan veriler objektif olarak ortaya konmuş, tarafların sundukları istatistiki veriler, diğer bilgiler ve kendi yorumları, başka hiçbir öznel düşünce katılmadan, bir kesim tutulmadan aktarılmaya çalışılmıştır. Ele alınan verilerin yorumlaması yapılırken istatistiki verilere ve objektif bakış açılarına göre hiçbir taraf tutulmadan değerlendirme yapılmış ve bir sonuca varılmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Araştırmanın Genel Çerçevesi

Osmanlı Devleti 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ilan ettiğinde amacı devletin bütün kademelerinde reforma gitmek, iyileştirmeler yapmaktı. O dönem bu, Osmanlı Devleti için bir zorunluluk haline gelmişti çünkü içte ve dışta kötü bir gidiş söz konusuydu. Avrupa 15. yüzyıldan beri Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform ve son olarak Sanayi Devrimi'ni yaşadığı süreçten güçlenerek, bilgilenerken ve her konuda bir adım öne geçerek çıkmıştı. Osmanlı Devleti Avrupa'nın yaşadığı bu dönüşümü tam manasıyla tahkik ve tatbik edemeyince Tanzimatla başlayan süreçte açıklarını kapatma yoluna gitmiştir. Reform yapılan konuların başında eğitim gelmekteydi çünkü iyileştirmek istedikleri her şeyin temelini eğitim oluşturmaktaydı. Örneğin Osmanlı Devleti'nin askeri birliklerini Avrupalı devletlerin modern orduları gibi yapması için ilk önce Batılı tarzda askeri okullar açması, eğitimcileri bu yapıya göre seçmesi gerekiyordu. Bu nedenle eğitim ilk ele alınması gereken reform konularından biri haline gelmişti. Sultan Abdülmecit'in 1845 yılında Bab-ı Aliye, Meclis-i Valayı ziyaret etmeye geldiğinde söyledikleri, eğitimin Osmanlı Devleti'nin reform programının en önemli konularından biri olduğunu açıkça ifade etmektedir:

“En önemli amacımız ülkenin refahını sağlamak için ne tür tedbirler gerekliyse bir an önce alıp uygulamaktır. Bu amacın gerçekleşmesi için halkın bilgisizliğinin giderilmesi lazımdır. İlim ve fenlerin kaynağı, sanayinin meydana çıktığı yer olan okulların kurulması benim için işlerin en önemlisidir.” (Akyüz, 1992, s.104)

Osmanlı Devleti reform programlarını hayata geçirirken hâkimiyeti altında bulunan bütün topraklarda yenileşme hareketini eşit bir şekilde uygulayamamıştı. Bunun başlıca nedenleri o dönemde arka arkaya yaşanan uzun savaşlar, maliyeye binen ekstra giderlerdi. Bundan negatif şekilde etkilenen yerler genelde payitahta uzak olan vilayetler -özellikle Arabistan coğrafyası- olmuştur. Bu vilayetlerin merkezden atanan bir valinin hükmü altında bulunması devlet otoritesinin buralardan uzak kalmasına yol açmıştı. Valiler merkezin dediklerini yapmakla mükellef olsalar da bazen Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa örneğinde olduğu gibi coğrafi olarak bu vilayetlerin merkeze uzak olması hem valilerin hem de o yöre halkının merkeze biat etmesini zaman zaman zorlaştırmıştır.

Böyle bir ortamda, Osmanlı gibi önemli toprakları elinde bulunduran bir devlet üzerinde nüfuz alanı yaratmak isteyen devletler için bir fırsat doğmuştu. Buna öncülük eden devlet Fransa oldu. Osmanlı'nın Avrupa'da kendisine karşı kurulmuş olan Kutsal İttifak'ı bertaraf etmek istemesi neticesinde Osmanlı-Fransa arasında diğer Avrupalı devletlere nazaran daha sıkı ilişkiler kurulmuştu. Bu yakınlaşma sonucunda iki devlet arasında 1535 yılında bir dostluk ve ticaret anlaşması imzalandı. Elde ettiği ayrıcalığı kullanan Fransa, 17. yüzyılda XIII. Louis zamanında İstanbul'daki konsolosunu Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Katoliklerin koruyuculuğunu üstlenme ayrıcalığının Fransa'ya verilmesini sağlamakla görevlendirmişti. 1535 yılında yapılan anlaşma yıllar içinde yenilenmiş ve genişletilmiş, 1740 yılında en son halini almıştır. Bu tarihten itibaren Fransa Osmanlı tarafından kendi topraklarında yaşayan bütün Katoliklerin koruyucusu olarak görülmüştür (Leest, 2008, s.33-34).

“Türkler Kanuni zamanından beri Fransızlara karşı gösterdikleri ananevi muhabbetin tesiriyle onlara bazı müsaadelerde bulunmuşlardır. Türkiye'nin muhtelif eyaletlerinde kalmış olan rahipler başlıca iki sınıf: Fransiskenler ve Fransız Cizvitler; en ziyade yayıldıkları eyaletler: İstanbul, İzmir, Adalar, Halep, Kıbrıs, Mısır, Irak, Suriye ve Filistindi. Cizvitlerin Türkiye'deki merkezleri İstanbul ve Suriye idi. Hepsinin de kabilelerle rahipleri vardı. Bunlar Türkiye'nin birçok yerlerine dağılmışlardı.” (Altınay, 1921, s. 257-276).

Osmanlı'nın güçten düşmesi, Fransa'nın başında Napolyon'un olduğu dönemde Mısır'a saldırması bu iki devlet arasındaki iyi ilişkileri bozmuştu ancak anlaşmazlıklar çözümlenince Fransa o coğrafyada ekonomik, siyasi ve ticari olarak önem arz eden Süveyş Kanalı'nın da olması sebebiyle nüfuz alanı yaratmak için çalışmalara başlamıştı. Arabistan coğrafyası üç büyük din içinde kutsal kabul edilen Kudüs gibi bir şehri barındırdığından dinsel olarak da Avrupalı devletler nazarında önem arz ediyordu. Doğu'daki yerel kiliselerin Roma Kilisesi'ne bağlanması da Katoliklerin bu bölgeye önem vermesinin diğer bir nedeniydi. Katolik mezhebinin hamiliğine büyük önem veren Fransızlar, Osmanlı Devleti'nde Katoliklerin yoğunlukla yaşadığı Suriye ve Lübnan'da Katolik misyoner örgütleri vasıtasıyla birçok okul, hastane, yetimhane vb. kuruluşlar açmışlardır.

“Yaptıkları propoganda da Türklere yanaştıkları yoktu. Müslümanlık Türk ruhunda sarsılmaz bir iman hâsıl eylemişti. Bu sebepten Türkiye'deki Katolik papazların vazifeleri Şark'ta Katolikliği muhafaza etmek ve bilhassa Türkiye Hristiyanlarını Katolik mezhebine çağırmaktı. Şark kilisesi Bizans zamanından beri

Roma'ya düşmandı. Papa, 11. asır sonundan beri Fransa'nın yardımlarıyla iki kiliseyi birleştirmek vazifesini ifa etmek istedi. Bunun için de çare Türkiye'de yaşayan Hristiyanları parça parça hiç sezdirmeden Katolik mezhebine sokmaktı. Binaenaleyh Türkiye'de yaşayan reayadan Katolikliği kabul edenler padişahın ziyade Fransa kralına tabii bulunacaklardı. Fransa'nın şevketi ve efsaneleriyle Şark Hristiyanlarının kafalarını dolduran, kalplerine Türklerden kurtuluş emellerini veren misyonerlerdi." (Altınay, 1921, s. 257-276).

Fransa'nın o bölgedeki en etkili misyoner kuruluşu 1534 yılında kurulmuş olan Cizvit tarikatı olmuştur. Kurucusu eski bir İspanyol askeri Ignacio de Loyola'dır. Tarikatın kurucu komitesinde olan birçok kişi de İspanyol'dur. Kuruluş yeri Paris'in dışındaki Montmartre olduğu ve örgütlerini Fransa'da büyütüp geliştirdikleri için zamanla Fransız bir örgüt kimliği kazanmışlardır (Güngör, 2012, s.54-55-61). Fransız İhtilali sonrasında milliyetçiliğin ve laikliğin yeni Fransa'nın oluşumundaki etkili faktörlerden olduğu günlerde diğer Katolik cemaatler gibi Cizvitler de Fransa ile ciddi sorunlar yaşamışlar hatta örgütleri sona erme noktasına gelmiştir.

Fransa, misyonerlik faaliyeti yürüttüğü yerlerde dilini, dinini, kültürünü yaymadan tutunamayacağını bilen bir devlettir. Fransa kendi ülkesinde ihtilalden sonra seküler bir yapı inşa etmeye, Roma Kilisesini ve ona bağlı olan başta okullar olmak üzere birçok kurum, kuruluş, cemaat vb.yi yasaklamaya, faaliyetlerine son vermeye çalışırken misyonerlik faaliyetleri yürüttüğü dış ülkelerde Cizvitleri ve diğer Katolik cemaatleri desteklemeye devam etmiştir.

Fransa'yı takiben İngiltere, Almanya, Prusya gibi Protestan devletler de, Katolik ve Ortodoks mezheplerine göre Hristiyanlığın en yeni mezhebi olan Protestanlığı Osmanlı coğrafyasına özellikle de Arabistan'a yayma düşüncesiyle işe koyulmuşlardır. Protestanların karşılaştıkları en büyük zorluk, Osmanlı Devleti tarafından uzunca bir süre millet olarak tanınmamalarıydı. O dönemde Osmanlı'da millet sistemi vardı ve içinde barındırdığı pek çok unsuru yaşadıkları dine göre değil mensup oldukları cemaatlere göre sınıflandırma yolunu seçmişlerdir. Bu nedenle Ermeni milleti, Rum milleti, Bulgar milleti gibi pek çok millet tanımlaması altına sokulan bir yapı mevcuttu ve Protestanlar onlardan biri değildi.

Protestan olan İngiltere'nin uzun uğraşları sonucunda Osmanlı, Protestanları bir millet olarak tanıyınca işler onlar için kolaylaşmaya başladı. İngiltere gibi Amerika da Protestanlığı destekleyen ve yabancı ülkelerde yayılması için uğraşan devletlerden biriydi.

Amerikalı Protestan misyonerler Arabistan coğrafyasında daha fazla faaliyet göstermiş olsalar da ilk başlarda onlar da İngilizlerin himayesi altında misyonerlik çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı-Amerika ilişkileri resmi olarak 1830 yılında başlamıştır. Amerika-Osmanlı arasındaki ilk diplomatik ilişkiler 7 Mayıs 1830 tarihinde Seyr-ü Sefain Anlaşmasının imzalanmasıyla kurulmuştur. Böylece Amerika Osmanlı'dan ticari imtiyazlar elde etmiştir (Öney, 2012, s.141).

Bu anlaşmadan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişmeye başladı ve Amerika misyonerlik faaliyetlerini genişletmeye devam etti. Osmanlı'da en etkili olan Amerikalı Protestan misyoner örgütü "American Board of Commissioners for Foreign Missions" ya da kısa adıyla ABCFM idi. 1830 anlaşmasından sonra ABCFM'nin Osmanlı'daki nüfuz alanı büyümeye başladı. Hızla Osmanlı Devleti'nin stratejik öneme sahip yerlerinde misyoner istasyonları kurdular. Suriye ve Lübnan bölgesi Katolikler kadar Protestanlar için de önemliydi. Öyle ki Amerikalı Protestanlar Osmanlı topraklarındaki ilk okullarını Beyrut'ta 1824 yılında açmışlardır (Baktıaya, 2017, s.125). Amerikalıları ve İngilizleri takiben Almanya, Prusya gibi Protestan devletler de bölgede misyonerlik faaliyetlerine girişeler de bu girişimleri Amerika ve İngiltere kadar ön plana çıkmamıştır.

Protestan ve Katolik misyonerlerin ilk hedefleri, bölgedeki Ortodoks nüfusu kendi mezheplerine kazandırmaktı. Ancak Dürziler gibi Müslüman olan heterodoks mezhepler de misyonerlerin ilgi alanına giriyordu. Katolikler en eski Hristiyan mezhebi olmaları, bölgede yaşayan Katolik kilisesine mensup topluluklarının olması, o coğrafyaya Protestanlardan önce gelmelerinden dolayı avantajlıydılar. Bu avantajlı durumları, Fransa gibi bir devleti arkalarına almaları neticesinde iyice perçinlenmiştir. İtalya ve Avusturya gibi Katolik mezhebini benimsemiş devletler özellikle Fransa'da yükselen sekülerizm akımından sonra Katolik misyonerlerin hamiliğini yapmaya talip olsalar da Fransa onların bu şansı elde etmelerine izin vermemiştir. Fransa'nın desteklediği bu Katolik misyoner örgütlerinin içinde de en etkili Cizvitler olmuşlardır. Öyle ki Suriye ve Lübnan'da Protestan misyonerler birçok Katolik misyoner örgütleriyle mücadele etmelerine rağmen topluca hepsini Cizvitler olarak adlandırmışlardır (Hays, 2008, s.70).

İster Katolik ister Protestan misyonerler olsun Osmanlı topraklarında kendilerini himaye eden devletlere nüfuz alanları açmak, kendi mezheplerini insanlara tanıtmak ve yaymak için çaba gösterdikleri yerlerin başında Suriye ve Lübnan gelmekteydi. 29 Zilhicce

1327(1909) tarihli Osmanlı arşiv belgesine göre hem İngilizler hem de Fransızların Suriye'deki çalışmalarını perçinlemek için yaptıkları teşebbüsler, her tarafa adamlarını göndermeleri hükümete göre dikkat edilmesi ve her türlü tedbirin alınması gereken bir sorundu (BOA, Y. PRK. HR:36/62, 29 Zilhicce 1327/ 11 Ocak 1910).

Bu iki yerin üzerinde durulmasının payitahta uzak olması, çeşitli mezheplerden de olsa önemli bir Hristiyan nüfusun bu bölgede bulunuyor olması, merkezden uzak oldukları için devletin verdiği eğitim, sağlık gibi hizmetlerden istedikleri kadar yararlanamıyor olmaları gibi sebepleri vardı. Eğitim bu bölge insanının devletten talep ettiği ancak tam anlamıyla yararlanamadığı hizmetlerin başında geliyordu. Misyonerler Osmanlı Devleti'nin bölgedeki eğitim boşluğunu iyi analiz ettiği için Suriye ve Lübnan'daki eğitim faaliyetlerine ayrı bir önem vermişlerdir. Ve bu hizmetlerinde de başarı sağlamışlardır. Kendi içinde özeleştiriyen Osmanlı Devleti'nde gazeteler, Suriye ve Lübnan gibi uzak vilayetlerde eğitim alanında yabancı devletlerden geriye düşmelerini şu sözlerle dile getirmişlerdir:

“Beyrut nedir, iklimi, halkı, muhiti ne ister, bunları düşünmemişiz. Fakat zaman, ihtiyaç bize kulak vermemiş. Alabildiğine yürümüş. Şimdi bir de bakıyoruz ki Beyrut'ta bizim “lisan-ı din”imiz olan Arapçayı, bizim dindaşlarımız olan Arapları; ecnebi mekteplerinde tahsil ediyorlar; bizim lisan-ı resmi-i hükümetimiz olan Osmanlıca'yı yine bizim din ve hükümet kardaşlarımız olan Araplar okuyacak, öğrenecek yer bulamıyorlar. Askerlik olmasaydı çarşıda Türkçe anlar nefsi-i mütekellim-i vahde bulunamazdı. Hâlbuki burada Fransızcanın 40 bin nefsi mütekellim-i maalgayr-ı olduğunu bana hazakat vukuf erbabından biri söyledi ve kulaklarım tasdik etmeye başladı.” (Hemmam, 27 Mart 1911, s. 91-92).

Bölge halkı ilk başlarda devlet okulları yeterli olmasa da çocuklarını misyoner okullarına gönderme taraftarı değildi. Buna karşı çıkmalarının başlıca sebebi çocuklarının bu okullarda din propagandasına maruz kalmalarını istememeleriydi. Bu nedenle devleti ve mensup oldukları dini toplulukları misyonerlerin kurdukları okullara denk okullar kurmaları konusunda teşvik ettiler. Çocukları misyoner okullarına gitse bile devletten bu okullarda verilen dini eğitimin içeriğini kısıtlamasını istediler (Woodberry, 2007, s.100). Zamanla insanların önyargıları kırılmış olmalı ki karşı çıktıkları misyoner okulları çocuklarının eğitim görmesi için isteyerek gönderdikleri okullar haline gelmiştir.

Misyonerlerin eğitimde öne çıkmalarının ve talep görmelerinin sebeplerinden biri öğrencilere dersleri anlatırken somut bir şekilde gösterme yöntemini benimsemeleri ve

işledikleri dersle ilgili materyaller kullanmalarındır. Bir başka önemli nedense çocukların derse aktif olarak katılımlarını sağlama konusuna özen göstermeleridir. Örneğin öğretmenler geometri dersi işlerken geometrik şekilleri çocuklara daha iyi anlatabilmek için üçgen, kare, piramit gibi şekilleri bağlı oldukları misyoner örgütlerinden temin ediyorlardı ya da okuma-yazmayı daha iyi öğretebilmek için yazılı kâğıtlar, kartonlar kullanıyorlardı (Kocabaşoğlu, 2000, s.50). Ve diğer sebeplerden biriyse misyoner okullarında çocukların farklı diller öğrenebilmeleri idi. Osmanlı Devleti misyonerlerin bu hizmetlerini verebilmekten uzaktı:

“Maarifin İtalyanı, İngiliz, Fransız her nevi var. Buralara meyil edenler niçin ediyorlar? Bunun sebebini bizden başka herkes anlamış. Yahut bizde anlamışız da, yarışa çıkışamamışız. Sebebi şu; çünkü oraya girenler Beyrut hayatına hazırlanabilirler. Bir kere ecnebi denilen milletlerden birinin lisanını her şeyden fazla bir rüshla öğreniyorlar. Şayet hayatta işlek olmak için lazım gelen cihazları alabilirler. Yorgun düşmüyorlar, güçlü kuvvetli çıkıyorlar. Bizim irfan-ı Osmanlımızda maalesef bu hasseler yok, hayata hazırlayamıyoruz, lisan öğretmiyoruz. Gençliği lüzumundan fazla yordüğümüz halde buna mukabil en mübrem sermayeleri vermiyoruz.” (Hemmam, 27 Mart 1911, s. 91-92).

Bu tez, Osmanlı Devleti'nin eğitim hizmeti vermede sıkıntı yaşadığı yerlerden olan Suriye ve Lübnan'da Osmanlı'nın bu boşluğunu doldurma amacıyla bölgeye gelip okullar açan ve bunu yaparken zaman içinde birbirleriyle de rekabete girişen Katolik ve Protestan misyoner örgütleri ve yaptıkları eğitim faaliyetleri üzerinde duracaktır.

Tezde üzerinde durulacak bölgeler Osmanlı Devleti'nin Arabistan topraklarında önemli bir yere sahip olan Suriye, Beyrut Vilayetleriyle Lübnan (Cebel-i Lübnan) Mutasarrıflığıdır. Tezin başlığının Suriye ve Lübnan vilayetleri olarak yazılmasının sebebi ele alınan dönemde Lübnan'ın Osmanlı Devletindeki diğer yerlerden farklı bir idari yapılanma içinde olmasıdır. 1860 Lübnan İç Savaşı sonrası 1861 yılında İstanbul'da yapılan, yabancı devletlerin de katıldığı konferans neticesinde Suriye ve Beyrut Vilayetlerinden ayrı olarak, Lübnan'ın dağlık bölgesini oluşturan Cebel-i Lübnan'a bir nevi özerklik verilerek Lübnan Mutasarrıflığı adıyla ayrı bir idari bölge oluşturulmuştur (Baktıaya, 2017, s.200). Bu nedenle Beyrut Vilayeti ile Lübnan Mutasarrıflığını tek bir kavram altında birleştirmek amacıyla başlıkta Lübnan Vilayeti tanımlaması kullanılmıştır. Tezde yukarıda adı geçen bölgelerde faaliyet göstermiş başlıca Katolik ve Protestan misyonerlerin mücadelesi ele alınacak, Katolik misyonerler analiz edilirken, Suriye ve Lübnan bölgesine geniş şekilde yayılmış olan Cizvitler üzerinde daha spesifik olarak durulacaktır.

Tezin birinci bölümünde ilk olarak genel hatlarıyla misyonerlik olgusu üzerinde durulacak, amaçları, hedefleri, faaliyetlerini hangi alanlar üzerinden gerçekleştirdikleri gibi konular ele alınacak, daha sonra Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermiş olan belli başlı misyoner örgütlerinden bahsedilecektir.

Tezin ikinci bölümünde Lübnan ve Suriye vilayetleri ele alınacaktır. Özellikle bu bölümde 1860 yılında Lübnan'da başlayan ve oradaki misyoner örgütleri, onların kurum, kuruluş ve faaliyetlerini doğrudan etkileyen iç savaş üzerinde durulacaktır. İç savaşın nedenleri, sonuçları, bölgenin ve orada yaşayan insanların bundan nasıl etkilendikleri, misyonerlerin iç savaş sırası ve sonrası yaşadıkları incelenecektir. Bu bölümde ayrıca, ele alınan dönemdeki Suriye ve Lübnan vilayetleri siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik vb. yönlerden de analiz edilecektir. İkinci bölümde son olarak Lübnan ve Suriye'nin misyonerler için neden önemli olduğu ele alınacaktır.

Tezin üçüncü ve son bölümünde Lübnan ve Suriye'de Protestan ve Katolik misyonerler arasında yaşanan eğitim rekabetine ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir. İlk olarak bu bölgelerde en fazla faaliyet gösterecek alanı bulan, bunu iyi bir şekilde değerlendiren, Ghazir gibi St. Joseph gibi önemli kolejleri buralarda açan Cizvit örgütü analiz edilecektir. Yaptıkları eğitim, sağlık, basın-yayın, yetimhane açma gibi faaliyetlerinden bahsedilerek daha ayrıntılı olarak da eğitim alanında ne yaptıkları üzerinde durulacak, bu vilayetlerde kaç okul açıp kaç öğrenci okuttukları istatistiki verilerle desteklenecektir. Cizvitler dışında o bölgede faaliyet göstermiş olan Lazaristler, Filles de la Charite (Hayırsever Kızlar) gibi Katolik misyoner örgütlerinin etkili oldukları misyon alanları incelenecektir.

Lübnan ve Suriye'de faaliyetlerini yürüten Protestan misyonerler başlığında ağırlıklı olarak bölgede aktif şekilde rol almış olan İngiliz ve Amerikan Protestan misyoner örgütlerinin ne gibi kurum ve kuruluşlar açtıkları, bölgede yürüttükleri çalışmalar, Lübnan ve Suriye'de kurdukları okulların, bu okullarda okumuş olan öğrencilerin sayısı gibi konular üzerinde durulacaktır. İngiliz ve Amerikalı Protestan misyoner örgütleri dışında Lübnan ve Suriye vilayetlerinde çalışmalarını yürütmüş olan Alman, Prusyalı vb. Protestan devletlerin örgütleyip destekledikleri misyoner kurum ve kuruluşların eğitim alanında önemli işler yapmış olanlar ayrı bir başlık içerisinde ele alınacaktır.

İki mezhebin desteklediği misyoner örgütlerinin Suriye ve Lübnan'da açtıkları okullar, bu okulların dereceleri, verdikleri eğitim, okuttukları öğrenci sayısı, bu okulların

kaçının devamlılığını sürdürebildiği, hangi mezhebin açtığı okulların daha çok tercih edildiği, okulların öğrenciler üzerindeki sosyo-kültürel, dinsel, dilsel vb. etkileri gibi konular tablolar halinde misyoner örgütlerinin raporlarından ve Osmanlı arşivlerinden, bu konu hakkındaki başlıca birinci ve ikinci el kaynaklardan yararlanmak suretiyle istatistiki olarak analizi yapılarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu başlığın sonunda elde edilen verilerden yola çıkılarak Protestan ve Katoliklerden hangisinin eğitim rekabetinde Lübnan ve Suriye bölgesinde daha başarılı olduğu, istedikleri hedeflere ulaşp ulaşamadıkları sorusunun cevabı üzerine yoğunlaşılacaktır.

Üçüncü bölümün son kısmında bu mücadelenin bölge halkı üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Hangi mezhepten, hangi misyoner örgütleri oradaki halkın gözünde daha kabul edilebilir oldu? Hangi alanlarda yaptıkları faaliyetler oradaki halk tarafından daha çok benimsendi? Osmanlı Devleti bu yaşanan gelişmelere, bölgede açılan misyonerlerin okullarına, o okulları tercih eden bölge halkının tutumuna nasıl bir tepki verdi? Suriye ve Lübnan vilayetlerine gelerek kendi eğitim kurumlarını açan misyonerlerin çalışmaları sonucunda bölge halkı siyasal, sosyo-kültürel, ekonomik vb. olarak nasıl etkilendi? Bu okulların bölgenin yapısı ve halk üzerinde bir etkisi oldu mu? Olduysa bu etki pozitif mi yoksa negatif yönde mi zuhur etti? Sorularına tezimiz tarihi bilgi ve belgeler ışığında cevaplar arayacaktır.

BİRİNCİ KISIM

KATOLİK VE PROTESTAN MİSYONERLER

1.1.Misyonerlik Faaliyetlerinin Hedeflediği Amaçlar Ve Etkili Oldukları Alanlar

Misyonerlik, toplumların sahip oldukları dini değerleri başka ülke ve toplumlarda yayma çabalarına verilen genel bir addır. Semavi dinlerin var olduğu zamanlardan itibaren, Yahudiliğin kendi toplumları içinde yaşanan, dışarıya yaymaya çalışmadıkları dini yapılarını hariç tutarsak, gerek Müslümanlık gerekse Hıristiyanlık kendi dini öğretilerini başka toplumdan insanlara yaymayı dinsel bir görev olarak görmüş, benimsemiş ve bunun için uğraşmıştır.

Hıristiyan misyonerliğini ele alırsak İspanyol Katolik misyonerlerin Yeni Dünyayla ve Afrika, Hindistan, Çin, Japonya gibi Avrupa'ya uzak olan diğer yerlerle münasebet kurma teşebbüsleri 15. yüzyıl ve sonrasında gerçekleşebilmiştir. Marco Polo, Christopher Columbus gibi kâşifler, seyyahlar tarafından gidilen, keşfedilen, gezilen yerlerin zenginlikleri, sahip oldukları dokunulmamış yer üstü ve yer altı kaynaklar gibi nedenlerden dolayı Avrupa 15. yüzyılla birlikte özellikle Amerika'nın keşfinden sonra uzak durduğu bu yerlerle ticari, kültürel, dinsel vb. bağlar kurmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de misyonerlik faaliyetlerini yaygın bir biçimde buralarda aktif hale getirmeye uğraştılar.

Osmanlı'daki misyonerlik faaliyetleri Çin, Afrika, Japonya gibi yerlerdeki misyonerlik çalışmalarından daha farklı bir hüviyete sahipti. Osmanlı ve Avrupalı devletler arasındaki ilişkiler çok daha eskiye dayanıyordu. Osmanlı'nın asırlar içinde fethettiği yerlerde Hıristiyanlığa mensup çok sayıda tebaası bulunmaktaydı. Osmanlı kendi devlet politikası gereğince farklı din ve mezheplere mensup bu kişilere karşı bir ayırım içine girmemiştir. Osmanlı'daki Hıristiyan tebaa da 18. yüzyıla kadar Osmanlı yönetiminden şikâyetçi olmamış, Müslümanların kendilerinden ayrı tutulduklarını düşünmemişlerdir.

18. yüzyıla gelindiğinde 1789 Fransız İhtilali'nden sonra çok uluslu, çok dinli ve mezhepli imparatorluklarda milliyetçilik akımı hızla yayılmaya başlamıştır. Kısa bir süre sonra çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı'yı da derinden etkilemiştir. Milliyetçilik, Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın içindeki azınlıkların ayrı bir devlet kurmalarını desteklemek için ileri sürdükleri bir olguydu ve milliyetçilik akımını körükleyen en önemli unsur da dindi.

Osmanlı toprakları üzerinde ikamet eden birçok azınlık gayrimüslimdi. Bu gerçek, Osmanlı'nın parlak ve güçlü dönemlerinde İmparatorluk için bir zorluk teşkil etmemişti ama artık eski gücünde olmayan Osmanlı için büyük bir sorun demektir. Katolikler ve Ortodokslar, Osmanlı Avrupa'dan toprak kazanmaya başladığından beri devletin içinde yer alan unsurlardan olmuşlardı. Rumeli'de bulunan vilayetlerinin yanı sıra Arap vilayetlerinde de azımsanmayacak kadar Hıristiyan yaşamaktaydı. Daha önce de değinildiği gibi misyonerlik dinlerin var olduğu zamandan beri süregelen bir oluşumdur. Ancak 18.yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin kendi çıkarlarına hizmet eden bir yapıya dönüşmeye başlamıştı.

Fransa Katolik, Rusya Ortodoks, Amerika ve İngiltere gibi devletler Protestan mezhebinin hamiliğini yapmaya başladıktan sonra misyonerlik bu devletlerin tahakkümü altına girmişti. Misyonerlik Avrupalı devletler için Osmanlı'nın istedikleri vilayetinde okul, hastane, yetimhane vb. açarak oradaki halka kendi din, dil, kültürlerini yaymak, kendi çıkarları doğrultusunda istedikleri politikaları uygulayabilecekleri bir alan yaratma fırsatını ifade etmekteydi.

Misyonerler o bölgelere sadece dinsel dürtülerle gitmeler bile sorumlu oldukları, kendilerini himaye eden devletler vardı. Gittikleri bölgelerde yerel halk tarafından yapılan bağışlar bu örgütlerin okul, hastane açmasına, personel yetiştirmelerine, maaş vermelerine yetecek düzeyde değildi. Mutlaka örgütlerinin ana merkezlerinin bulunduğu ülkeden yapılan bağışları ve kendilerine para veren hami devletleri olmak zorundaydı. Protestanları, Amerika ve İngiltere himaye etse bile devletlerden çok, yapılan bağışlarla Protestan misyoner örgütleri çalışmalarını sürdürebilmişlerdir. Katoliklere de bağış yapanlar olsa da onların kuruluşları daha çok devlete bağımlı- özellikle Fransa devletine karşı- olarak kalmıştı.

Protestan misyoner örgütleri kendilerini himaye eden devletlerle dinsel düşünce ve sekülerlik konusunda ayrı düşmezken Katoliklerle Fransa arasındaki durum daha farklıydı. Fransız İhtilali'nden sonra devlet bütün kurumlarında laikleşmeye gidince bundan Katolik kilisesine bağlı kurum ve kuruluşlar da nasibini almıştı. Özellikle eğitim kurumlarında laikleşme yönünde bir değişim yaşandı. Fransa kendi topraklarında Katoliklerin eski anlayışları çerçevesinde eğitim vermesini istemez hatta bunu engellerken misyonerlik yaptıkları ülkelerde tutumları kendi ülkelerindekiyle zıt düşüyordu. Fransa kendi devlet çıkarları gereğince Osmanlı gibi devletlerde misyonerlik çalışmaları yapan Katolik örgütleri destekliyor, onlara maddi yardım yapıyordu ve Fransızların kendi ülkelerinde katı bir şekilde

uygulamaya çalıştıkları laikleşme hareketi dış ülkelerdeki misyoner okullarına dayatılmıyordu. Fransa içinde eğitim daha merkezileştirilirken misyon okullarında böyle bir uygulama söz konusu değildi (Burrows, 1986, s.133).

Her iki mezhebin de amacı; gittikleri bölgelerde birçok alanla toplumları çevreleyerek kendi din, dil, düşünce sistemleri ve yaşam biçimlerini o toplumlara empoze etmektir. Bu alanların en etkili olanlarını eğitim, sağlık ve basın-yayın olarak sıralayabiliriz. Fakat bu faaliyet alanlarını kullanarak aktif olarak toplum arasına karışmadan önce misyonerlerin yaptığı önemli bir hazırlık süreci vardı.

Öncelikle misyonerlik faaliyetlerinin yapılacağı bölgenin neresi olacağı üzerinde bir tespit çalışması yapılırdı. Genel olarak birçok din ve mezhepten insanın bir arada yaşadığı, yaşadıkları ülkede azınlık olarak adlandırılan toplulukların sayıca üstün olduğu, ekonomik, siyasal, sosyal vb. yönlerden sıkıntılı olan bölgelerin seçilmesine dikkat edilirdi. Bölge seçimi yapıldıktan sonra belirlenen topluluğa ulaşma aşaması başlardı. Bu aşamada eğitim, sağlık, din, dil eğitimi veren, gıda yardımı yapan kurumlar gibi birçok kuruluş açılarak topluma adapte olma aşaması başlardı. Bütün bunları yaparken yaşanılan toplumun dil, din, sosyal yaşayışları, dinsel algıları, örf ve adetleri öğrenilir, kendi yaşantıları, din ve mezhepleriyle ilgili aralarında bağlantılar kurulmaya çalışılırdı. Hıristiyan mezhep ve cemaatlere yaklaşım Müslümanlara nazaran daha kolaydı. Sonuç itibariyle köken olarak aynı dinin mensuplarıydılar dinsel yönden ayrıldıkları konular olsa da ortak oldukları konular da vardı. Müslümanlar için durum böyle değildi. Bu nedenle misyonerler Müslümanlarla ortak noktalar bulmak yoksa da yaratmak zorundaydı. Örneğin göze batmamak, onlardan tepki almamak için ev tipi şeklinde kiliseleri kullanmak, camiye girerken olduğu gibi bu kiliselere girerken de ayakkabıları çıkarmak, giydikleri kıyafetleri, kullandıkları dilleri, alışkanlıkları kendi yaşayışlarınca uyarlamaya çalışmak, biri doğduğunda ya da öldüğünde yapılan dinsel törenler, önemli günler ve bayramlar vb.yi yine aynı şekilde Hristiyanlıkla özdeşleştirecek bir şekilde uygulamak. Bütün bunların yanı sıra misyoner olarak gittikleri toplumla aralarında daha hızlı bir bağ kurmak ve misyonlarında yararlanmak için genellikle o bölgede yaşayan yerli halktan insanları seçmeye özen gösterirlerdi (Gündüz, 2002, s.14-15-16).

“Yerlilerin halk üzerinde nüfuz ve tesirlerini nazarı dikkate alan misyonerler, son zamanlarda yerli misyonerler yetiştirmeye başladılar. Sonra kendileri yerli kıyafetlerine girmekte hiç taassup göstermezler, türlerini Müslümanlara uydururlar. Hatta sakallarını, bıyıklarını bile Müslümanlar gibi keserler. Bu suretle kendilerine karşı olan husumetleri izale ederler.”(Edib, 1921, s. 260-263).

İşte bütün bu aşamalar uygun bir şekilde hayata geçirildikten sonra ister eğitim, ister sağlık, ister sosyal yardım olsun misyonerlerin her türlü alanda başarılı olma şanslarını arttırdıklarını söyleyebiliriz.

Misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde gittikleri bölgelerde çok farklı dinsel gruplar yer alıyordu. Özellikle Suriye ve Lübnan gibi birçok din ve mezhepten insanın bir arada yaşadığı yerlerde Dürzîlik gibi Müslümanlığın, Marunîlik gibi Hristiyanlığın içinde yer alan, mezheplerinin alt gruplarını oluşturan cemaatlerden birçoğu bu bölgede yer almaktaydı. Bu nedenle insanları yeni bir din ya da mezhebe geçmeye ikna etmek zor bir işti. Ortodoksluğun da bu bölgede etkin olan bir mezhep olduğu düşünülürse Protestan ve Katoliklerin ona alternatif mezhep olabilmeleri için uğraş vermeleri lazımdı. Bu nedenle kendi mezheplerinin propagandalarını açıktan açığa yapmak yerine toplum yararına olacak kurum ve kuruluşlar yoluyla yapmak daha başarılı olmalarını sağlayabilirdi.

Eğitim bu alanlardan biri hatta en önemlisiydi. Osmanlı özellikle 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonraki dönemde eğitim alanında birçok ıslahat ve yenilik yapmış olsa da bunların çoğu İstanbul ve ona yakın yerlerle sınırlı kalmış, imparatorluğun merkeze uzak vilayetlerine bu icraatlar yeterince ulaşamamıştır. Böyle bir durumda Suriye ve Lübnan gibi vilayetlerde yabancı devletlerin himayesinde olan, iyi eğitim veren misyoner örgütlerinin okulları, oralarda yaşayan insanlar için ilk tercih edilen okullar haline gelmişlerdir. Valiler bunu fark ederek İstanbul'u misyoner okulları konusunda uyarmıştır. Merkeze yazdıkları raporlarla devlete ait okullar olmadığı için ahalinin bu okulları tercih ettiklerini, bu nedenle devletin önlem olarak buralarda misyoner okulları düzeyinde okullar açmasının bir gereklilik olduğunu merkeze bildirmişlerdir. Örneğin; Beyrut Valisi Reşit Bey'in 1898'de hükümete gönderdiği raporda Beyrut vilayetinde birçok yerde yabancıların okul açtığını, birçoğunun ruhsatsız olduğunu, Beyrut'taki iki büyük mektepten birinin Fransız Cizvitlerine diğerinin Amerikalı Protestan misyonerlere ait olduğunu bildirmiştir (Esenkal, 2007, s.49).

Osmanlı yöneticileri bu raporları ciddiyle tahkik etmiş, devletin kurduğu okulların azlığından şikâyet edilen bölgelerde okullar kurmaya çalışmışsa da bu girişimler yeterli olmamıştır. İnsanların çocuklarını göndermek için misyoner okullarını tercih etmelerinin nedeni, bu vilayetlerde aktif olmalarının yanı sıra çoğu okulun öğrencileri parasız olarak okullarında okutmasıdır. Koruyucu devletlerinden aldıkları yardımlar, gerek merkezlerinin bulunduğu ülkelerde gerekse misyonerlik çalışmalarını yürüttükleri yerlerde kiliselerine mensup olanların yaptıkları bağışlar sayesinde misyoner okulları, çocuklarını okutmaya gücü yetmeyen ailelerin çocuklarını bu sayede para almadan okullarında okutabilmişlerdir.

Örneğin Fransız bir Katolik kuruluşu olan OEuvre de la Propagation de la Foi (OPF) sadece dünyanın pek çok yerinde faaliyet gösteren Katolik misyoner örgütlerine parasal yardımda bulunmak amacıyla kurulmuş hayırsever bir yapıydı (Gül, 2015, s. 68).

Yoksul ailelerinin yanı sıra bu okullara bölgenin ileri gelen ailelerinin çocukları da gitmekteydi. Yalnızca durumu iyi olan Hristiyan ailelerin çocukları değil Müslümanların çocukları da bu okullarda eğitim almaktaydı. Müslüman ve Hristiyan çocukların eğitim gördüğü bu okullarda verilecek eğitim neticesinde çocukları kendi mezheplerine kazandırabilme olasılığı hem Katolik hem de Protestanlar tarafından çok fazla önemsenen bir meseleydi. Pazar ayinleri, dini günlerde yapılan törenler, söylenen dinsel ilahiler, verilen derslerde Fransızca veya İngilizcenin ön planda tutulması gibi şekillerde tezahür eden, kiliselerine başka din ve mezheplerden insan kazandırma girişimlerini her iki taraf da iyi bir şekilde hayata geçirmiştir. Okula giden bir çocuk okuma-yazma, fen ve sosyal bilimlerle ilgili dersler dışında, yaşadığı toplumun ahlaki, dini, sosyal değerlerini de en etkili yoldan öğrenme imkânı buluyordu. Bunu çok iyi bilen Protestan ve Katolikler eğitim alanını kendi tekellerine almak için büyük bir mücadeleye girişmişlerdir. Bunu yaparken hami devletlerinden de yardım almış, Osmanlı'yla aralarında çıkan, okullar konusundaki anlaşmazlıklarda araya her zaman Fransa, İngiltere, Amerika gibi devletleri koymuşlardır. Bu devletler de Osmanlı üzerindeki nüfuzlarını kullanarak anlaşmazlıkların misyoner örgütlerinin lehine sonuçlanmasını sağlamaya çalışmışlardır.

Eğitimden sonra misyonerlerin en çok etkili oldukları alan sağlıktı. Eğitim çocukların, gençlerin ve ailelerinin fikirlerini, algılarını, misyonerlere ve temsil ettikleri mezheplere bakış açılarını etkiliyor, onları kendi taraflarına çekmeye çalışma konusunda fayda sağlıyor olsa da özellikle Müslüman kesim misyonerlere tepkiyle yaklaşıyordu. Sağlık alanında misyonerlerin giriştikleri faaliyetler her din ve mezhepten insanın kendilerine karşı yumuşamalarını ve insanların onlara hayırsever kuruluşlar olarak bakmalarını sağlıyordu. Sağlık hizmetleri de tıpkı eğitimde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin her vilayetinde yaygınlaştırmaya gücünün yetmediği alanlardan biriydi. Hastane, sağlık kuruluşu, doktor vb.nin olmadığı birçok yer vardı. Özellikle merkezden uzak kalan yerlerde sağlık faaliyetleri oldukça yetersizdi. Bu eksikliği iyi değerlendiren misyonerler, özellikle salgın hastalıkların ortaya çıktığı zamanlarda yaptıkları sağlık yardımlarıyla Müslümanlar da dâhil olmak üzere bölge halkından takdir görmüşlerdir. Örneğin 1848 yılında Beyrut ve çevresinde yaşanan veba salgınında bölgede faaliyet gösteren Fransız Katolik rahibelerin kurmuş olduğu Filles

de la Charite (The Daughters Of Charity) örgütünün yaptığı sağlık yardımları örgütün orada daha rahat faaliyet gösterebilmesine imkân sağlamıştır (Gül, 2015, s. 100).

Misyonerlerin eğitim alanındaki faaliyetlerini destekleyen en önemli alan basın-yayın alanıydı. Misyonerler bastıkları ve ücretsiz dağıttıkları İncil, dini kitaplar vb. sayesinde kendi mezheplerinin propagandalarını okullarında verdikleri eğitimin de desteğiyle iyice pekiştirme olanağı buluyorlardı. Protestan misyonerler bu alandaki faaliyetlerini daha hızlı ve kolay yapmak için 1830'larda Malta'da bulunan matbaalarını Beyrut'a taşımışlardı. Katolikler, Protestanların bu hamlesiyle avantajlı hale geldiklerini anlayınca onlarda bu alanda atağa geçtiler. Cizvitler Beyrut'ta 1852 yılında Katolik matbaasını kurdular. Yıllar içinde gerek bireysel bağışlar gerekse Fransa'da misyoner örgütlerini desteklemek için kurulan örgütler ve hükümet sayesinde Katoliklerin matbaası gelişti, 1856 ve 1860'da yeni matbaa makineleri alındı. 1867'de de buhar gücüyle çalışan ilk baskı makinesine sahip oldular (Gül, 2015, s. 63). Osmanlı'daki en geniş misyoner ağına sahip Protestan cemiyetlerden biri olan ABCFM 23 dilde yayın yapıyordu ve bu yayınlarının çoğunu Osmanlı toprakları içinde çıkarıyordu. Çıkardığı yayınların içinde günümüzde bile önemini koruyan Türkçe-İngilizce sözlüklerin arasında yer alan Redhouse sözlüğü de bulunmaktaydı (Kocabaşoğlu, 2000, s. 113). Matbaaların kapasitesi genişledikçe okullarda öğretmen ve öğrencilerin kullandığı kitaplar, İnciller, dini içerikli kitaplar vb. hem Protestan hem de Katolik misyonerlere ait matbaaların önceliği haline gelmiştir.

1.2. Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Göstermiş Olan Başlıca Katolik Misyoner Örgütleri

Osmanlı topraklarına gelerek misyonerlik faaliyetlerinde bulunan belli başlı Katolik misyoner örgütlerinin hepsi İtalyan ve Fransız kökenli tarikatlardır. Ele aldığımız bölgeler olan Suriye ve Lübnan'da etkili olan misyoner örgütleri ise Fransız kökenlidirler. Çoğu Fransa-Osmanlı arasında Kanuni döneminde yapılan geniş çaplı kapitülasyonlardan sonra aktif olarak Osmanlı'da faaliyetlerine başlama alanı bulmuşlardır. Osmanlı o dönemde Avrupa'da kendisine karşı kurulan Hristiyan birliğini parçalamak için Fransa ile yakınlaşmış, kapitülasyonlar başta olmak üzere daha birçok ayrıcalık Fransa'ya ve Osmanlı'ya gelen Fransız vatandaşlarına tanınmıştır. Katolik misyoner örgütleri de bu tavizlerden yararlanarak o dönemden başlamak üzere Osmanlı'ya gelmeye başlamıştır. Osmanlı'ya misyonerlik faaliyeti yürütmeye gelen ilk Katolik misyoner örgütü Cizvitler olmuştur. Galata'da yaşayan Katoliklerin okul açmak istemeleri üzerine 1583 yılında Fransa'dan bu işle ilgili görevlendirilen Cizvitler İstanbul'a gönderilmiştir (Gözübüyük, 2018, s. 640).

Osmanlı'nın Fransa'ya ve dolaylı olarak Katoliklere tanıdığı ayrıcalıklar Osmanlı tarafından şu şekilde yorumlanmıştır:

“Avrupa devletlerinden Hükümet-i Osmaniye ile münasebet-i ticariyesi olanlardan her biri ayrıca müsaadat istihsal etmeye, Memalik-i Osmaniye'nin işlek limanlarından pazar ticareti tutmaya ve bunun için ayrıca mahkemelere ve ayrıca nüfuzları bulunan yerlerde ahval-i adliyyeye sahip olmaya çalıştılar. Katolikler az miktarda oldukları halde bahr-i sefaid hususunda garb medeniyetini temsil ettiklerinden Fransa'nın himayat ve muavenetiyle diğer cemaatlerin elde ettikleri müsaadati istihsal eylediler. Ve fermanlarda padişahlar Fransızlara cedleri tarafından bahş olunan bilcümle imtiyazatı teyit ettiler ve Frenk mezhebine tabii bulunan bilumum ruhbanın hangi milletten olurlarsa olsunlar ayinlerine, hukuklarına tariz edilmeyeceği taahhüd edildi.” (“Şarkta Katolikler”, 1913, s. 316).

Katolikler Protestanlardan çok daha erken bir tarihte Osmanlı topraklarına gelmelerine rağmen aktif şekilde çalışma alanı bulma şansını 19. yüzyılla birlikte yakalamışlardır. Osmanlı'nın zayıflayan yapısı, milliyetçiliğin Osmanlı'daki azınlıklar üzerinde yarattığı kafa karışıklığı, savaşlar vb. nin olduğu bir ortamda Katolik örgütler daha geniş alanlara yayılmaya başlamışlardır. Misyonerlik faaliyetlerinin ilk zamanlarında Katolik misyonerleri himaye eden kurumlar genellikle konsoloslukların gözetimi altında bulunan

kiliselerdi. Papazlar, Latin tüccarlar, Fransa gibi Venedik gibi Katolik devletler sayesinde Osmanlı'da ayrıcalıklar elde ettiler. Misyonerlik faaliyetlerinin alanı genişledikçe Papa'ya Osmanlı'daki misyonerlikle ilgili neler yapıldığına dair rapor verecek bir oluşumun varlığı Katolikler için zaruri hale geldi. Papa XV. Gregorie zamanında 14 Ocak 1622'de bununla ilgili olarak Propagation Of The Faith (Propaganda Fide) adında bir inanç teşkilatı kuruldu. Katolik misyonerlerin Doğu'da yaptıkları faaliyetler bu teşkilatın görevlerinden biri olmuştur. Bu birliğin kurulmasındaki asıl amaç Katolik misyonerlerin faaliyetlerini koordine etmek, işbirliği yapmalarını ve daha verimli çalışmalarını sağlayabilmektir (Doğan, 2009, s.386).

Fransız İhtilali ve Napolyon'un Fransa'nın başına geçmesinden sonra Katoliklerin Osmanlı dâhil diğer ülkelerdeki durumu sıkıntılı bir döneme girmiştir. Fransa, Katolik misyoner cemaatlerinin üzerinden elini çekmese de Napolyon'un Mısır'ı işgali Fransa'nın Osmanlıyla arasının bozulmasına, dolayısıyla Doğu'daki çıkarlarının zarar görmesine sebep olmuştur. Mısır'ın Fransa'nın eline geçmesi demek Fransa için İngiltere'nin Hint Okyanusunda istediği gibi hareket edememesi demektir. Napolyon'un düşüncesine göre Fransa Mısır'da istediğini elde ederse sırada Filistin ve Suriye vardı (Yorulmaz, 2000, s. 700). Osmanlı-Fransa arasındaki ilişkinin gergin olduğu zamanlarda bu ortamdan Avusturya yararlanmış, Avusturya'nın desteklediği misyonerler Osmanlı'da rahat bir şekilde faaliyetlerine devam edebilmişlerdi. Fransa-Osmanlı arasındaki düşmanlık dönemi 1802'de imzalanan anlaşmayla son bulunca Fransa, Osmanlı'daki eski statüsüne hızla geri dönmüştür (Aydın, 2005, s. 110).

1827'de Navarin Savaşı'nda Doğu Akdeniz'e hâkim olan Osmanlı ve Mısır donanmalarının Avrupalı devletler tarafından yok edilmesinden sonra Fransız donanması Doğu Akdeniz sularındaki hâkim güçlerden biri haline gelmiştir. Böylece Avrupalı devletlerin kontrolündeki Doğu Akdeniz'de misyonerlerin serbestçe seyahat etmesinin de önü açılmıştır. Bu olay sonrasında Suriye de Mısır ile birlikte Avrupalı devletlerin yörüngesine girmeye başlamıştır. Bölgenin Avrupa ile ekonomik ilişkilerini geliştirmesiyle, artan ekonomik kazanç toplumsal değişimleri de beraberinde getirdiği gibi bölgeyi Osmanlı Devleti'nden daha fazla uzaklaştırmıştır (Pikkert, 2006, s. 60).

1807 yılında İstanbul'daki Katolik patrikliğinin yaptığı sayıma göre İstanbul'da 32 bin Katolik nüfusu barınmaktaydı. Bunların 30 bini Ermeni Katoliklerinden oluşmaktaydı. Osmanlı'da millet sistemi olduğu için Katolik Ermenilerin sayısı arttıkça onlar için de Fransa ve Roma ayrı bir tanınma istemiştir. Katolik Ermeniler 1830'da Osmanlı tarafından ayrı bir

millet olarak tanınmış, Ermeni Katoliklerine Başpiskoposluk kurma hakkı verilmiştir. Ermeni Katoliklerinden sonra Osmanlı topraklarında yaşayan Doğu'daki Hristiyan topluluklar sırayla İstanbul Ortodoks Kilisesi'nin himayesinden çıkmışlardır. 1848'de Melkit Katolikleri, 1861'de Keldani Katolikleri, 1866'da Süryani Katolikleri, 1898'de Kıpti Katolikleri Ortodoks Kilisesi'nden ayrı patriklik kurabilme hakkı elde edebilmişlerdir (Aydın, 2005, s. 111). 1850 sonrası olgunlaşmaya başlayan ve Roma Kilisesi'nin mottosu olan Doğu'nun Doğulularla Hristiyanlaşacağı düşüncesinin bir yansıması olarak sadece Doğu'da misyonerlikle ilgili faaliyetler, kurumlar devreye sokulmamış aynı zamanda Katolikliğin kalbi Roma'da gerek Ermeniler gerek Marunîler gerekse Rumlar gibi Katolikliğe kazandırılan topluluklar için okullar, seminerler vb. açılmıştır.

Osmanlı'daki Katolik misyoner faaliyetleri sadece 19. yüzyıla sınırlandırılmayacak kadar geniş bir zaman çerçevesine yayılmıştır. 12. yüzyılda Fransiskan ve Dominikenler öncülüğünde Osmanlı topraklarında başlayan 18. yüzyılda Kapuçinler, Lazaristler, Cizvitler gibi Katolik örgütleriyle devam eden misyonerlik çalışmaları daha çok Osmanlı'nın doğu topraklarında- Suriye, Lübnan, İran, Mısır gibi-, Hristiyanlığın ilk zamanlarından beri o bölgelerde varlıklarını sürdürmüş olan Hristiyan nüfusun bulunduğu bölgelerde yoğunlaşmıştır. Süryani, Melkit, Marunî, Ermeni, Rum gibi Hristiyan olan toplumları mezhepsel açıdan ikiye bölüp bir kısmını Katolik kilisesine bağlamayı başarmışlardır. Bu başarılarını da en fazla eğitim alanındaki faaliyetleri neticesinde kazanabilmişlerdir (Aydın, 2005, s. 111).

Fransa'nın Katolik misyonerlerin çalışmalarından duyduğu memnuniyeti Fransa Hariciye Nazırı Mösyö Gabriel Hanotu şu sözlerle dile getirmiştir: "Fransa Şark'taki himayesinden müstefid olmuştur. Müstefid olmamak mecnunluk olurdu. Memalik-i Osmaniye'de ve bilhassa Asyay-ı Osmaniye'de Fransız ruhbanı şehirlerde ve kasabalarda tesis etmiş oldukları mekteplerde Fransızca talim ve tedris eylemelerinden, Fransa masraf-ı ihtiyat etmeden büyük bir nüfuz kesb etmiştir." ("Şarkta Katolikler", 1913, s. 316).

18. yüzyıl sonrası eğitim alanında Katolik misyoner örgütlerinin yaptığı çalışmaları baz alırsak, Osmanlı'nın genelinde faaliyet gösteren en etkili Katolik misyoner örgütü Cizvitler olmuştur. Onları Lazaristler, Fransiskanlar, Dominikenler, Kapuçinler ve Frerler takip etmişlerdir.

1.2.1. Cizvitler

Jesuit ya da İsa Cemiyeti olarak da tanınan Cizvitlerin temeli 1534 yılında Paris Üniversitesi'nde Ignatius de Loyola ve üniversiteden bazı arkadaşları tarafından atıldı. Kilise tarafından kuruluşunun onaylanması ise ancak 1540 yılında Papa III. Paul'un imzaladığı kararname sonrası gerçekleşmiştir. Örgütün başına Ignatius seçilmiştir. 1603 yılında çıkan bir başka papalık kararnamesine göre de Ignatius Katolik Kilisesi tarafından Katolik azizlerinden biri olarak ilan edilmiştir (Yel, 1998, s. 36).

Cizvit misyonerleri, örgütlerinin resmi kuruluşundan sonra Avrupa'da birçok yere gönderilerek okullar, seminerler gibi daha çok eğitimle alakalı kurumlar açtılar. Eğitim Cizvit örgütünün kuruluşundaki en temel ilke olduğu için eğitime ayrı bir önem vermişlerdir. Eğitimin yanı sıra hayır işleri, Katolikliği yaymak gibi misyonerlik görevlerini de yürütmüşlerdir. Cizvitlerin genel merkezi kuruluşlarından itibaren Roma'da olduğu için Papalıkla örgüt arasında çok yakın bir ilişki oluşmuştu. Cizvitleri diğer misyoner örgütlerinden ayıran temel fark bu olmuştur. Örgütün Papalığın bütün emirlerine bağlı olan ve uyan bir yapısı vardı. Bu durum, Cizvitlere diğer misyoner örgütleri karşısında avantaj sağlarken, Papalık ve başka bir devlet arasında çıkan sorunlar direk Cizvitleri de etkiliyordu. En somut örnek, Papalık ve Fransa arasında yaşanan sorunların Cizvitlere olumsuz olarak yansımalarıdır.

Fransa Dışişleri Bakanı Mösyö Gabriel Hanotu iki taraf arasında yaşanan sorunları ve yaşananların Fransa'ya zarar verdiğini şu şekilde dile getirmiştir:

“Fransa'nın hâkimiyeti, tesir ve nüfuzu bulunan yerlerde, memleketlerde misyonerlerin tesis ettikleri ve idare eyledikleri mektepleri, hastahaneleri, sair müessesatı Fransa hükümeti tesis ve idare edemez. Bunları büsbütün terk etmek yahud ruhaniyelere bırakmak rakiplerin nüfuzunu arttırmak olur ki bu da Fransa için akilane bir politika ad olunamaz. Hükümet ile heyet-i ruhaniyenin münasebeti pek narindir ve müşküldür. Fakat bu her zaman müşkül idi. Fransa tarihi bu iki kuvvet arasında bir had tayini için nice vukuat geçirmiştir.” (“Şarkta Katolikler”, 1913, s. 316).

Cizvitleri kuran kurucularının kökeni İspanyol olsa da örgüt Fransa'da kurulduğundan Fransa Cizvitler için en önem verdikleri yer olmuştur. Örgüte katılan birçok genç kurucularının yolunu takip ederek Fransa'ya özellikle de Paris'e eğitim almaya gitmişlerdir. Collège de Clermont (1550) ya da daha bilinen adıyla Collège de Louis-le-

Grand okulu Cizvitlerin ana eğitim kurumu olmuştur. 16. yüzyılın ikinci yarısında Katolikler ve Protestanlar arasında başlayan din savaşları Avrupa'daki birçok ülkeyi etkilemiştir ama en çok Fransa bu din savaşlarından etkilenmiştir. Cizvitler de bu savaşta Fransa sarayında ciddi bir konuma sahip oldukları için önemli bir rol oynamışlardır. Fransa'daki konumları o kadar mühimdi ki Fransa kralları yaklaşık 200 yıl boyunca Cizvit papazlarını özel günah çıkarma papazı olarak hizmetlerine almışlardır. Fransa Kralı III. Henry'nin ölümünden sonra işler Cizvitlerin hiç istemediği bir şekilde değişmeye başlamıştır. Fransa'nın yeni kralı olan IV. Henry (1589-1610) diğer bir adıyla Navarralı Henry'nin başa geçmesi Cizvitleri zor duruma sokmuştur. Çünkü IV. Henry Fransa Kralı olmadan önce Protestanlığı benimsemiş ve din savaşları sırasında Protestanları desteklemişti. Fransa Kralı olmak için tekrar Katolik olan IV. Henry ile ilgili Katoliklerin şüpheleri vardı. Bu şüpheler sonucunda IV. Henry'e 27 Aralık 1594'te Cizvitlerin okullarında okuyan Jeanuit Chastel adında bir genç başarısız bir suikast girişiminde bulundu. Bu olayın sonucunda Cizvitler Fransa'da çok zor bir döneme girdiler. Bazı Cizvitler bu suikastla ilişkilendirilerek tutuklanırken Cizvitlerin faaliyetleri Fransa'da yasaklanmış, geriye kalan Cizvitler Fransa'dan sürülmüştür (Gül, 2015, s. 55-56).

Dönemin Papası olan VIII. Clement, Cizvitlerin Fransa'da tekrar kurulması için çaba göstermiştir. Fransa Cizvitleri İspanyollara hizmet ettikleri gerekçesiyle tekrar geriye istemiyordu. Cizvit örgütünün başındakiler ve Papalığın ısrarları sonucu 1601 yılında Fransa, Papalığa Cizvitlerin bazı şartları kabul etmeleri halinde Fransa'ya geri gelebileceklerini bildirdi. Fransa'nın şartlarına göre; bütün Cizvitler Fransa Kralı'na tabii olacak, Fransız olmayan bir Cizvit mensubu Fransa'da barınamayacak, Cizvitlerin bütün faaliyetleri Fransa'nın izni ve kontrolüne bağlı olacaktır. Bu şartlar Cizvitleri tamamen Fransa'nın kontrolü altına sokuyordu. Cizvitler bu durumu istemeseler ve hoşnut olmasalar da şartları kabul ettiklerini Fransa'ya iletiler. İki tarafın da anlaşması sonucunda IV. Henry 14 Ağustos 1603'te bir kararname yayınlayarak Cizvitlerin Fransa'da faaliyetlerine başlayabileceğini bildirdi (Gül, 2015, 56).

Bu koşullar altında Fransa'ya geri kabul edilen Cizvitler bu yeni yapılanmada daha Fransız, daha ulusal bir karakter kazanmış, dış ülkelerdeki misyonlarında Fransa yönetimiyle daha yakın bir şekilde çalışmıştır. Cizvitlerin Fransa ve Katolik Kilisesi'nde yeniden kabul görmesinden sonra Osmanlı'daki konumları da iyiye gitmiştir. 1606 yılında Fransa'nın Osmanlı Devleti'nde elçilik görevini yürüten Salignac Cizvitlere kol kanat germiştir (Gözübüyük, 2018, s. 644).

Fransa dışında Cizvitlerin hamiliğini yapan ya da yapmaya talip olan başka devletler de vardı. Avusturya o devletlerden biriydi. 1606'da Avusturya-Osmanlı arasında imzalanan Zitvatorok Anlaşması'ndan sonra 1616 yılında Osmanlı tarafından Avusturya'ya önemli ayrıcalıklar tanınmıştı. Bu ayrıcalıklardan Cizvitler de yararlanmış ve Osmanlı topraklarında Cizvitlerin kilise inşa ederek ibadetlerini yerine getirmelerine izin verilmişti. Bu süreçte, Fransız elçiliğinde vaiz olarak çalışan Cizvitlerin Osmanlı tarafından tanınması için Fransa Kralı IV. Henry bu konuyla bizzat ilgilenmiş hatta Osmanlı'ya bu işle ilgili bir heyet göndermiştir (Aydın, 2005, s. 104-105). Bu tür hak ve ayrıcalıklarla misyonerlik sahasını genişletmeye başlayan Cizvitler ilerleyen dönemlerde Osmanlı topraklarının çeşitli yerlerine özellikle Suriye ve Lübnan bölgesine yayılmışlardır.

1.2.2. Lazaristler

Lazaristler ya da diğer adıyla Saint-Vincent cemaati Fransız Katolik bir misyoner örgütüdür. 1625 yılında Fransa'nın zengin ailelerinden olan Gondi ailesinin öncülüğü ile Vincent de Paul tarafından kuruldu. Fransa, Saint-Vincent Cemaatini 1625 yılında resmi olarak tanıdı. 16 Ocak 1633'te resmi Papalık bildiriyle Lazarist örgütü kuruluşunu tamamladı (Choudhury, 2018, s. 2). Fransa'nın Lazaristleri direk olarak Paris Başpiskoposluğuna bağlaması dolayısıyla Vatikan'ın Lazaristler üzerindeki etkisi en aza indirildi ve Lazaristler kuruluşundan itibaren Fransız bir karaktere sahip oldu. Lazaristler kurulduktan sonra Avrupa'da İtalya, Polonya, İspanya gibi birçok ülkeye yayılmış olsa da örgütün esas yükselişi 18. yüzyılda olmuştur. Cizvitlerin faaliyetlerinin 21 Temmuz 1773 tarihli Papalık kararnamesiyle durdurulmasından sonra Lazaristler dış ülkelerdeki misyonerlik faaliyetlerinde Cizvitlerin yerini almaya başlamışlardır (Campbell, 1921, s. 173). Fransa dış ülkelerde Cizvitler ve Lazaristler gibi misyoner örgütlerinin kendisine yarar sağlayacağını biliyordu, bunun olumlu etkilerini Cizvitlerle görmüştü ancak istediği şey tamamen Fransız karakterine sahip bir örgüttü. Cizvitler Fransa'nın bu isteğini tam anlamıyla karşılayan bir örgüt değildi o yüzden Fransa Cizvitlere alternatif olarak Lazaristleri görüyordu.

Fransa'nın isteğiyle dış misyonlarda Cizvitlerin görevleri, kurum ve kuruluşları 1780'de Lazaristlere devredildi. Vatikan da Fransa'nın bu kararını uyguladı ve 22 Kasım 1782'de Cizvitlerin varlıklarının Lazaristlere devredilmesini kabul etti. Lazaristler Cizvitlerin görevlerini, kurumlarını, gelirlerini vb. almalarına rağmen cemaate mensup olanların sayısı Cizvitlere kıyasla azdı. 1782 yılına kadar Lazaristler İzmir, İstanbul, Halep gibi belli başlı büyük kentlere yerleşebilmişlerdir (Aydın, 2005, s. 108).

1830 sonrası Osmanlı'ya gelen 17 Lazarist 1812'den beri İstanbul ve İzmir'de kapalı olan okullarını tekrar açma fırsatı bulmuşlardır. İstanbul'daki Lazaristler 1840 sonrası İstanbul'daki okulları için bağış yapan Hristiyan örgütlerinden daha fazla yardım almaya başlamıştır. İstanbul'daki Lazarist kolejinde 10 yıl müdürlük yapmış olan Lazarist misyoner Eugène Bore'un faaliyetleri sayesinde Katoliklik Osmanlı topraklarında daha fazla kişiye ulaşma imkânı bulabilmiştir (Aydın, 2005, s. 112-113). Bu gelişmeler ışığında bazı Lazarist misyonerler, Ocak 1783'te Osmanlı topraklarına gelmişlerdir. Lazaristlerin Osmanlı'ya tamamen yerleşerek faaliyetlerine başlamaları 1784'e kadar tamamlanmıştır (Gül, 2015, s. 89).

1.2.3. Fransiskanlar

Fransiskanlar tarikatı İtalya Assisili bir aileye mensup olan Francis (Francesco) tarafından 1209 yılında Papa III. Innocent'in rızasını aldıktan sonra kurulmuştur. Temelinde İtalyan Katolik bir tarikatır. Tarikatın Vatikan tarafından resmi olarak tanınmasıysa 1223 yılında gerçekleşmiştir. Fransiskanların temel felsefeleri Hz. İsa gibi yaşamak, fakir bir hayat sürmek, her ne şekilde olursa olsun Hristiyanlığı insanlara ulaştırmaktır (Güngör, 2012, s. 41-42).

1789 Fransız İhtilali'nden sonra laikliğin Fransa'da her kuruma uygulanma çabası, Roma Kilisi'nde reforma gidilmesi gibi gelişmelerden Fransiskanlar da etkilenmişlerdir. Dini en katı şekilde yaşama düşüncesinin temelini oluşturduğu bu örgüte mensup kimseler, sosyal ortamda yaşanan bu gelişmelerden sonra manastırlarda yaşamaya, dışarıyla iletişimlerini en aza indirmeye başlamışlardır. Sayıları da kuruldukları ilk zamanlara göre giderek azalmıştır. Fransiskanların Osmanlı'daki misyonerlik faaliyetleri ise 19. yüzyıldan daha eskiye dayanmaktadır. 1453'te İstanbul'un fethinden önce İstanbul'a gelen ve burada bir manastır inşa eden Fransiskanlar, İstanbul'un savunulmasında da Bizans'ın yanında yer almıştır. O dönemdeki Papa III. Galixtus Hristiyanlığın Doğu'da yayılmasını istediği için örgütleri oraya yönlendirmeye başlamıştır. Fransiskanlar de Papalığın bu amacına hizmet eden tarikatlardan biri olmuştur (Kurt, 2012, s. 130-133).

Osmanlı'da Fransiskanların önyak olduğu misyonerlik faaliyetleri, Fransiskanların bir kolu olan Kapüsenlere mensup iki kişinin 1551 yılında İstanbul'a gelmesiyle tam olarak başlamıştır. Fransiskanların Osmanlı'nın Doğu vilayetlerindeki faaliyetlerine başlaması ise 1587 yılında olmuştur. İtalyan kökenli bir tarikat olmasına rağmen Fransiskanlar de diğer bütün Katolik örgütler gibi Fransa'nın himayesini kabul ederek onların gözetimi altında

faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 19. yüzyılda misyonerlik faaliyetlerinin canlanarak ivme kazanmasından sonra Fransiskanlar da faaliyetlerine hız vermiş, örgüt mensuplarının Osmanlı'ya gelişleri artarak devam etmiştir. 1861-1876 yıllarında sadece İstanbul'daki Katoliklerin sayısının 22 bin olduğu tahmin edilmektedir (Kurt, 2012, s. 134). Fransiskan misyonerler Osmanlı topraklarının çeşitli yerlerinden Katolikliğe kazandırdıkları kişilerle Roma arasında bir bağlantı kurma gayreti içerisinde olmuştur. Roma'ya eğitim için getirdikleri gençleri inanç ya da diğer adıyla propaganda teşkilatının kurumlarında eğitmişlerdir. Doğu'da Katolikliğe kazandırdıkları çoğu genç Ortodoks idi. Katolikliğe yeni katılmış bu gençlere Roma'da gerekli eğitimi vererek tekrar geldikleri yerlere dönmelerini ve oradaki Katolik kiliselerinde misyonerlik faaliyetlerini yürütmelerini istiyorlardı. 1650 sonrası teşkilat İstanbul'da daha da genişledi. Öyle ki Osmanlı'dan piskopos seçme izni bile bu dönemde alındı (Aydın, 2005, s. 106).

Fransiskanlar Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde okullar, kiliseler, yetimhaneler vb. gibi birçok kurum açmışlardır. İstanbul'daki Saint Antoine, Saint Louis, Saint Etienne Kiliseleri, İzmir'de bulunan Sainte-Marie, Sainte Helene Kiliseleri, Efes'te bulunan Meryem Ana Evi, Samsun, Mardin, Şam, Trabzon, Malatya, Lazkiye, Kudüs, Tripoli gibi Osmanlı şehirlerinde açtıkları okullar vardı. Bunların yanında yedi hemşirelik okulunda 670 öğrencileri, Osmanlı'nın Doğu vilayetlerinde açtıkları 16 okulda okuyan 1609 öğrencileri mevcuttu (Çavdar, 1970, s. 92).

1.2.4. Dominikenler

Siyah Kardeşler olarak da bilinen Dominiken örgütünün kuruluşuna İspanyol Dominik ve Alman Jordan Saksony öncülük etmiştir. Örgüt, kuruluşunu Fransa'nın Languedoc bölgesinde gerçekleştirmiştir. Dominik, bir rahipti ve Fransa'ya geldiğinde 1206'da Toulouse'de bir ev inşa etmiştir ve örgütü için Papalıktan izin almaya çalışmıştır. 1215 yılında Vatikan yeni örgütlerin kurulmasını yasakladığından Dominik, tarikatının kurulması için müsaade alamamıştır. Dominik yine de çalışmaktan, Hristiyanlığı yaymaktan vazgeçmemiş Toulouse'deki evini, öğretilerinin ana merkezi olarak düzenlemiştir. Dominikenler de aynı Fransiskanlar gibi manastırda oturmayı değil gezip dolaşarak farklı yerlere giderek insanlarla iletişim kurmayı, onlara yardım etmeyi, eğitmeyi, öğretmeyi, Hristiyanlığı yaymayı düstur edinmişlerdir. Örgüt, mensuplarının iyi bir eğitim almasını istediği için çoğunu Paris ve Bologna Üniversitelerine göndermiştir (Esen, 2015, s. 72-73).

İlk denemesinde Vatikan'dan örgütü için olur alamayan Dominik, bu isteğini geri çeviren Papa III. Innocent'in 1216'da ölümünden sonra tekrar Papalığa örgütünün kuruluşunun onaylanması için başvurmuştur. Papalığa yeni gelen III. Honorius, Dominik'in bu isteğini kabul ederek örgütünün 22 Aralık 1216'da kurulmasını onaylamıştır. III. Honorius, Dominikenlerin kuruluşunu onaylamakla kalmamış aynı zamanda Dominik'i de kendine danışman olarak atamıştır. Dominik bundan sonra 1221'de ölene kadar hayatını Roma'da geçirmiştir (Esen, 2015, s. 82).

Dominikenler de misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlar, Portekiz ve İspanyol denizcilerle birlikte deniz aşırı yerlere misyonerlik yapma amacıyla gitmişlerdir (Baybal, 2004, s. 171). Hristiyanların Roma ve Ortodoks Kilisesi olarak ayrılmasından sonra Müslümanların arasında kalmış olan Doğu Kiliselerine mensup Hristiyanlar her iki kilise tarafından da istenmeyen dindaşlar olarak dışlanmışlardır. Keldaniler, Nasturiler, Kıptiler, Süryaniler, Melkitler bu tanımlama içine giren Hristiyan topluluklardı. Müslümanlarla aynı dil, örf, adet ve yaşayışı paylaşıyorlardı sadece mensup oldukları din farklıydı. Hristiyanlığın Katolik ve Ortodoks mezheplerine ayrılmasından sonra başıboş kalan, Müslüman devletler içinde yaşamlarını sürdüren bu Hristiyanları kendi kilisesine kazandırmak için ilk adımı atan Katolikler olmuştur. Bu bölgedeki Hristiyanları kendi himayeleri altına aldıkları vakit hem kiliselerine yeni insanlar kazandıracaklar hem de Müslümanların hâkimiyeti altında olan o bölgelerde dindaşlarının haklarını savunabileceklerdi. Katolik Kilisesi bunu başarmak için Dominiken ve Fransisken örgütlerinden yararlanmıştı. Dominikenler 1200'lerde bu amaçla Mezopotamya bölgesinde faaliyet göstermeye başlamış ve daha çok Nasturiler üzerine yoğunlaşmıştır. Osmanlı'nın hüküm sürdüğü zamanlara gelindiğinde de Dominikenler faaliyetlerine ara vermeden devam etmişlerdir (Aydın, 2005, s. 102) .

Dominikenler de diğer Katolik misyoner örgütleri gibi Osmanlı'ya gelerek uygun gördükleri yerlerde okullar, hastaneler açarak faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Daha çok bugünkü Irak devletinin olduğu bölgede çalışan Dominikenlerin Musul ve Kerkük'te kurdukları okullarda okuyan yaklaşık 500 öğrencileri bulunmaktaydı (Çavdar, 1970, s.90) .

1.2.5. Kapuçinler (Kapüsenler)

Fransisken örgütü içinde yaşanan ayrılıkçı hareketler sonrası örgüt Papa X. Leo tarafından Observantlar (İtaatkârlar) ve Konvantuallar olarak 1517 yılında iki ayrı cemaat olarak tanınmıştır. Bu bölünmeden sonra İtaatkârlar içinde yer alan Rahip Matthew de Bassi, cemaat içinde farklı bir yapının doğmasına önayak olmuş ve 1525 yılında Kapüsenler ortaya

çıkıştır. Kapüsenlerin resmi olarak Kilise tarafından tanınmasıysa Papa V. Paul zamanında, 1619 yılında gerçekleşmiştir. Kapüsen örgütünün İtaatkârlar arasında ortaya çıkışı kasıtlı değil, Observantlar içinde yaşanan olayların normal akışında kendiliğinden oluşmuş bir durumdur. Rahip Bassi, Observantların Fransiskanların kurulduğu ilk dönemlerdeki yaşayış, giyiniş ve kurallara sıkı sıkıya uyması gerektiğini savunan, Aziz Francesco zamanındaki gibi bir yapının kendileri içinde inşa edilmesi gerektiğine inanan biriydi. Niyeti kendi içlerinde bir reform yapmaktı. Ancak Papa. VII. Clement'in kendisine izin verdiği gibi düşünenlerle yaşama izninden sonra küçük bir manastıra yerleşen Bassi'nin başını çektiği yeni oluşum kısa süre içinde birçok taraftar toplamıştır. Büyüyen yapılarını ayrı bir cemaat haline getirme fikri zaman içinde oluşmuş, bağımsız bir yapıya sahip olma istekleri 1619'da gerçekleşmiş ve Kapüsenler adını almışlardır. Kapüsenler 16. yüzyıldan itibaren misyonerlik alanında faaliyetlerine başlamışlardır (Çoban, 2008, s. 79-80- 84-85).

Osmanlı'ya gelişleri ise 1551 yılında gerçekleşmiştir. O yıl İstanbul'a gelen iki Kapüsen rahibi misyonerlik faaliyetlerine Müslümanları Hristiyanlaştırma işiyle başlayınca tutuklanmışlar ancak daha sonra kefaletle serbest bırakılmışlardır. 1580 sonrası dönemde Kapüsenler faaliyetlerini Doğu'ya doğru genişletmek için çalışmaya başlamışlardır. Örgüte mensup dört rahip İstanbul'a gelmiş ve dönemin Fransız elçisi Savary de Lanscome'nin himayesi altına girmişlerdir. Kapüsenlerin İstanbul'daki ilk icraatlarından biri, Katolik Ermeniler için okul açmak olmuştur (Aydın, 2005, s. 105). Kapüsenler İstanbul'dan başka Urfa, Diyarbakır, Malatya, Mersin, Mardin, Beyrut gibi önemli şehirlerde okullar açmışlardır. Bu okullarda eğitim verdikleri öğrenci sayısı 600'ü aşkındır (Çavdar, 1970, s. 89).

1.3. Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Göstermiş Olan Başlıca Protestan Misyoner Örgütleri

Protestanlık, Katoliklik ve Ortodoksluğa göre daha yakın bir tarihte ortaya çıkan üç büyük Hristiyan mezhebinden biridir. Protestanlığın ortaya çıkışını sağlayan kişi olan Martin Luther, Wittenberg Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğünün yanı sıra teoloji üzerine de eğitim alan bir Katoliktir. 1510'da Roma'ya yaptığı gezi sırasında gördükleri, yaşadıkları onda Roma Kilisesi'nin bir reforma ihtiyacı olduğu düşüncesini oluşturmuştur. Roma'dan döndükten sonra Eski ve Yeni Ahitlerin Yunanca ve İbranice olanlarını araştırmıştır (Sormunen, 2011, s. 21-22-38). Luther, Katolik Kilisesi hakkındaki eleştirilerini 1517 yılında 95 madde halinde yazarak Wittenberg Kilisesi'nin kapısına astıktan sonra Protestanlığın oluşumu gayri resmi olarak başlamıştır. Roma, Luther'in yazdıkları ve düşündüklerinden

vazgeçmesini istese de Luther bunu yapmadı ve Papa tarafından aforoz edildi. Ancak Luther Papa'nın bu kararını tanımadı hatta kendisi için gönderilen aforoz belgesini herkesin gözü önünde yaktı (Tümer ve Küçük, 1993, s. 283) .

Luther'in başını çektiği yeni anlayışı takip eden, reform yapan kiliselerin Katolik Kilisesi'ne karşı birleşik bir isme sahip olması 1520'lerden sonra yaşanmış, reformcu kiliselerin hepsine birden protesto eden anlamından yola çıkarak Protestan denilmiştir. Katolik ve Protestanlar arasında yıllarca süren din savaşları yaşanmış, binlerce kişi bu savaşlarda ölmüş, Protestanlığa geçen devletlerle Katolik devletler arasında büyük mücadeleler olmuştur. Bu dönemde Protestan kiliseleri Katolikliğe karşı bir arada dursa bile barış sağlandıktan sonra kendi içinde de farklı gruplara bölünmeye başlamıştır. Luteran, Anglikan, Evanjelik, Methodist, Baptist, Presbiteryen kiliseleri gibi birçok farklı anlayışta kilise Protestanlığın alt kolları olarak ortaya çıkmışlardır (Erbaş, 2002, s. 204-205).

Almanya'da Luteran kiliseler, İngiltere'de Anglikan ve Presbiteryen Kilisesi, Fransızca konuşulmayan ülkelerde Evanjelik Kilisesi, Amerika'da Methodist ve Luteran Kilisesi, Hollanda'da Baptist Kilisesi yaygın olarak faaliyet gösteren Protestan kiliseleri olmuşlardır (Erbaş, 2002, s. 215-216).

Protestanlar kendi içlerinde ayrılık yaşamış farklı kiliselere bölünmüş olsalar da yabancı ülkelerde misyonerlik yaptıkları zamanlarda birbirlerine destek olmuşlar, korumuşlar ve Protestanlığı yayma hedefini ortak bir amaç olarak benimsemişlerdir. Örneğin Osmanlı'da Amerikalı Protestan misyonerler 1830'larda ilk geldikleri zamanlarda misyonerlik faaliyetlerini yürüttükleri sırada Amerika-Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkiler o dönemde yeni başlama safhasında olduğu için Amerika misyonerlerine koruma sağlamaya çalışsa da bir yandan İngiltere de Amerikalı Protestan misyonerlere yardım etmiştir. Amerikalı Protestan misyonerler Osmanlı'daki hem Amerikan hem de İngiliz konsoloslarının koruması ve destekleri sayesinde Osmanlı topraklarında siyasi ve ekonomik kazanımlar elde etmişlerdir (Sharkey, 2010, s.3). Zaman zaman Amerika, Almanya, Prusya, İngiltere gibi Protestan devletlerin himayesinde olan Osmanlı'daki Protestan misyonerlerin koordineli ve yardımlaşarak çalıştıklarını görmekteyiz. Bu birlik durumu çoğu zaman Katolik misyoner örgütlerine karşı yaşanmaktaydı.

Amerika Osmanlıyla ilişkilerini geliştirdikten ve diplomatik olarak Osmanlı topraklarında güçlendikten, başka bir ülkenin destek veya arabuluculuğuna ihtiyaç duymamaya başladıktan sonra İngiltere'yi aradan çıkararak kendi himayesi altındaki

misyoner örgütlerinin Osmanlı'daki faaliyetlerini tek başına düzenlemiş, finanse etmiş, Osmanlıyla misyonerler arasında çıkan sorunları kendisi halletmiştir.

Osmanlı'da faaliyet gösteren Protestan misyoner örgütleri İngiltere, Almanya, Amerika, Prusya gibi çeşitli devletlerden olsalar da genellikle Amerikan ve İngiliz misyoner örgütleri Osmanlı topraklarında etkili misyonerlik çalışmaları yapabilmişlerdir. İngilizlerin Osmanlı'da en etkili olan misyoner örgütü Church Missionary Society (CMS) olmuştur. Bu cemaatin en önemli özelliği Osmanlı topraklarındaki ilk ciddi Protestan misyoner çalışmalarına önyak olmuş olmasıdır. İngilizlerin bir diğer önemli misyoner örgütü British and Foreign Bible Societies olmuştur. Bu misyoner örgütü daha çok Anadolu topraklarında faaliyetlerini yürütmüştür. Amerikalıların Osmanlı'da faaliyet gösteren 20'nin üstünde büyük küçük misyoner örgütleri olsa da iki örgüt daha fazla ön plana çıkmıştır: American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) ve Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church (BFMPC). Almanya da Osmanlı topraklarında diğer Protestan ülkeler gibi birçok misyoner örgütü kurmuştur, en önemlilerinden birisi Kaiserswerther Diyakonezleridir. Bu örgüt daha çok Osmanlı'nın Ortadoğu topraklarında faaliyette bulunmuştur.

1.3.1. Church Missionary Society

Church Missionary Society (CMS) 1799 yılında Londra'da kurulmuştur. Yabancı ülkelerde yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinde Amerikalı ya da Alman misyoner örgütleriyle koordineli olarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Misyonerlere yardımcı olmak ve yapılan çalışmalar hakkında insanlara bilgi vermek için CMS birçok yayın çıkarmıştır. Proceedings of the Society, Church Missionary Record, The Record, Church Missionary Gleaner gibi süreli yayınlar bunlardan birkaçıdır (Nurdoğan, 2013, s. 17).

Osmanlı Devleti'ndeki ilk elle tutulur Protestan misyonerlik faaliyetlerini CMS yürütmüştür. Osmanlı'daki en büyük İngiliz Protestan misyonerlik kuruluşu olmuştur. Ana amaçları Doğu kiliselerini Protestanlığa kazandırmaktır. CMS misyonerleri ilk olarak Suriye ve Filistin bölgesindeki Hristiyan ve Yahudi topluluklar üzerinde çalışmalarını yürütmüştür. Akdenizdeki faaliyetlerine 1812 yılında başlamışlardır. Daha çok Mısır ve Filistin'de güçlü misyon bölgeleri kurabilmişlerdir (Doğan, 2009, s. 387). Çabaları o bölgelerde sadece Dürziler üzerinde etkili olmuş, diğer dini gruplar içerisinde istedikleri etkiyi yaratamamışlardır. CMS, Osmanlı topraklarında İstanbul, Erzurum, Antep, Bursa, Suriye, Filistin gibi yerlerde faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Misyonerlik çalışmalarını daha rahat

yürütebilmek için faaliyetlerine 1875 Acem Misyonu, 1882 Türk-Arap Misyonu gibi isimler vermişlerdir. Diğer misyoner örgütleri gibi daha çok eğitim alanı üzerinde durmuşlar sadece Ortadoğu'da 75 okul açmışlardır. Kadın misyonerler de CMS'de aktif olarak yer almış ve örgüte bağlı olarak Female Education Society (FEM) 1851'de kurulmuş, Arap vilayetlerinde faaliyetlerde bulunmuştur (Bolat ve Ayaz, 2017, s 7).

CMS ilk başlarda misyoner bulma ve çalıştırma konusunda zorlanmış bu nedenle Alman misyonerlerle işbirliğine gitmiştir. Osmanlı'da çalışan ilk misyonerlerinin 20 tanesi Alman misyonerlerden oluşmaktaydı. CMS önderliğinde Alman-İngiliz işbirliği Osmanlı topraklarında uzun bir süre devam etmiş hatta iki ülke Doğu kiliselerini Protestanlık çatısı altında birleştirmek için Kudüs'te ortak bir piskoposluk açmaya çalışmıştır. CMS'nin Almanlarla olan yakınlığı Amerika'nın Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerine başladığı 1830'lardan sonra Amerikalı misyonerlerle de tesis edilmiş, Amerikalı misyonerler Osmanlı'daki misyonerlik çalışmalarını ilk zamanlarda İngiliz diplomatlarının koruması altında sürdürmüştür (Bolat ve Ayaz, 2017, s. 10). 1899 yılında Filistin'de 59 misyonere sahip olan CMS'nin diğer İngiliz misyoner örgütleri de dâhil olmak üzere 1905 yılına ait verilere göre Osmanlı Devleti'nde 120 okulu vardı ve bu okullarda 10 bin öğrenci eğitim görmekteydi (Doğan, 2009, s. 387).

1.3.2. British and Foreign Bible Societies

British and Foreign Bible Societies 18. yüzyıldaki Evanjelik canlanmanın ardından ortaya çıkan Protestan örgütlerden biriydi. 7 Mart 1804'de Protestanlığı yabancı ülkelere yayma amacıyla kurulmuştur. Kısa ve daha bilinen adıyla Bible Societies sadece Protestanlığın Evanjelik kanadından değil bütün Protestan oluşumlardan destek alabilmeyi başarmış bir yapıya sahipti. Bible Societies diğer İngiliz misyoner örgütlerine göre daha çok basın-yayın yönüyle ön plana çıkmış bir örgüttü. Kutsal kitapla ilgili yayınları basmak ve dağıtmak örgütün esas göreviydi. Kuruluşundan sonraki 160 yıl boyunca toplamda yayınlarını 829 dilde basıp dağıtmayı başarmışlardır ("Mundus", t.y).

Ermenice, yayın yaptıkları dillerden bir tanesidir. 1813-1815 yılları arasında İncil'in Ermenice çevirisini basmışlardır. O dönemde Osmanlı'da birçok Ermeni, İncil'i yeni basımından Bible Societies'in baskısından okuyup öğrenmiştir (Malkoç, 2005, s. 164). Osmanlı'ya ilk gelen Protestan misyonerlerden olan Bible Societies matbaayı etkin bir şekilde kullanıp İncil başta olmak üzere birçok dini metni farklı dillerde basıp dağıtarak misyonerlik çalışmalarını sürdürmeye çalışmışlardır.

1.3.3. American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)

Amerikalı Protestan misyonerler İngiliz ve Alman Protestan misyonerlerden çok daha sonraları Osmanlı topraklarında faaliyetlerine başlamış olsalar da Osmanlı'da ister eğitim, ister sağlık ister basın-yayın olsun her alanda en etkili olan Protestan misyonerler arasında olmayı başarabilmişlerdir. Amerikalıların 1830 sonrası gibi diğer ülke misyonerlerine göre daha geç bir tarihte Osmanlı topraklarında etkin olmalarının esas sebebi Osmanlı-Amerika arasında kurulan geç diplomatik ilişkilerden kaynaklanmaktadır. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler belli bir seviyeye kadar gelişene dek Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki hamiliğini İngilizler üstlenmişlerdir. Osmanlı topraklarına gelen ikinci grup misyonerlerden olan William Goodell'ın 1824 yılına dair verdiği bir bilgiye göre Katolikler fırsat bulsalar kendilerini öldürecekleri ancak buna Osmanlı ve onları her yerde koruyan İngilizler izin vermemektedir. Goodell'e göre Katolikler İngilizlerden çekinmekteydi (Baktıaya, 2017, s. 123).

Amerikalı misyonerler kendi başlarına yetebilecek duruma geldikten sonra Osmanlı topraklarında hızla yayılmışlardır. American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) Amerika'nın Osmanlı'daki en etkili misyoner örgütü olmuştur. 1810 yılında Boston'da temelli atılan ABCFM, 1819 yılında misyonerlik faaliyetlerini yürüteceği ülkeler içine Osmanlı Devleti'ni de dâhil etmiştir. Sadece Osmanlı değil dünyanın birçok bölgesinde faaliyetlerini yürüten ABCFM kuruluşundan tam 100 yıl sonra 1910 yılı verilerine göre toplamda 102 istasyon, 1329 dış istasyon, buralarda çalışan 600 Amerikalı ve 5000 civarında yerli misyoner ağına sahipti (Öztürk, 2007, s. 65-66).

ABCFM'nin de diğer misyoner örgütleri gibi en önem verdiği alan eğitim olmuştur. Bunun dışında birçok sağlık kuruluşu, yetimhane, gıda yardımı yapılan kurumlar da açmışlardır. Evlere kadar giderek Protestanlığı tanıtmada özellikle kadınlarla iletişime geçmişlerdir. ABCFM özellikle Rum ve Ermeni nüfusun daha yoğun olduğu yerlerde örgütlenmeye çalışmıştır. Gittikleri yerlerde ilk olarak temel eğitim verdikleri okullar ve anaokulları açmaya öncelik vermişlerdir. Yerel halkla daha iyi iletişim kurmak için gittikleri yerlerin yerel dillerini öğrenmeye çaba göstermişlerdir. Birçok üst düzey kolej, sadece teoloji eğitimi veren okullar, yatılı kız/erkek okulları açmışlardır. Birçok öğrenciye eğitim vermişler, birçoğunun da Amerika'ya giderek eğitim almalarını sağlamışlardır. Gerek gittikleri yerlerde gerekse Amerika'ya göndererek yetiştirdikleri gençleri ya tekrar anavatanlarına geri çağırarak ya da başka ülkelerde görev verip misyoner olarak ABCFM'ye hizmet etmelerini sağlamışlardır. Diğer misyoner örgütlerinden farklı olarak misyonerler

genellikle gittikleri yerlere eşlerini de götürerek onların da çalışmalara katkı yapmalarına önayak olmuşlardır. Women's Board of Missions adında ABCFM'ye bağlı bir kadın misyoner örgütü de kurarak bu alanda ciddi çalışmalar yürütmüşler, kız çocuklarının eğitim almasını sağlamaya çalışmışlardır. ABCFM eğitim faaliyetlerinin yanı sıra Bursa, Harput, Maraş gibi yerlerde açtıkları yetimhaneler; İstanbul, İzmir, Beyrut, Malta gibi yerlerde kurdukları matbaaları; İstanbul, Kayseri, Mardin, Antep' de faaliyete soktukları hastaneleriyle de önemli misyonerlik çalışmaları yürütmüşlerdir (Öztürk, 2007, s. 67-68).

ABCFM misyonerleri gittikleri yerlerde daha koordineli ve yararlı çalışabilmek için yerleştikleri bölgeleri gerekli gördükleri kadar istasyon adını verdikleri daha küçük yapılara bölmüşlerdir. Bu plan içerisinde Osmanlı'yı faaliyet gösterdikleri alanları göz önünde bulundurarak Batı, Doğu ve Merkez istasyonları olmak üzere üç kısma ayırmışlardır. Suriye-Filistin, Bulgar misyonları gibi belirli bir bölge ya da milleti temel alarak adlandırma yaptıkları misyonları da vardı (Öztürk, 2007, s. 70).

1.3.4. Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church (BFMPC)

1837 yılında kurulan Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church (BFMPC)'un kuruluş amacı İncil'i herhangi bir şekilde Hristiyan olmayan ya da sözde Hristiyan olan toplumlara iletmektir. 1837-1862 arasında örgütün başındakiler Presbiteryen Kilisesi'ne mensup hayırsever kişilerden oluşmaktaydı ve yasal bir statüsü yoktu. 1862'de yönetim kurulu New York eyaletinde kuruldu. 19. ve 20. yüzyıllar boyunca BFMPC yurtiçi ve yurtdışında Meksika, Afrika, Çin, Japonya, Osmanlı gibi önemli bölgelerde misyonerlik faaliyetlerinde bulundu ("Presbyterian Historical Society", t.y.).

Resmi kuruluşunun ardından BFMPC Osmanlı topraklarında faaliyetlerine başlamıştır. BFMPC Osmanlı'ya gelmeden önce ABCFM'yi hem ekonomik olarak hem de insan gücü olarak desteklemiş, birçok Presbiteryen misyoneri ABCFM çatısı altında çalışması için Osmanlı'ya göndermiştir (Bıyık, 2004, s. 205). İlk başlarda ABCFM'yle birlikte ortaklaşa çalışsalar da 1870'den sonra iki örgüt aralarında Osmanlı topraklarını paylaşmışlar ABCFM Suriye'nin kuzeyi ve Anadolu'daki faaliyetleri, BFMPC ise İran ve Güney Suriye'deki faaliyetleri üstlenmiştir (Erdoğan, 2007, s. 66). BFMPC'nin Osmanlı topraklarında aktif çalışmaya katılmasından sonra ABCFM çatısı altında misyonerlik çalışmalarını yürüten Presbiteryen misyonerler, 1870 sonrası ABCFM'den ayrılarak BFMPC'ye geçmişlerdir. BFMPC bu tarihten sonra Osmanlı'da kendi başına misyonerlik faaliyetlerini yürütmüştür.

1.3.5. Kaiserswerther Diyakonezleri

Bu bölgede faaliyet gösteren Alman Protestan misyoner örgütlerini Amerikan ve İngiliz Protestan misyoner örgütlerinden ayıran en önemli şey Protestanlığı yayma düşüncesini yapacakları ilk iş olarak görmemeleriydi. Onların burada yaptıkları çalışmalar insanlara sosyal yardımda bulunarak, tarımsal faaliyetlere destek vererek bu bölgeye yerleşmeye gelen misyonerlerinin yerli halkla çatışmadan iç içe yaşamalarını sağlamaktı (Baktıaya, 2017, s. 122). Bu amaçla bölgeye gelen Kaiserswerther Diyakonezleri, Alman Protestan misyoner örgütleri içinde önemli bir yere sahipti.

Almanya’da kurulmuş olan bu misyoner örgütü, kadın din görevlilerinin çalıştığı bir kurumdu. Diyakonez “yardımcı” anlamına gelmektedir ve bu örgüt genelde kadınlar için açtığı kurumlarla adını duyurmuştur. Kurucusu Alman Theodor Fliedner’dir. Örgüt Almanya’da kadın sığınma evleri, hastaneler, eğitim kurumları vb. açarak etki alanını genişletmiştir. İlk olarak kadın suçluların topluma yeniden kazandırılması amacıyla 1833 yılında kurulan ve ilk kadın sığınmacıları evinde ağırlayan Fliedner’in kurduğu yapı giderek katılımların artmasıyla genişlemiştir. Kuruluşun, dünyanın birçok bölgesine yayılan bir misyoner örgütüne dönüşmesini sağlayan adımsa 1836 yılında Fliedner tarafından Kaiserswerther bölgesinde hastane ve okul açılmasıyla atılmıştır. Böylece örgüt kurumsal bir kimlik kazanmış ve ilk ciddi atılımını yapmıştır (İnan, 2013, s. 172).

Almanya’da istediği etkiyi yaratan Kaiserswerther Diyakonezleri Amerika’nın, Avrupa’nın birçok ülkesinde (İngiltere, İsviçre, Fransa, İtalya, Avusturya vb.) ve Osmanlı Devleti’nin Beyrut, İzmir, İstanbul, Kahire, Kudüs gibi birçok şehrinde sığınma evleri, anaokulları, yetimhaneler, hastaneler, okullar vb. açmıştır. Osmanlı’yı 1851 yılında ziyaret eden Fliedner, Osmanlı’daki Protestan misyonerliğini zayıf ve yetersiz bulmuş ve kendilerinin de burada faaliyetlere başlayabileceklerine hatta bunun Protestanlığın Osmanlı’daki gelişimi için elzem olduğuna kanaat getirmiştir (İnan, 2013, s. 174-175).

Osmanlı’da ilk yayılma alanı olarak Filistin’i seçen Fliedner’in misyoner örgütü daha sonra Beyrut, Kahire, Kudüs gibi Osmanlı’nın önemli Ortadoğu şehirlerinde misyoner merkezleri kurmuştur. Osmanlı’da da Almanya ve diğer ülkelerdeki gibi kuruluş amacı doğrultusunda kadın ve kız çocukları üzerine çalışmalar yapan Diyakonez, iyi bir Protestan’ın eğitiminin aileden başladığını ve annelerin bu din eğitimini çocuklara en iyi şekilde verecek kişiler olduğu üzerinde durmuştur. Hristiyan ve Yahudiler kadar Müslüman çocuklarını da Protestanlığa kazandırmak için çaba sarf eden Diyakonezler, bir süre sonra

ailesi olan Müslüman kız çocuklarını kolayca dinlerinden döndüremeyeceklerine kanaat getirerek Müslümanların içinde daha çok kimsesiz kız çocukları üzerinde durmuşlardır. Bu çalışmalarının da meyvelerini kısa sürede alarak bazı Müslüman kız çocuklarının mürted etmesini sağlamışlardır (İnan, 2013, s. 199).

1.4.Katolik ve Protestan Mezheplerinin Benzerlik ve Farklılıkları

İlk başta Luther'in amacı ayrı bir mezhep ayrı bir kilise kurmak olmasa da yaşanan olaylar Luther ve takipçilerini ayrılma, yeni bir oluşumun öncüsü olmaya götürmüştür. Luther'in Roma Kilisesi hakkında yaptığı eleştirilerin asıl amacı Katolik mezhebi içinde bir reforma gidilmesine önayak olmak, Katolik bir din adamı olarak kendi kilisesinde gördüğü yanlışları herkese anlatmak ve Katolik Kilisesi'nin Luther'e göre Hristiyanlığın ilk zamanlarındaki görüntüsünden uzaklaşan yapısını tekrar eski günlerine döndürmeye çalışmaktır (Aydın, 1986, s. 130). Katolik Kilisesi'nin o dönemki yapısı ise buna müsaade edecek bir durumda değildi. Roma ilk başta Luther'e iddia ettiklerinden vazgeçmesi için süre verdi ama Luther buna kilisenin hakkında çıkardığı kararı yakarak karşılık verince Luther Katolik Kilisesi'nden aforoz edildi. Katolik Kilisesi Luther'in bu çıkışının ondan önce de bazılarının yaptığı gibi kısa sürede unutulup gideceğini düşünmüştür ancak yanıldıklarını kısa bir süre sonra görmüşlerdir.

Katolik Kilisesi, Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Avrupa'da oluşan siyasi otoritenin yerini dolduran, krallara taç giydiren, onları tahtlarından eden üstünlüklü konumunu 15. yüzyılda Rönesansla birlikte kaybetmeye başlamıştı. Rönesans'ın getirdiği araştırma, bilime yönelme, her konu hakkında sorgulama yapılmaya başlanması Roma'ya olan güvenin, Kilise ne derse doğrudur mutlak inancının sarsılmasına neden olmuştur. Luther'in yaptığı çıkış Avrupa'da Almanya, İsveç, İngiltere gibi ülkelerde karşılık bulmuş, Papa'nın üstlerindeki mutlak gücünden rahatsız olan krallar Luther ve Protestanlığa ılımlı bakmaya başlamışlardı. Özellikle Almanya gibi siyasi birlik içinde olmayan, birçok bağımsız prensliği içinde barındıran bir ülkede Luther'in düşünceleri diğer ülkelere göre daha çabuk kabul görmüştü. Ancak bu sorgulanma, eleştirilme ortamından hoşnut olmayan Katolikler Protestanlara deyim yerindeyse savaş açmış ve bu iki mezhep arasındaki çekişme Avrupa'nın uzun bir müddet Din Savaşlarının pençesinde güç kaybedip Protestan-Katolik olarak iki kampa ayrılmalarına neden olmuştur. 1562-1598 yılları arasında Fransa'da ortaya çıkan ve giderek yayılan 30 Yıl Savaşları her iki tarafa da ciddi zararlar vermiştir (Erbaş, 2002, s. 206).

Müslümanlıkta nasıl ki Caferilik, Hanefilik, Şafilik, Şiilik arasında aynı dine mensup olup yine de dini anlayış, yorumlayış ve yaşayış biçimleri bakımından keskin ayrılıklar varsa aynı şekilde Hristiyanlıkta da Katolik ve Protestanlık arasında ciddi farklılıklar mevcuttur. Martin Luther'in ortaya koyduğu Protestanlığın fikri temelleri Luther'in 1510'da Roma'ya yaptığı yolculuk sırasında atılmıştır. Luther'in Roma'da Katolik Kilisesi'nin Papa'nın sahip olduğu ihtişam ve zenginliği görmesi onda kilisede bazı şeylerin değişmesi gerektiği inancını uyandırmıştır. Roma'dan döndükten sonra yazdığı 95 maddelik tezinde esas şikâyet ettiği konu endüljans olmuştur. Endüljans, Katolik Kilisesi'nin Papa'nın onayıyla cennetten sattığı toprağın belgesidir. Luther bu uygulamaya şiddetle karşı çıkar, ölen birinin bütün günahlarından öldüğü için muaf olduğunu, eğer öldükten sonra onu yargılayacak, günahlarından dolayı affedecek ya da ceza verecek biri varsa bunun endüljansla değil ancak Tanrı tarafından yapılabileceğini söylemiştir. Luther endüljanstan başka Papa ve Kilise'nin sahip olduğu gücü, zenginliği ve uygulamalarını eleştirmiştir (Olgun, 2005, s. 338). Luther'e göre Katolik Kilisesi'nin sadece İncil'i esas alması gerekmektedir.

İki mezhep arasındaki esas farklılık, Tanrı'yı nasıl algıladıklarıyla ilgilidir. Katolik Kilisesi'ne göre Tanrı figürü belli başlı kutsal yerlerde olan, hissedilen bir figürdür. Kiliseler, sunaklar, hac yerleri vb. de sıkıştırılmış bir Tanrı algılaması vardır. Protestanlık bunun böyle olmadığını Tanrı'nın her yerde her şekilde insanlarla olduğunu söyler.

Ayrıldıkları ikinci nokta ise ikonlardır. Katolik Kilisesi'nde İsa, Meryem, çeşitli aziz ve azizelerin resim, heykelleri büyük saygı duyulan şeylerdir. Protestanlıkta dinin ikonlarla sınırlanmayacağını kabul eder ve her türlü ikonu reddeder. İncil'in kapağının ihtişam ve süslemelerindense içinde yazılanlara odaklanmaktan yanadır. İncil Protestanlar için başvurulacak tek referansken Katolikler için İncil olduğu kadar Katolik Kilisesi'nin kendi belirlediği ve uygulamaya koyduğu kurallar da uyulması zorunlu esaslar kategorisindedir (Erbaş, 2002, s. 222).

İki mezhep arasındaki kilise anlayışı da oldukça farklıdır. Katolikler için kilise demek her şey demektir. Kutsallık, inanç, iman, günahlardan arınma vb. dinle ilgili her şeyde ilk olarak kilisenin sözüne bakılırdı. Katoliklerde tek kilise inancı hâkimdir. Protestanlıkta ise kilise sadece bir araçtır. Günah çıkarmak, aforoz etmek gibi uygulamalar Protestanlıkta yoktur, çünkü inancın şahsi olduğu, Tanrıyla insan arasına hiçbir aracının girmemesi gerektiğine inanırlar (Akalm, 2015, s. 22). Tek bir kilise anlayışı da yoktur. Protestanlığın Evanjelik, Lutheran, Baptist gibi birçok alt kolu ve bu tarikatlara ait birçok farklı kilisesi mevcuttur ve her kilise birbirine eşit sayılmaktadır. Katolik devletlerde Katolik

Kilisesi her şey demekken, kilisenin dediklerine karşı gelmenin başlarına sorun açacağını bilirken, devlet ve din iç içe geçmişken Protestanlıkta bunun tam tersidir. Protestanlık din ve devleti birbirinden ayırma amacı taşır. Böylece devlet, dini ve İncil'i kullanarak insanları yönetemeyecek, Kilise de Devlet'in kararlarına uymak zorunda kalmayacaktı (Erbaş, 2002, s. 229).

Evlilik, bekârlık, boşanmak gibi toplumsal hayatı yakından ilgilendiren konularda da iki mezhebin ciddi ayrılıkları mevcuttur. Katolik Kilisesi'ne göre rahip ve rahibelerin evlenmesi, başkalarıyla cinsel münasebet kurması kesinlikle yasaktır. Evliliği içinde eşini aldatmak ve zina gibi bir günah işlemektense boşanmak ve yeniden evlenmek Protestanlıkta uygulanan esaslardandır. İngiltere'de VIII. Henry'nin karısı Aragonlu Katherine'den boşanmak isteyip Katolik Kilisesi'ne mensup olduğu için boşanamaması ve bu nedenle Katolik Kilisesi'nden ayrılarak İngiltere'ye özgü Anglikan Kilisesi'ni kurması da Katoliklikteki boşanma yasağının neden olduğu kilise içi bir ayrılıktır (Eroğlu, 2000, s. 323).

Protestanlığa göre kimse kimsenin hayatıyla, ne yaşadığıyla, ne yaptığıyla ilgilenmez ise hem kendi hayatında daha başarılı ve huzurlu olur hem de insanlar arasındaki uzlaşmama ve çatışma ortamı kendiliğinden biter yerini refaha bırakır. Toplumda herkes kendisiyle ilgilenirse özelden genele, insandan topluma yaşanan yer de zamanla daha müreffeh bir hale gelecektir. Bilime verdikleri önem açısından da ayrılan iki mezhepten Protestanlık okumaya, okul kurmaya, bilime ayrı bir önem vermiştir. Kopernik, Galileo gibi bilim insanlarının buluşlarına karşı çıkan, dünyanın düz olduğunu iddia eden, dünyanın güneş etrafında döndüğünü reddeden Katolik Kilisesi'nden sonra Protestanlığın bu tutumu birçok bilim insanını bu yeni mezhebe yakınlaştırmıştır. Kant, Weber, Hegel gibi felsefecileri buna örnek gösterebiliriz (Erbaş, 2002, s. 231-232-233).

Dini törenlere önem veren ve vaftiz, kiliseye kabul, evlilik, günah çıkarma, Efkariya (son akşam yemeği) gibi birçok dini tören düzenleyen Katolikliğin aksine Protestanlar sadece vaftiz ve Efkariya'ya önem verip ayin düzenlemektedirler. Katoliklerin yaptığı diğer dini törenler İncil'de olmadığı gerekçesiyle Protestanlar tarafından reddedilmiştir. Azizlere ve Meryem'e Katoliklerin verdiği önem yine Protestanlar'da karşılık görmeyen uygulamalardan biri olmuştur (Erbaş, 2002, s. 235).

İki mezhep arasındaki farklılıkları en iyi özetleyenlerden biri belki de Suriye'ye ilk giden Protestanlardan olan Dr. Jonas King olmuştur. Onu Katolik Kilisesi'ne katılmaya davet eden bir Cizvit papazına kararını bildiren bir mektup yazan Jonas King neden

Katolikliğe geçemeyeceğini maddeler halinde açıklamıştır. Farewell Letters (Veda Mektupları) diye anılan bu mektuptaki maddeler şöyledir; (Jessup, Vol I 1910, s. 39).

- Kilisenin başı Papa değil İsa'dır.
- Katolik Kilisesi din adamlarına bekâr olmayı zorunlu kılarken Kutsal Kitap'ta böyle bir şey yer almamaktadır.
- Tanrıyla insan arasındaki tek arabulucu İsa'dır ancak Roma'nın İsa'dan başka Azizler, Meryem Ana, melekler gibi araçları da vardır.
- İkonalar, resimler gibi imgelere ibadet İncil tarafından yasaklanmışken Katolik Kilisesi'ne göre serbesttir.
- Araf inancı İncil'e göre aykırıdır.
- Azizlere dua etmek İncil tarafından kutsal kabul edilen ibadet şekillerinden biri değildir.
- İbadet dili olarak Katolik Kilisesi sadece Latince gibi çoğu kişi tarafından bilinmeyen bir dili kullanırken başka milletlerden Hristiyanlar bu nedenle İncil'i anlayamazlar.
- Papa'ya iman etmenin İncil'de yeri yoktur.
- St. Barthélemy Katliamı gibi katliamlarda, Engizisyon gibi Katolik Kilisesi'nin öncü olduğu mahkemelerde binlerce Protestan öldürülmüştür ve Katolik Kilisesi buna onay vermiştir, hala da vermektedir.
- İncil'i okumak Katolik Kilisesi tarafından Hristiyanlara yasaklanmıştır. İncil'i okuma, anlama ve anlatma işi Katolıklere göre sadece kilisenin işidir.

Jonas King bu maddeleri saydıktan sonra en son olarak şunu ekler; "İncil ellerimde açıkken Romalı olamam." (Jessup, Vol I 1910, s. 39-40).

Katoliklik ve Protestanlık birbirinden çok farklı mezhepler olmasına rağmen temel olarak birleştikleri ortak noktalar da vardır. İncil en temel ortak paydalarıdır. Teslis inancı her iki mezhepte de ortaktır. Vaftiz ve Efkariya her iki mezhebinde önem verdiği dini törenlerdir.

Genel olarak özetlersek Protestanlık, Hristiyanlığı dogmalardan, onlara göre katı ve işlenirliğini, geçerliğini yitirmiş kurallardan, ikonlardan, azizlerden, günah çıkarmak, endüljans gibi uygulamalardan ayırmaya, herkesin Hristiyanlığa, İncil'e, İsa'ya ulaşmasını sağlamaya çalışmıştır. Katolik Kilisesi ilk başta buna şiddetle karşı çıkmış, Protestanları sindirmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Bunun yerine Protestanların Reform atağına

Karşı Reformla yanıt vermeye, kendi içinde bazı yenilik ve değişiklikler yapmaya çalışmıştır.

İki tarafın misyonerlik çalışmalarında da farklılıklar mevcuttu. Katolik kilisesi Protestan kilisesinden daha hiyerarşik bir yapıya sahip olduğundan Katolik misyonerler için Katolik kilisesinin varlığı İncili yaymaktan daha önemliydi. Protestan misyonerler ise İncil'in yayılmasını daha çok önemsemiş ve misyonerlik çalışmalarında bunun üstünde daha fazla durmuşlardır. Protestanlar daha çok insanı Hristiyanlaştırmak için Katoliklerden daha atak bir misyonerlik çalışması izlemişlerdir. Protestanlar misyoner yayılmacılıklarında niceliğe önem verirken Katolikler niteliğe önem vermişlerdir. Katolikler daha yavaş ve sakin bir şekilde ilerleyerek Katolik Kilisesi'nin insanlara teşkilatı ve hiyerarşisiyle birlikte tanıtılması üzerinde durmuştur. Protestanlar ise mümkün olduğunca daha fazla ülkeye giderek daha çok misyoner istasyonu açmayı amaç edinmişlerdir (Al-Tameemi, 1977, s. 30). Misyonerlik olgusu Hristiyanlığın tarihi kadar eskiye dayansa da Reformdan sonra misyonerliğin işleyişinde de farklılıklar oluşmuştur. Her iki mezhepte de misyonerlik kişisel ilişkilere dayanmaktan çıkarak daha çok insanlara yardım hizmeti götürme olarak uygulanmaya başlamıştır. İki tarafta başka din ve mezheplerden insanları kendi mezheplerine katmaya çalışsalar da zaman zaman birbirlerini dönüştürmek için de çabalamışlardır. Lübnanlı yazar ve diplomat George Antonius'un iddiasına göre Suriye ve Lübnan'da iki mezhep arasında yaşanan rekabetin fitilini ateşleyen olay bölgeye gelen Protestanların Katolikleri dönüştürmek için çalışmaya başlamasıdır (Al-Tameemi, 1977, s. 28-29) ve bu rekabet zamanla başta eğitim olmak üzere her alana yayılmıştır.

İKİNCİ KISIM

LÜBNAN VE SURİYE (1850-1900)

2.1. Lübnan

Günümüzde Suriye ve İsrail ile komşu ve Doğu Akdeniz boyunca uzanan bir kıyaya sahip olan Lübnan, Ortadoğu'da diğer ülkeler içinde nüfus çeşitliliği açısından en girift yapıya sahip ülkelerden biridir diyebiliriz. Bu nedenle de çoğu dönem kendi içinde birçok karışıklık ve iç savaşlar yaşamış, gerek Osmanlı'nın hâkimiyeti altında olduğu gerek Fransa mandası olduğu dönemde gerekse bağımsızlığını kazandıktan sonraki zamanlarda, nüfus yapısı içindeki bu dinsel çeşitlilik Lübnan'ı birçok defa kanlı bir çatışma alanı haline getirmiştir.

Hristiyan ve Müslümanların nüfus çoğunluğu bakımından hemen hemen eşitlik gösterdiği Lübnan'da her iki dinin de kendi içinde farklı mezheplere bölünmüş olması, dini açıdan daha karmaşık bir yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Lübnan'da Müslümanlar; Sünni, Dürzi, Şii olarak ayrılırken Hristiyanlarsa; Ortodokslar, Katolikler ve Protestanlar olarak üç ana mezhep grubuna ayrılmaktadır. Hristiyan gruplarsa yine kendi içlerinde Grek Ortodokslar, Marunîler, Rum Katolikler vb. gibi alt kollara da bölünmektedir (Bozkurt, 2010, s. 19-20).

Bu dinsel çeşitlilik Lübnan için bir zenginlik olduğu kadar gruplar arasında çıkan, iç savaşa kadar varan anlaşmazlıkların da önünü açmıştır. Bu iç savaşların en büyüklerinden biri Lübnan Osmanlı'nın egemenliği altındayken 1860 yılında yaşanmış, Katolik Marunîlerle Müslüman Dürziler karşı karşıya gelmiş birçok kişi bu iç savaşta ölmüş, savaş sonrasında Osmanlı hükümeti tarafından yönetsel olarak birçok alternatif denenmiş ve uygulanmaya çalışılmış olsa da çoğu kısa süreli etkili olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında 1918 yılında Fransa'nın kontrolü altına giren, bir süre Fransa'nın manda yönetimi altında yaşayan Lübnan'da bağımsızlık fikri 1941'de dillendirilmeye başlanmıştır. Fransa; Amerika, İngiltere gibi ülkeler tarafından Lübnan'ın bağımsızlığını tanınması için baskı altına alınmaya çalışılsa da Lübnan, bağımsızlığını resmi olarak 1943 yılında ilan edebilmiştir (Şevik, 2008, s. 72-80-89-92). Yanı başında İsrail Devleti'nin kurulmasından, Filistin-İsrail çatışması sırasında Lübnan'a sığınan Müslümanlardan sonra ülkede iki din arasında sağlanan dengeler tekrar bozulmaya başlamıştır. Artan Müslüman nüfus Hristiyanlarla mücadeleye girişmiş, bu çekişme sonucunda 1975'te ülke tekrar bir iç savaşa sürüklenmiştir. İniş çıkışlarla 1991 yılına kadar devam eden iç savaş sonucu 150 bine yakın insan ölmüş ülke ekonomik ve

yapısal olarak çökme noktasına gelmiştir. Ancak sahip olduğu coğrafi avantajlarını kullanarak günümüzde İsrail'den sonra Ortadoğu'nun ikinci en büyük ekonomisi olmayı başarabilmiştir (Çakmaklı, 2015, s. 48-49-74-78).

Lübnan'ın geçmişine gidecek olursak, Lübnan 1516 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına kazandırılmıştır ve daha o zamanlarda farklı bir statüye sahipti. Osmanlı tarafından burası fethedilince Lübnan'ın ileri gelen emirleri Yavuz Sultan Selim'i görmeye gitmiş, onun bu topraklardaki saltanatını tanıyacaklarını söylemişlerdir. Bunun karşılığında Memlukler zamanındaki gibi kendi otoritelerini kurdukları, yarı özerk şekilde tanımlanabilecek düzenlerinin aynı şekilde kalmasını istemişlerdir. Bu istekleri Yavuz Sultan Selim tarafından kabul edilmiş, Lübnan'ın yönetim düzeni Memluklerde olduğu gibi kalmıştır (Baktıaya, 2017, s. 34).

Lübnan Osmanlı topraklarına ilk katıldığı dönemlerde nüfus yoğunluğu Katolik Marunîler lehine seyretmiş olsa da Osmanlı bölgeyi yönetecek emirleri belirlerken Müslüman Dürzi ailelerinden seçim yapmaya özen göstermiştir. Yavuz döneminde ortaya konulan emirlik sistemi doğrultusunda Lübnan bölgesi 1516 yılından 1697 yılına kadar Dürzi Maan ailesinin kontrolüne bırakılmıştır (Çakmaklı, 2015, s. 33). Marunîler ise gittikçe güçlenmeye başlamışlardır çünkü İngiltere, Fransa gibi Avrupalı devletlerle olan ticaretleri giderek artmıştır. Bunun sonucunda zenginleşen Marunîler bölgede kendi okullarını bile kurmaya başlamışlardır (Baktıaya, 2017, s. 189).

1788 yılına gelindiğindeyse emir olan II. Beşir döneminde Osmanlı Mısır sorunuyla boğuşmaktaydı. II. Beşir Lübnan'da tek başına bağımsız olmak isterken Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa da Mısır ve Suriye ile yetinmeyi düşünmüyordu. Bu sebeple iki taraf anlaşarak Lübnan'ın da Mısır tarafından kontrol edilmesine karar verdiler ve 1832'de Lübnan, Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından ele geçirildi. Osmanlı Kavalalı'ya kaybettiği yerleri almak için savaşta başarılı olamayınca devreye İngiltere girdi. Böylece İbrahim Paşa Suriye ve Lübnan'dan çekilmek zorunda kaldı. 1832-1840 arasında Lübnan'ın Mısır'ın hâkimiyeti altında kalması önemlidir. Çünkü II. Beşir bu dönemde Kavalalılara ve Avrupa'ya yakın olmak onların desteğini kazanmak için onların lehine olacak kararlar vermiştir. Misyonerlik faaliyetlerini serbest bırakması bunlardan biridir. Lübnan'ın tekrar Osmanlı'nın hâkimiyeti altına girmesinden sonra emirlik sistemi bu süreçte ciddi şekilde yara aldığı için 1842 yılına kadar bölge halkı tarafından çıkartılan çeşitli isyanlar baş göstermiştir (Çakmaklı, 2015, s. 34-35).

Emirlik sisteminin sona ermesinden sonra Lübnan, Avrupalı devletlerin Osmanlı'yı sıkıştırması sonucu Avusturya Prensi Metternich'in öncülüğünde Lübnan'da Çifte Kaymakamlık Sistemi hayata geçirilmiştir. Bu sisteme göre Lübnan kuzeyde Marunî, güneyde Dürzi kaymakamlıklar arasında idari olarak paylaştırılmıştır. İki kaymakamlıkta Sayda eyaletinin valisine bağlı olacaklardı. Bir süre Lübnan'a huzur getiren bu sistem 1858'de çiftçilerin başkaldırmasıyla başlayan daha sonra Marunî ve Dürziler arasında bir mezhep savaşına dönen 1860 İç Savaşıyla son bulmuştur (Çakmaklı, 2015, s. 38). 1860 İç Savaşı bölgedeki misyonerlik faaliyetleri açısından da dönüm noktası olmuş, bölgedeki misyoner örgütler de bu çatışma ortamından etkilenmişlerdir.

Lübnan'ın Osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu son dönemde 1861-1915 arasında Mutasarrıflık Sistemi getirilmiştir. Bu sisteme göre mutasarrıf, Lübnanlı olmayan Osmanlı bir Hristiyan olmuştur. Mutasarrıf yardımcıları da Lübnan'da yaşayan bütün farklı din ve mezhepler göz önünde bulundurularak, her kesimin temsil hakkının olmasına dikkat edilerek seçilmiştir. Bu sistemle Lübnan uzun zaman sonra çatışmasız bir bölge haline gelmiştir. Ekonomi, ticaret, tarım gibi birçok alanda gelişim göstermiş ve büyümüştür (Çakmaklı, 2015, s. 39).

Bu barış ve huzur ortamı Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girmesiyle bozulmuştur. Osmanlı'nın diğer bölgelerinde azınlıklar üzerinde etkili olan milliyetçilik akımı Arapları da etkilemişti. Osmanlı bu tehlikeyi Arap vilayetlerinde Panislamizm anlayışını aşılamaaya çalışarak bertaraf etme gayreti içine girse bile yabancı devletler Araplar üzerinde milliyetçilik kartına oynamayı sürdürmüşlerdir. Mekke Şerifi Hüseyin önderliğinde Arapların bağımsızlık için mücadele etmeleri ve İngiltere'nin yanında yer almaları, Osmanlı'nın Arap vilayetlerinin elden çıkmasına, diğer Arap vilayetlerinde olduğu gibi Lübnan'da da Osmanlı hâkimiyetinin son bulmasına neden olmuştur. 1918'de Lübnan üzerindeki hâkimiyetini tamamen kaybeden Osmanlı'nın yerini Fransa doldurmuş, Lübnan II. Dünya Savaşı dönemine kadar Fransa'nın mandası olarak kalmıştır (Bozkurt, 2010, s. 66).

2.1.1. 1860 Lübnan İç Savaşı ve Bölgedeki Misyoner Örgütlere Etkisi

Lübnan'ın kendine has sosyo-kültürel yapısı gerek Osmanlı hâkimiyeti altında olduğu dönemlerde gerek Fransa'nın mandasiyken ve sonrasında bağımsızlığını kazandığı dönemlerde kendi içinde iç savaş boyutuna varacak karışıklıklar çıkmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca birçok değişiklik yaşamış, yenileşme hareketleri çerçevesinde idari yapılanmada da iyileştirmeler yapılması için adımlar atılmıştır. İdari yapılanmada taşrayı merkezin hükmü altına daha fazla almak için çalışmalar yapılmış ve Fransa bu alanda örnek olarak alınmıştır. 19. yüzyılda vilayet sistemine geçilerek merkezden uzak yerlerle daha sıkı ilişkiler kurulmak istenmiştir. Vilayet sistemine geçildiği sırada Lübnan'da Çifte Kaymakamlık uygulanmaktaydı. Osmanlı'nın bu yeni sistemi getirmesinin nedenlerinden biri Lübnan gibi dinsel açıdan birçok farklı unsuru içinde barındıran bölgelerde nizamı sağlamaktı. 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra Müslüman ve Gayrimüslimler arasındaki gerilim bölgede yaşayan Müslüman Dürzilerle Hristiyan Marunîler arasındaki çekişmenin artmasına neden olmuştur. Lübnan'da Osmanlı'nın desteğiyle emirliği elinde bulunduran Dürzilerin bu üstünlüğü Emir Beşir döneminde Lübnan'ın Kavalalılarla anlaşması, Avrupalı devletlere bölgede her türlü kolaylığın sağlanması sonucunda Osmanlı'nın Dürzilerden uzaklaşmasına sebep olmuştur. Kavalalılar Lübnan'a hâkim olduktan sonra gayrimüslimlerin bankacılık, kuyumculuk, ticaret gibi işlerde Müslümanlardan daha fazla ön plana çıkmaları, Müslümanlardan daha iyi bir eğitim aldıkları için devlet tarafından memurluk kadrolarına öncelikli olarak tercih edilmeleri gibi nedenlerden ötürü iki taraf arasındaki gerilim giderek artmıştır (Baktıaya, 2017, s. 190).

Mısır'ın Emir Beşir döneminde Lübnan'ı etkisi altına alması, Suriye'den gelen Katoliklerin Lübnan'daki Marunîlerle yakınlaşması, ipek ticaretini elinde bulunduran Marunîlerin zenginleşmesi gibi sebepler Dürzilerin Marunîlere karşı gün geçtikçe bilenmesine sebebiyet vermiştir. Bu gerginlik Hristiyan olan Emir Kasım döneminde Emir'in Marunîleri koruyup kollayıcı davranması sonucunda bir iç savaşa dönüşecek ilk adım bazı Dürzi ailelerinin Marunîlere saldırmasıyla atılmıştır. Sayda Valisi olaylara müdahale etse de çatışmalar, olayların başladığı Dar-ul Kamer'den Lübnan'ın diğer yerlerine kısa sürede yayılmıştır (Duman, 2006, s. 7). Fransa ve İngiltere gibi devletler, yaşananları incelemeleri için bölgeye gözlemciler gönderdiler. Gözlemciler, Osmanlı hükümetinin olaylara müdahalede geç kaldığı, Marunîler karşısında Dürzileri tuttuğu ve bunu kasıtlı yaptığı kanaatinde birleşmişlerdir (Karakışla, 2016, s. 50).

Dürziler ile Marunîler arasında başlayan çatışmalar Lübnan'daki diğer etnik unsurların da katılımıyla büyümüş ve Lübnan ile sınırlı kalmayarak çevresindeki diğer bölgelere de yayılmıştır. Örneğin Şam'da bu isyanın bir yansıması olarak Hristiyanlara saldırılar düzenlenmeye başlanmıştı. Çatışmalarda sadece insanlar hayatlarını kaybetmediler, Lübnan ekonomik olarak da çöktü. 1858 yılında yapılmaya başlanan Beyrut-Şam yolunun yapımı çıkan iç karışıklık yüzünden durdu. Marunîler için önem arz eden ipek ticareti bu dönemde yapılamadı çünkü ipek hasat edilemedi, hasat olmadığı için de Avrupa'ya satılamadı. Su kaynakları kullanılamaz hale geldi, bölgede yeni gelişmeye başlayan sanayi üretimi çatışmalar yüzünden durdu. Çoğu insan evlerini bırakıp daha güvenli yerlere göç etmeye çalıştı ama yolda eşkıyaların yağmalarına ya da karşı tarafın silahlı adamlarına yakalandılar, eşyaları, paraları çalındı, öldürüldüler (Fawaz, 1994, s. 55). Çatışmalar sona erdiğinde yaklaşık 15 bin Hristiyan ölmüş, binlerce Hristiyan ise evsiz kalmıştı (Akarlı, 1993, s. 31).

İç savaş noktasına gelen, iki taraf arasında başlayıp Lübnan'daki diğer farklı unsurları da içine alan olayların kısa sürede bu kadar yayılmasının bir sebebi de Avrupalı devletlerin olaylarda taraf olmasıdır. Fransa ve İngiltere, Lübnan'da kendi nüfuz alanlarını oluşturmak isterken Fransa Katolik Marunîleri, İngiltere ise Müslüman Dürzîleri desteklemiştir. "Cemaate karşı cemaat" mottosu İngilizlerin dış politikada benimsedikleri bir düşünceydi ve 1860 Lübnan İç Savaşı'nda da bunu sürdürmüşlerdir (Baktıaya, 2017, s. 193). Fransa ve İngiltere bir yandan bölgede destekledikleri misyonerler aracılığıyla nüfuzlarını yayarken diğer yandan eğer yerel unsurlardan yararlanmazlarsa istedikleri etkiyi yaratamayacaklarını bildikleri için kendilerine yakın gördükleri yerel unsurları da destekleyerek Lübnan'da kendi istedikleri gibi bir ortam oluşmasını sağlamaya çalışmışlardır. Bu dönemde Fransa, bölgedeki Hristiyanları savunması için 6 bin askerini Lübnan'a çıkarmıştır (Tanrıöver, 2009, s. 23).

Osmanlı Devleti, Lübnan'daki olaylar daha da büyümeden müdahale etmeye çalışmış ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa'yı Lübnan'a göndermiştir. Fuat Paşa ile Sayda Valisi Hurşit Paşa'nın çabaları sonucunda iki taraf arasında bir sulh ortamı sağlanmıştır. Çatışmalar durduktan sonra Lübnan'da yaşayanların ihtiyaçlarına cevap verecek bir idari yapı kurulması için Avrupalı devletler tarafından oluşturulan bir komisyon bununla ilgili 5 Ekim 1860'da Lübnan'da çalışmalarına başlamıştır. Fransa ve İngiltere'nin iç işlerine karışmasını istemeyen Osmanlı Devleti, komisyonu oluşturan beş Avrupa devletiyle uzun süren istişareler yaparak Lübnan'ın durumunu kökten çözmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu

yeni yapı kurulurken işin içine Avrupalı devletler de girmiş İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya, Avusturya ile Osmanlı arasında 9 Haziran 1861'de Lübnan Nizamnamesi imzalanmıştır (Duman, 2006, s. 9).

Bu nizamnamenin en önemli yanı Cebel-i Lübnan bölgesine diğer vilayetlerden ve istisnai yerlerden ayrı bir statü verilmesidir. Nizamnameye göre Cebel-i Lübnan, Suriye ve Beyrut vilayetlerinden ayrılarak adli, mülki ve mali anlamda merkezden bağımsız bir statüye kavuşmuştur. Buna göre Cebel-i Lübnan'ın merkezle yıllık belli bir miktar vergi vermek dışında bir bağı kalmıyordu. Osmanlı Devleti'nin burada bir olay olduğunda müdahale etme ya da memur gönderme hakkı dahi sınırlandırılmıştı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin istediği bir şey değildir ancak işin içine Fransa ile İngiltere dâhil olunca Lübnan Nizamnamesini kabul etmeye mecbur olmuştur. Cebel-i Lübnan, Osmanlı Devleti içinde elde ettiği haklar bakımından istisna olarak kalmıştır (Baktıaya, 2017, s. 35-36).

Bütün bu olayların yaşandığı sırada sadece Lübnan'ın yerli halkı etkilenmekle kalmamış, oraya misyonerlik faaliyetlerini yürütmek için gelenlerde bu durumdan etkilenmişlerdir. Olaylar Katolik Marunîlerle Müslüman Dürziler arasında çıkmışsa da taraflar Müslüman ve Hristiyan olarak ayrılmışlardır. Bu nedenle Lübnan'da Müslümanların Hristiyanlara yaptıkları saldırılardan sadece Katolik mezhebine mensup olan misyonerler etkilenmemişler, Protestanlar da bu saldırılardan zarar görmüşlerdir. Misyonerler yaşananlardan öyle etkilenmişlerdir ki bölgede görev yapan Amerikalı Presbiteryen misyoneri Henry Jessup'un aktardığına göre, iç savaşın yaşandığı bir sırada düzenlenen bir Pazar ayininde o sırada kilisede bulunan Protestan cemaate kiliseye gelen Dürziler, 15 yıl önce bir Hristiyan tarafından bir Dürzî'nin öldürüldüğünü bunun intikamını almak için de bu Hristiyan'ı öldürdüklerini söyleyince cemaat koşarak kiliseden kaçmıştı (Fawaz, 1994, s. 55). O sırada bölgede bulunan ve çatışmaları bizzat görüp yaşayan Amerikalı Protestan Henry Jessup'a göre Dürziler iyi silah donanımına, savaş disiplinine sahipken ve tek bir elden yönetilirken Marunîler başta olmak üzere Dürzilerle çatışan diğer Hristiyan gruplar bölünmüştü ve her biri ayrı rahip, keşiş ya da şeyhten emir alırken Dürzilere karşı başarılı olmaları zordu (Jessup, Vol I 1910, s. 171).

Çatışmalar sırasında ister Katolik ister Protestanlara ait olsun misyonerlerin bölgede faaliyete geçirdikleri manastır, okul, sağlık, yiyecek vb. yardımlar yaptıkları yerler de saldırılar altında kalmış ve birçoğu zarar görmüştür. Örneğin Lazaristlerin Suriye'de kurdukları kurumları oldukça zarar gördü, üstelik Lazaristlerin Suriye misyonunun başındaki üst düzey yetkililer iç savaş sırasında öldürüldüler. Olaylar nedeniyle birçok Lazarist

misyoner Şam'dan Beyrut'a göç etmek zorunda kalmıştır. Lazaristler ve diğer misyoner örgütleri savaşın gidişatını görerek misyonlarını bir süre durdurmaya karar verdikleri sırada Fransa'nın gönderdiği kuvvet sayesinde savaş, Hristiyanların lehine dönünce misyonerler bölgede kalmaya ve çalışmalarına devam etmeye karar vermişlerdir (Gül, 2015, s. 92).

İç savaş dönemi misyonerler için sancılı geçmiştir ancak savaş sonrasında Fransa, İngiltere gibi Avrupalı devletlerin taraf olarak imzaladıkları Lübnan Nizamnamesi'nin getirdiği yeni idari yapılanma sonucunda misyonerlerin Lübnan ve çevresinde daha rahatça hareket etmelerinin, gelen yardımları daha kolay almalarının ve hızlı bir şekilde yayılma alanlarını genişletmelerinin önü açılmıştır. Savaş sırasında Lübnan'dan dışarıya birçok Hristiyan göçü yaşanmışsa da, savaş sonrasında da Lübnan'a doğru Hristiyanların yoğun göçleri başlamıştır. Bu insanlara bakmak, doyurmak, eğitmek gibi meselelerle misyoner örgütleri yakından ilgilenmiş, eski kurumlarının yanına yenilerini de yaparak birçok göçmene sağlık, barınma, beslenme gibi hizmetler vermişlerdir (Gül, 2015, s.149).

Beyrut'ta bulunan American Press'in baskı makinelerinin olduğu yerde Amerikalı Protestan misyonerler 250 sığınmacıya barınma hizmeti sağlamışlardır. Çatışmalar sırasında bir ay gibi kısa bir sürede 11 bin Hristiyan tehlikeli bölgelerden Beyrut'a göç etmişti. Şehre gelen göçmenleri Osmanlı Devleti, sığınmacılar için tahsis ettiği evlere ya da hanlara yerleştirmişti. Osmanlı Devleti'nin yanı sıra misyoner örgütleri de şehre gelenlere en başta kıyafet olmak üzere birçok yardımda bulunmuşlardır (Jessup, Vol I 1910, s. 175-207). Protestan misyonerler savaşın yaralarını sarmak için bölge halkına yardım etmiştir ancak bu sırada bölgedeki misyonlarının durumu pek iç açıcı değildi. 1860'da Missionary Herald'a bir makale yazan Henry Jessup'a göre misyonların eğitim kolunda çalışanlar, kitap dağıtıcıları, vaizlerin faaliyetleri ciddi bir şekilde kesintiye uğramıştı. 1863 yılında dahi işlerin tam olarak düzelmediğinden yakınan Jessup, Amerikan misyonunun savaş öncesi sahip olduğu işgücünün yarısına ancak erişebildiğini yazmıştır (Hays, 2008, s. 58).

Lübnan'daki Hristiyanların iç savaş sonrası Avrupalı devletlerin ortaklığında koruma altına alınması, özellikle Beyrut'a yoğun bir Hristiyan göçü yaşanmasına sebep oldu. Nüfus dengesinin Hristiyanlar lehine değişmesi birçok misyoner örgütünün Lübnan'a daha çok önem vererek birçok yeni kurumlarını bu bölgede açmalarını sağlamıştır. Örneğin Katolik bir misyoner örgütü olan, iç savaş sırasında Şam'a sığırayan olaylardan etkilenen ve bu nedenle Beyrut'a gelen Filles de la Charite (The Daughters Of Charity) özellikle insanlara beslenme, barınma gibi alanlarda yardım etmeleriyle ön plana çıkmaktaydı ve savaş sonrası birçok çocuk yetim kaldığı için 1861'de Saint Charles adında büyük bir yetimhane açmıştır.

500'den fazla çocuk bu yetimhanede bakılmış, ihtiyaçları karşılanmıştır (Gül, 2015, s. 102). Bu ve bunun gibi bölgede yaptıkları birçok faaliyet neticesinde misyonerlerin Lübnan bölgesinde yaşayan halk içindeki prestijleri artmış, insanların misyonerlere karşı olan tutumları olumlu yönde değişim göstermiştir.

İç savaşın birçok olumsuz sonucu olmuş olsa da Henry Jessup'a göre bölgede böyle bir çatışmanın patlak vermesi olumlu sonuçlar da doğurmuştur. Nitekim ona göre; çatışmalar sonunda bölgede neredeyse sınırsız bir güce sahip olan şeyhlerin, emirlerin ve feodal ailelerin güçleri devlet eliyle kırılmış, politik ayrıcalıkları zarar görmüştür. Yabancı devletlerin de yardımıyla Lübnan'da özgür, istikrarlı ve neredeyse bağımsız bir hükümet şekli işlemeye başlamıştır. Belediye hizmetlerinin iyileştirilmesi, Müslüman köylerine para yardımı yapılması, bölgedeki asker sayısının artırılması gibi etkenler Şamlı Müslümanların Hristiyanlara karşı olan tepkilerini azaltmıştır. Hem kızlar hem erkekler için bölgedeki Hristiyan okullarının artırılması, basılan gazete sayısının ve okunurluğun artması Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler arasındaki dostane duyguları arttırmıştır. 1860 sonrası insanlar köylerinden, yaşadıkları yerlerden çıkmak zorunda kalınca ve yardıma muhtaç duruma düşünce misyonerler onlara yardım eli uzatmış, misyonerlerle bölgede yaşayanlar arasında kalıcı bir bağ kurulmaya başlanmıştır. Eğitime, kutsal kitaplara, dini metinlere olan talep artmış, 1860 sonrası başta Lübnan ve Suriye olmak üzere Osmanlı topraklarında bir eğitsel farkındalık yaşanmış, okullaşma oranı artmıştır (Jessup, Vol I 1910, s. 216-217-218-219-221). Henry Jessup'a göre misyonerler ve Hristiyan halk 1860 İç Savaşından olumsuz etkilenmiş olsa da olaylar bittikten sonra yaşananlar bölgeye fayda sağlayacak olumlu adımların atılmasına sebebiyet vermiştir.

2.2. Suriye

Osmanlı'nın hükmettiği Suriye toprakları günümüzdeki Suriye'nin kapsadığı alandan çok daha farklıydı. Osmanlı dönemindeki Suriye, bugünkü Suriye'yi içinde barındırdığı kadar günümüzdeki Lübnan devletinin topraklarının hepsini, İsrail, Ürdün ve Türkiye'nin güney sınırında yer alan Hatay'ı ve Filistin'i de kapsayan bir bölgeydi. Bilad-ı Şam, Berr-i Şam adıyla da anılan bu bölgenin içinde genelde Halep ve çevresi yer almazken, güney kısmına Filistin, sahil tarafında kalan dağlık kesimineyse Lübnan denmiştir (Baktıaya, 2007, s. 27).

Osmanlı'nın Suriye'de uyguladığı yönetim anlayışı, kurduğu idari yapılanma Lübnan ya da merkeze uzak diğer yerlerde olduğu gibi yarı serbestlik içeren bir anlayıştı.

Lübnan gibi Suriye'yi de merkeze bağlı olarak yöneten atanmış bir vali olsa da yerel güçlerin de kendilerine göre bağımsız hareket etmelerine izin verilen bir alanları vardı. Vergi zamanlarında vergi verilmesi, savaş zamanlarında asker gönderilmesi, devlete bağlılığın olması Osmanlı için Suriye gibi merkezden uzak yerlerde hedeflenen temel isteklerdendi. Bunlarda sorun çıkmadığı için Osmanlı, Suriye topraklarına yüzyıllar boyunca egemen olmayı başarabilmiştir (Ülman, 1963, s. 245).

19.yüzyılda Osmanlı'da yaşanan siyasi ve ekonomik değişimler, yabancı devletlerle olan münasebetlerdeki farklılaşmalar gibi nedenlerle Lübnan kadar Suriye de bu değişen konjektörden etkilenmiştir. Yabancı devletlerin bu bölgeye ilgi göstermeleri, Osmanlı'nın onlara verdiği ekonomik ayrıcalıklar, Osmanlı'ya birçok açıdan zarar vermiş olan Mısır Sorununun Suriye'yi de yakından ilgilendirmesi, Fransa İhtilali sonrası çıkan milliyetçilik akımı gibi nedenler Suriye'nin Osmanlıyla olan yüzyıllık bağlarını yavaş yavaş kopma noktasına getirmiştir.

Lübnan gibi Suriye de Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır seferi sırasında Osmanlı'ya katılan toprak parçalarından biri olmuştur. O zamanki Suriye topraklarında Lübnan'da olduğu gibi tamamen bir din birliği yoktu. Suriye'nin iç bölgelerinde yaşayanlar çoğunlukla İslam dinini benimsemiş olsa da Müslümanlar içinde de Sünni, Şii diye ayrılan gruplar, bu gruplarında kendi içlerinde ayrılarak oluşturdukları daha küçük yapılar mevcuttu. Müslümanlardan başka Süryaniler, Rumlar, Maruniler, Ermeniler gibi birçok farklı gruplar da Suriye topraklarında yerleşik olarak yaşamaktaydı.

Lübnan'da değişime yol açan Mısır Sorunu zamanla Suriye'yi de yakından ilgilendiren bir mesele haline gelmiştir. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kendi Mısır Valiliğine ek olarak oğlu İbrahim Paşa için de Suriye Valiliğini istemesi Suriye'yi de bu sorunun içine dâhil etmiştir. Lübnan gibi Suriye'nin de İbrahim Paşa tarafından alınmasından, 1833'te taraflar arasında imzalanan Kütahya Anlaşması'ndan sonra İbrahim Paşa Suriye'de birçok değişiklik yapmıştır. Suriye ve Lübnan'da bu dönemde egemen olan Kavalalı ailesi vergi muafiyeti uygulama, çiftçiye destek verme gibi bölge ekonomisini düzeltme adına birtakım adımlar atmıştır. Bunlar dışında İbrahim Paşa askerlikten muaf olan Dürzi ve Hristiyanlara askerlik yapma zorunluluğu getirmiştir (Lindner, 2009, s. 74-75).

İbrahim Paşa yönetimindeki Suriye'de eğitim reformu da yapılmıştır. Yaptığı reformlardan biri başlıca şehirlerde Müslümanlar için teknik ve askeri okullar açmak olmuştur. Yabancı misyonların da kurulmasını teşvik eden İbrahim Paşa'nın bu girişimlerini

temel alan misyonerler eğitim ağlarını genişletmek için çabalamışlardır. İbrahim Paşa'nın eğitim alanında Suriye'de yaptığı reformlar misyonerlerin bu bölgedeki ilk adımlarını daha çabuk atmalarını ve kendilerine açılan bu yoldan devam etmelerini sağlamıştır (Antonius, 1919, s. 35). Suriye'nin yaşadığı değişim sadece kendi iç meseleleriyle sınırlı kalmamış, Kavalalıların Fransa'ya yakın olması, İngiltere'nin bu yakınlığı Hint yoluyla arasına giren bir engel olarak algılamasına neden olmuştur. Fransa ve İngiltere'nin Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Hint deniz yolu gibi stratejik önemi olan yerler için çekişmeleri, Suriye gibi Doğu Akdeniz'e açılan bir kapısı olan toprak parçasını bu iki ülke nezdinde daha kıymetli hale getirmiştir.

Fransa Lübnan'da olduğu gibi Suriye'de de dini yönden bir egemenlik kurmaya, Katolik mezhebini Suriye gibi dini ve mezhepsel açıdan oldukça çeşitli bir yerde yaymaya çalışmıştır. İlk Katolik Fransız misyonerlerin Suriye'ye gelişi 17. yüzyılda başlamış, Şam, Halep, Sayda gibi önemli şehirlerde misyonerlik faaliyetleri için çalışmışlardır. Bu bölgede okullar, sağlık merkezleri vb. kurarak bu faaliyetlerini yaygınlaştırmaya çalıştıkları kadar, kurdukları ticaret odalarıyla da çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Avrupa-Suriye arasındaki ticaret trafiğini Şam, Beyrut, Halep gibi şehirlerde kurulan ticaret odaları sayesinde yürütmüşlerdir. Suriye'nin İbrahim Paşa'nın valiliği altında bulunduğu 7 yıllık süreçte özellikle Fransa, misyonerleri vasıtasıyla bu bölgede bir nüfuz alanı yaratmanın temellerini güçlü bir şekilde atmıştır. 1839'da İngiltere'nin, Hint deniz yolu üzerindeki sömürgelerine erişiminin Fransa'nın olası bir Suriye egemenliği sonucunda engellenmesinin önüne geçmek için Osmanlı'nın yanında yer almasıyla Kavalalılar Suriye'den vazgeçip çekilince Fransa da geri adım atmak zorunda kalmıştır (Ülman, 1963, s. 247-248).

İbrahim Paşa döneminde Suriye'de yapılan bir dizi reform, özellikle Hristiyanlarla Müslümanları eşit tutan bir anlayış, Suriye'deki Müslüman halkı memnun etmemiştir. Bu yüzden Osmanlı Suriye'de hâkimiyeti tekrar sağladığında bölgedeki Müslümanlar her şeyin eskisi gibi olacağını, eski yönetim anlayışına dönüleceğini sanmıştı ancak böyle olmamıştır. Suriye'nin Osmanlı'ya tekrar kazandırıldığı yıla denk gelen 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı gibi devletin her kademesinde değişim öngören reform programlarının devreye sokulması, Suriye'de yaşayan Müslüman halkın tepki göstermesine neden olmuştur. Gayrimüslimlere verilen haklardan Müslümanlar hoşnut olmamışlardır. Eşraf ve ayan kesimi özellikle angaryanın ve iltizamın yürürlükten kaldırılmasına karşı çıkmıştır. Devlete ödenen vergide eşitlik ilkesinin benimsenmesi de bazı kesimler tarafından hoş karşılanmayan yeniliklerden olmuştur. Hristiyanlar açısından ise sahip oldukları vakıflara vergi ödeme

zorunluluğu getirilmesi yine tartışılan reform maddelerinden biri haline gelmiştir (İnalçık, 1964, s. 624-632).

Hristiyanlara verilen haklar neticesinde Suriye'deki ticareti ellerine geçiren Hristiyanların yaşadığı liman kentleri büyüyüp gelişirken, iç kesimlerde yaşayan Müslümanların hem kendileri hem yaşadıkları kentler gözden düşmüştür (Öztürk, 2015, s. 20). İki taraf arasındaki öfke birikimi sonucunda Lübnan'da başlayıp Suriye'yi de içine alacak şekilde yayılan 1860 Lübnan İç Savaşı patlak vermiştir. Lübnan gibi Suriye'de de her iki taraftan yüzlerce kişi ölmüş olsa da Hristiyanlar iç savaş sırasında daha ağır kayıplar veren taraf olmuştur. İç savaşın en çok zarar verdiği bölge Suriye olmuştur. Yıkılan, yakılan, yağmalanan evler, okulların kapatılması, kilise ve manastırların harabeye dönmesi, birçok Hristiyan'ın Beyrut'a göç etmesi sonucu Suriye, Osmanlı'nın Doğu vilayetlerinin içinde önemli bir yere sahip olma vasfını Lübnan'a ve Lübnan'ın merkezi konumundaki Beyrut'a bırakmıştır. Bu olaylar sonucunda misyoner örgütlerinin de bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin merkezi olarak Beyrut'u belirlemesi, Beyrut'un ve Lübnan bölgesinin yükselişine katkı sağlamıştır (Jessup, Vol I 1910, s. 212).

Savaşı bitiren adımı Fransa ve İngiltere'nin atması ve Osmanlı'yı bu bölgede yeni bir idari yapılanmaya zorlamaları gibi nedenlerden dolayı Müslümanların Hristiyanlara olan öfkeleri devam etmiştir. Ancak Osmanlı'nın bölge halkının huzur içinde yaşaması için yaptığı reformlar iki taraf arasındaki gerilimi minimum düzeye çekmeye çalışmıştır. Öncelikle bir olay olduğunda ivedilikle müdahale edilebilmesi için İstanbul-Şam arasına telgraf hattı çekildi daha sonra savaş zamanı yarım kalan Beyrut-Şam karayolu tamamlandı, güvenliği arttırmak için daha çok asker bölgede konuşlandırıldı. 1864 Vilayet Nizamnamesi gereğince merkezi otoriteyi Suriye'de daha baskın bir şekilde tesis edebilmek için idari yapılanmada merkezin gücünü bölgede arttıracak değişiklikler yapıldı. Yol yapmak, haberleşmeyi iyileştirmek, idari ve askeri olarak düzenlemeye gitmenin yanında eğitim alanında da değişiklikler yapıldı ve Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak, din ve mezhepsel olarak orada yaşayan halkı gruplamanın önüne geçmek, herkesi Osmanlılık çatısı altında birleştirmek için yeni bir eğitim anlayışı inşa edilmeye çalışılmıştır (Öztürk, 2015, s. 22).

1864 Vilayet Nizamnamesi Suriye'de idari açıdan da değişikliklere sebep olmuştur. Şam ve Sayda Suriye Vilayeti adı altında birleştirilmiştir. 1868 Suriye Vilayet Salnamesine göre Suriye'yi Beyrut'un da liva olarak dâhil olduğu Şam, Trablusşam, Akka, Hama, Havran, Belka, Kudüs-ü Şerif livaları oluşturmaktaydı. Beyrut, Suriye Vilayeti'nden 1887'de

ayrılarak ayrı bir vilayet haline gelmiştir. Halep'te aynı şekilde Suriye topraklarına dâhil değildir ayrı bir vilayettir (Baktıaya, 2017, s. 31-33). Bu yeni vilayetlerin oluşmasının sonucunda bugünkü Suriye, Lübnan, Kudüs, Filistin topraklarının büyük kısmı o dönemde şekillendirilmiştir diyebiliriz.

I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet'in ilanı bölge halkı tarafından memnuniyetle karşılanmış olsa da ardından gelen I. Dünya Savaşı, Suriye'nin de diğer Arap vilayetleri gibi Osmanlı'dan kopmasına neden olmuştur. Savaşın çok öncesinde ilk olarak Hristiyan Araplar arasında baş gösteren, daha sonra Müslüman Arapları da etkisi altına alan milliyetçilik akımı, bunu destekleyen Bustani, Azuri gibi Arap aydınların olması (Baktıaya, 2002, s. 206) Mekke Şerifi Hüseyin gibi kendi çıkarları doğrultusunda Arap milliyetçiliğini bölgede körükleyen idarecilerin varlığı Suriye, Lübnan, Irak gibi yerlerin Osmanlı Devleti'nden sırayla ayrılmasına zemin hazırlamıştır. 8 Kasım 1918'de ilan edilen İngiliz-Fransız Bildirgesi'ne göre bu iki devlet Arap coğrafyasında halkın seçtiği ulusal hükümetlerin kurulmasını sağlama sözü verdi. Şerif Hüseyin I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin yanında olup Osmanlı yerine karşısındaki devletlere destek verdiği için savaş sonrası yaptığı bu hizmetlerin hak ettiği şekilde ödüllendirilmesini beklemiştir. Şerif Hüseyin'in hayalinde Arabistan, Suriye, Lübnan, Irak ve Filistin'i kapsayan bir Arap krallığını oğullarına pay ederek yönetmek vardı. Hristiyan nüfusu fazla olan Lübnan'ın Fransa'ya bırakılmasına razı gelmiştir ancak Suriye'yi bırakmaya yanaşmamıştır (Wallach, 2004, s. 315-335). Kısa bir süre içinde olsa Şerif Hüseyin'in düşündükleri Arap coğrafyasında gerçekleşmiştir.

1918'de Osmanlı'dan kopan Suriye Fransa-İngiliz güdümünde Şerif Hüseyin ve ailesine bırakılmış, Hüseyin'in oğlu Faysal Suriye Kralı olmuştur. Ancak İngilizlerle Fransızlar arasında yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde 1920 yılında iki devlet arasında yapılan anlaşmaya göre Lübnan ve Suriye Fransa'ya bırakılmıştır (Koraş, 2009, s. 29). II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Fransız mandası altında kalan Suriye, bağımsızlığını 1946 yılında kazanmış olsa da aynı tarihlerde hemen yanında kurulan İsrail devletine Arap devletlerinin tepki göstermesi ve İsrail'e karşı savaş açmaları sonucunda 1948 yılındaki savaşta Arap devletlerinden oluşan ordu İsrail'e yenilmiştir. Bu durum diğer Arap ülkeleri gibi Suriye'de de iç karışıklığa yol açmıştır. Hükümet ve ordu karşı karşıya gelmiş, ordu hükümete el koymuştur (Koraş, 2009, s. 44). 1948 savaşından 1970'de Baas Partisi ve Hafız Esad'ın başa geldiği döneme kadar Suriye çalkantılı bir süreç geçirmiştir. 1970'den 2011'de başlayan iç savaşa kadar Suriye'de Esad ailesi başta bulunmuştur. 2011'de başlayan Suriye İç Savaşı ise hala devam etmektedir.

2.3. Suriye ve Lübnan'ın Misyonerlik Faaliyetlerindeki Önemi

Günümüzde Ortadoğu, Avrupa ve Amerika için ne kadar önemliyse geçmişte de büyük devletler için önem arz eden bir bölgeydi. Ortadoğu'ya önem atfedilmesi bir anda olmamış, Sanayi Devrimi'nin başlaması, Ümit Burnu'nun bulunması, sanayileşmenin artmasıyla birlikte üretilecek ve satılacak mallar için ham madde ve pazar ihtiyacının doğması, Doğu Akdeniz'in özellikle 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla İngiltere, Fransa gibi devletler nezdinde artan önemi gibi sebeplerden dolayı Ortadoğu 19.yüzyılda dönemin büyük ve güçlü devletlerinin gözünü diktiği bir yer haline gelmiştir.

Coğrafi Keşiflerden sonra başlayan sömürgecilik yarışında devletlerin kendi sömürgelerini korumasının birinci adımı sömürgelerine giden yolların güvenli olmasını sağlamak, yol üzerinde kendilerine engel olabilecek başka güçlü bir devletin varlığına izin vermemektir. İngiltere'nin Hindistan'a giden yolunu koruması, Doğu Akdeniz'i Fransa'nın nüfuzu altında bırakmamaktan geçiyordu. 1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi, daha sonra içine Suriye, Lübnan, Filistin bölgesini de alacak bir Fransa-İngiltere rekabetinin başlangıcı olmuştur (Baktıaya, 2002, s. 35). İngiltere, Fransa'nın bu bölgede kendi güç alanını tesis etmeye çalıştığını anlayınca karşı hamle olarak kendi nüfuz bölgesini oluşturma yoluna gitmiştir. 19. yüzyılda denge politikasını sürdürmeye önem veren Osmanlı'nın Fransa yerine bölgede söz sahibi olması İngiltere'nin o dönem tercih ettiği Ortadoğu politikasıydı. İngiltere bir yandan Osmanlı'yı Fransa hatta Rusya'ya karşı korurken bir yandan da bölgede kendine alan oluşturmaya çalışmıştır.

İşte bu mücadele ortamında Lübnan ve Suriye gibi Doğu Akdeniz'e açılan kapıları bulunan iki önemli yerin İngiltere ve Fransa'nın radarına girmemesi olanaksızdı. 19. yüzyılın yarısından sonra artarak devam eden iki ülke arasındaki bu rekabet, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının yayınlanmasıyla Fransa ve İngiltere'ye bu bölgede daha rahat hareket edebilme imkânı vermiştir. Daha sonra Amerika ve Almanya gibi devletlerin de burada güç bölgesi oluşturma yarışına katılmasıyla rekabet kızışmıştır. Böyle bir ortamda Osmanlı'nın dikkatini çok fazla kendi üstlerine çekmeden, oradaki Hristiyan nüfusu kendi saflarına katmalarının en pratik ve etkili yolu misyonerlik faaliyetlerine eğilmektir.

Dinsel açıdan bakıldığında üç büyük dinin de kutsal kabul ettiği toprakların Ortadoğu'da bulunması da bu bölge ve çevresini özellikle Hristiyan misyoner örgütleri için değerli kılıyordu. Lübnan ve Suriye de Kutsal Topraklar'a (Holy Land) yakın bir yerde konumlandıkları için ilk başta bu özelliğiyle misyoner örgütlerinin ilgisini çekmiştir.

Bir başka önemli sebepse Osmanlı topraklarındaki gayrimüslim nüfusun önemli bir kısmının Suriye ve Lübnan bölgesinde yaşamasıdır. Müslümanları veya Yahudileri dinlerinden döndürmek Katolik ve Protestan misyonerlerin gözünde çok zor bir görev olduğu için Osmanlı topraklarına geldiklerinde daha çok Hristiyan nüfusa yönelmişlerdir. Bu nedenle de misyonerler istasyonlarını oluştururken Hristiyan nüfusun ağırlıklı olarak yaşadıkları yerleri seçmeye özen göstermişlerdir. Rakamsal değerlere baktığımızda 19. yüzyılın sonunda Beyrut vilayetinin nüfusunun %9'u, Suriye vilayetinin nüfusunun %17'si gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. 1896 yılında Suriye, Beyrut Vilayetlerine Cebel-i Lübnan bölgesi de dâhil olmak üzere Hristiyan nüfusu tahminen 700.000-715.000 arasındaydı (Baktıaya, 2017, s. 52-53).

Misyonerler bu bölgeye gelmeye başladıktan sonra insanların yaşayış tarzları, eksileri, artıları, özellikleri vb.yi incelerken bölgedeki eğitim eksikliğini farkına varmışlardır. Suriye ve Anadolu genelinde okuryazarlık genellikle düşüktü. Tarihçi Kamal Salibi'ye göre, cehalet 19. yüzyılın başlarında Lübnan ve Suriye'de hüküm sürdü ve kaliteli yükseköğretim genellikle sadece en zengin ailelere ayrıldı. Lübnan'daki Dürzî ve Marunîlerin feodal aristokratları bile neredeyse hiç okur-yazar değildi. Hem kızlar hem de erkekler için yerel okullar mevcuttu ancak Osmanlı toplumunun gerçekliğine göre, kadın eğitimi çok az fayda sağlıyordu bu yüzden de yaygın değildi. (Kennedy, 2008, s. 16)

Bundan dolayıdır ki Osmanlı Devleti'ndeki ilk yabancı okulu 1734'te Cizvit misyonerlerinin gözetimi altındaki yerli bir rahip Lübnan'ın Antoura kentinde kurmuştur. Dört yıl sonra, 1738'de, Katolik Lazarist misyonerler Şam'da erkekler için bir okul açmıştır (Kennedy, 2008, s. 15). Katolikler dışında Protestanlar da bu bölgeye geldiklerinde eğitim eksikliğini fark ederek Osmanlı'daki ilk okullarını Beyrut'ta açmışlardır.

Protestan misyoner Henry Jessup, Lübnan'daki eğitimin durumunu açıklarken, "Suriye'de devlet okulu olmadığı unutulmamalıdır. Devlet okullarındaki eğitimi neredeyse sadece Müslüman çocukları alıyor ve bu sistem Hristiyan mezheplerini bir anlamda dışlıyor." diye yazmıştı. Diğer iki Protestan misyoner olan Bird ve Smith, Missionary Herald'ın 1834 sayısında Suriye ve Türkiye'deki yerel eğitimin durumu hakkında gördüklerini şu şekilde dile getirmişlerdir:

"Yerli okulların sayısında büyük bir eksiklik vardır ve mevcut olanlar uygun kitaplar ve yetenekli öğretmenler için neredeyse işe yaramaz; ayrıca okumak isteyenler, büyük ölçüde, Tanrı'nın sözlerini ya da Kutsal Yazıları kabul etmelerini

engelleyen dini önyargılarından dolayı uzak durmaktadır.”(The Missionary Herald, 1834).

Bu görüş çoğu misyoner tarafından genel olarak kabul edilirken, ABCFM kayıtları, bazı misyonerlerin bölgede eğitim alanında büyük bir potansiyel olduğunu düşündüklerini göstermektedir. 1830 yılında Malta'dan yazan misyoner William Goodell, okuma yazma bilmeme, bozulmuş okul sistemi ve kitapların hüzünlü eksikliğine rağmen Suriye'nin önemli sayıda akıllı okuyucu yaratma potansiyeline sahip olduğunu yazmıştır (Kennedy, 2008, s. 17).

Eğitim açısından bölgede önemli bir eksikliğin olması ve misyonerlerin bu bölgede eğitim üzerine eğilmek için iyi bir potansiyel olduğunu görmeleri; Amerika, Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya ve Almanya gibi devletlerin Suriye ve Lübnan'da ilköğretimden yüksekokula kadar çeşitli eğitim kademelerinde birçok okul açmaları için kendilerine motivasyon sağlamıştır. Misyoner örgütlerinin eğitime önem vermelerinin başlıca sebebi İncili bu topraklarda yayma ideallerinin en azından basit okur-yazarlık eğitimi gerektirmesinden ileri gelmekteydi (Başaran, 1997, s. 11).

Yabancı devletlerin bu bölgeye yıllar içinde birçok okul açtığını gören Osmanlı Devleti hem onları engellemek hem de onlarla rekabet edebilmek için bölgede devlet okulları açmaya önem vermiştir. Hem Müslüman hem de Gayrimüslim çocuklarının yabancıların açtıkları okullara gitmesini istemeyen Osmanlı Devleti çeşitli kademelerde okullar açmak için kaynak yaratmak durumundaydı. Bu amaçla Osmanlı Devleti reayadan maarif-i hisse ianesi adında bir vergi almaya başlamıştır. Bu vergiden elde edilen kaynakla devlet birçok vilayetinde idadiler açmayı başarmıştır. Devlet eliyle inşa edilen okulların dışında okul açmaya ve işletmeye gücü yeten Müslümanlar da maddi imkânlarını birleştirerek özel okullar açmışlardır (Uyanık, 2017, s. 18). Ancak hem devletin hem de varlıklı Müslüman ahalinin yabancı okullarına karşı yaptıkları bu çalışmalar reayanın çocuklarını yabancı okullara göndermesine engel olamamıştır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

SURİYE VE LÜBNAN'DAKİ KATOLİK VE PROTESTAN MİSYONER ÖRGÜTLERİNİN EĞİTİM ALANINDAKİ REKABETİ

3.1. Katolik Misyoner Örgütlerinin Lübnan ve Suriye'deki Eğitim Dışı Faaliyetleri

Fransızların Suriye bölgesindeki Katolikleri koruma hakkını almasının altındaki sebep eskilere dayanmaktadır. 1250 yılında Fransa, bölgede bulunan Marunîler başta olmak üzere diğer Katoliklerin kendilerine Haçlı Seferleri sırasında yardım etmelerinin karşılığı olarak “Charte” (Şartname) adı altında onlara her türlü yardımda bulunacağını taahhüdünü vermiştir. Fransa, Suriye ve Lübnan bölgesindeki en kalabalık Hristiyan topluluğu olan Marunîler üzerinden bölgede bulunan diğer Hristiyan grupları bir araya getirmek istemiştir (Çelik, 2014, s. 145).

Osmanlı'nın ilk ayrıcalık verdiği devletin Fransa olmasının sebebinin altında, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Avrupa'da Osmanlı'ya karşı birleşmiş olan Hristiyan birliğini bozma amacı yatmaktadır. Bu amaçla Fransa'ya 1535 yılında dini, ticari vb. ayrıcalıklar verilmiştir. Fransa kendisine verilen dini ayrıcalıkların içerisinde; Osmanlı topraklarında yaşayan Fransızların dini özgürlüklerinin olması, Osmanlı topraklarında bulunan Katolikler için kutsal sayılan yerlerin koruyuculuğunu yapma gibi haklara sahip olmuştur. Fransızların Osmanlı'dan aldığı kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı topraklarında faaliyete geçen ilk misyonerler Katolikler olmuştur. Kanuni sonrasında Fransızlara Osmanlı topraklarındaki bütün Katoliklerin hamiliğini yapma hakkı da tanınmıştır. 1740 yılında verilen bir hakla birlikte hangi mezhep ya da devletten olursa olsun Katolik inancını yayan Latinler Osmanlı'nın koruması altına alınmıştır (Birsnel, 2013, s. 107-108).

Fransa aracılığıyla Katolik misyonerlere tanınan bu imtiyazlar sonucunda, özellikle Cizvit, Lazarist ve Fransisken gibi önemli Katolik örgütleri Osmanlı topraklarında geniş bir alana yayılmış, sağlık, eğitim, basın-yayın gibi alanlarda faaliyetlerde bulunmuşlardır. İçlerinden en büyük Katolik misyoner örgütü olan Cizvitler, Osmanlı topraklarını Doğu, Batı, Merkez ve Avrupa olmak üzere dört kısma ayırmış ve belirledikleri bölgelere belli görevlerle misyonerler göndermişlerdir (Birsnel, 2013, s. 104).

Katolik misyonerlerin Osmanlı'da yoğun olarak faaliyet gösterdikleri yerlerin başında İstanbul, Suriye, Halep, İzmir, Filistin, Mısır, Irak gibi önemli şehir ve vilayetler

gelmekteydi. Roma'nın desteğini arkasına alan Katolikler özellikle 17. yüzyılla birlikte Osmanlı'daki misyonerlik çalışmalarını geliştirip büyütmüşlerdir (Esenkal, 2007, s. 17-18). Katoliklerin Osmanlı'nın Doğu vilayetlerinde daha yoğun bir şekilde çalışmalarının başlıca sebebi; Hristiyanlığın ortaya çıktığı ilk yerin Osmanlı topraklarının içinde olması ve o bölgelerde Hristiyanlığa inanan ilk insanlardan itibaren bir Doğu kilisesinin var olmasıdır. Katoliklerin ilk hedefi o bölgedeki Müslüman ve Yahudileri kiliselerine kazandırmaktan daha çok bölgede Hristiyanlığın doğuşundan beri var olan Doğu Hristiyanlarının Katolik kilisesine kazandırılmasıdır. Suriye ve Lübnan bölgesinin yerli Hristiyan gruplarından olan Süryaniler, Melkitler, Nasturiler, Ermeniler gibi gruplar üzerinde sağlık, eğitim gibi önemli faaliyetlerde bulunarak onları tek bir kilise altında birleştirme çabası içinde olmuşlardır. Bu bahsettiğimiz Hristiyan grupları ikiye bölerek Katolik Süryani, Katolik Ermeni, Katolik Keldani, Katolik Melkit, Katolik Marunî gibi Osmanlı topraklarında Katolik kilisesine bağlı kiliseler kurulmasını sağlamışlardır (Aydın, 2005, s. 119).

Bunu başarmak için de misyonerlik faaliyetlerine önem vermişlerdir. 1860 sonrasında özellikle Fransa'nın bölgedeki etkinliği artmıştır. Lyon'dan bölgeye gelen ipek tüccarlarının yaptıkları ticari faaliyetler sonucunda Fransa, Marunîler gibi Katolik bir topluluğun da bölgede bulunmasından dolayı daha rahat hareket etmeye başlamıştır. 1860 iç savaşında Dürzilere karşı Hristiyanların yanında yer alması da Fransa'nın bölgedeki konumunu güçlendirmiştir. Lübnan-Fransa arasındaki ipek ticaretinin bir getirisi olarak ortaya çıkan ve büyüyen ekonomik gelişmeler, bölgede okul ihtiyacının doğmasına da sebebiyet vermiştir. Fransız Katolik misyonerlerin bölgede açtıkları okullara ipek ticareti yapan Lübnanlı tüccarların çocukları gitmiştir. Bölgedeki ekonomik gelişmeler, eğitimin talep edilmesine ve bölgede yayılmasına yol açmıştır (Burrows, 1986, s. 112-113).

Eğitim hem Katolikler hem de Protestanlar için diğer misyonerlik çalışmalarının arasında daha mühim bir yer tutmuş olsa da misyonerler gittikleri bölgelerdeki insanların ihtiyaç duydukları her alanda hizmet vermeye çaba göstermişlerdir. Örneğin Lübnan ve Suriye bölgesinde verdikleri sağlık faaliyetleri neticesinde birçok kuruluş açmışlardır. Beyrut'ta kurdukları Fransız Hastanesi, Şam'da bulunan Soeurs Saint Vincent Hastanesi Katoliklerin bölgede kurduğu önemli sağlık kuruluşlarından. Katolikler, hastaneler dışında Suriye ve Lübnan'da birçok dispensar, eczane, sağlık ocağı vb. sağlık kuruluşları da açmışlardır. Amerikalı misyonerlerin açtıkları sağlık kuruluşlarının çoğu hükümetin ruhsat verdiği yerlerken, Fransızların bölgede açtıkları sağlık kuruluşları genellikle ruhsatsız olarak açılan ve işletilen yerlerdi. Doktorlar umumi mekânlarda verdikleri sağlık faaliyetlerinin yanı

sıra kendilerine ait muayenehanelerde ya da evlerinde de hastaları tedavi ediyordu. Bazen zengin kesimin evlerine giderek paralı tedavi gerçekleştirdikleri de oluyordu. Evde tedavi faaliyetleri, yerli halkla misyonerlerin daha fazla yakınlık kurmalarına zemin hazırlamıştır. Misyonerlerin bölgede açtıkları hastaneler genellikle sırf hastane şeklinde değil içinde tıp fakültesi, eczanesi bulunan yerlerden oluşmaktaydı. Beyrut'ta Katoliklerin kurduğu hastane sadece tedavi amaçlı değil eğitim ve araştırma çalışmaları için de kullanılan kapsamlı bir hastane statüsündeydi. Bu hastane 80 yataklı olup hangi mezhepten ya da dinden olursa olsun bölgedeki her kesimden insanı tedavi ediyordu. St. Joseph Tıp Fakültesinde görevli olan doktorlar, Beyrut şehrinde pazar günleri dışında şehrin belli yerlerinde her sabah ücretsiz tedavi ve muayene hizmeti sağlıyorlardı (Çelik, 2014, s. 147-149).

Sağlık kuruluşları dışında bu bölgede açtıkları yetimhaneler de önemlidir. Suriye ve Lübnan'ın çeşitli yerlerinde, 1000 çocuğa yakın yetimi barındıran Soeurs Saint Vincent de Paul yetimhaneleri, yaklaşık 600 çocuğu barındıran Soeurs Saint Joseph de l'Apparation yetimhaneleri hizmet vermiştir (Esenkal, 2007, s. 18).

Katolikler sağlık faaliyetleri dışında Suriye ve Lübnan'da basın-yayın çalışmalarına da önem vermişlerdir. 19. yüzyıl sonlarına doğru Beyrut'ta Fransızlara ait 12 basım yayınevi bulunmaktaydı. Bölgedeki yerli Hristiyan nüfusun varlığı sayesinde bu yayınların baskı sayısı da oldukça yüksekti. Aynı dönemde Beyrut'ta Türkçe yayın yapan 6 yayınevi vardı. Şam ve Beyrut'ta Katoliklere ait yayınların çoğu yasaklansa da İngilizlerin hâkimiyeti altında bulunan Mısır'da basım yapıldıktan sonra tekrar Suriye ve Lübnan bölgelerine sokuluyordu (Ortaylı, 1984, s. 111).

Cizvitlerin basın-yayın alanında gösterdikleri faaliyetler eğitimsel faaliyetlerine alan açma konusunda yararlı olmuştur. Protestan misyonerlerden daha sonra basım faaliyetlerine başlayan Cizvitler 1847 yılında ilk baskı makinelerini kurmuşlardır. 1853 yılındaysa hareketli tipte baskı yapmaya başlamışlardır. Daha sonraki yıllarda baskı faaliyetleri istikrarlı bir şekilde büyüyen Cizvitler, önemli okullarını Beyrut'a naklettiklerinde burada baskı alanında George Antonius'a göre "takdire şayan bir donanıma" sahiptiler. Ona göre Cizvitlerin klasik metinlerin ve diğer eğitim kitaplarının baskısına, türüne ve düzenlemesine gösterdikleri özen Cizvitlerin bu alanda ilk sırada yer aldıklarına bir işaretti (Antonius, 1919, s. 44).

3.2. Cizvitlerin Suriye ve Lübnan'daki Eğitim Faaliyetleri ve Açtıkları Önemli Okullar

Cizvitlerin Osmanlı topraklarına gelişi 16. yüzyıla dayanmaktadır. Papa tarafından Osmanlı'nın Suriye, Lübnan, Mısır gibi Katoliklerin Holy Land olarak kabul ettikleri bölgenin yakınına gönderilen Cizvitler, geldikleri ilk tarihlerde bu bölgelere temelli kalmak için değil o bölgedeki Doğu Katoliklerinden olan Marunîlerle ilişki kurma amacıyla belli aralıklarla gelmişlerdir. 1578, 1580, 1596 tarihlerinde Suriye ve Lübnan bölgesine gelen Cizvitler Marunîlerle aralarında bir bağ oluşturmaya çalışmışlardır (Gül, 2015, s. 57).

Cizvitler 16. yüzyılda bu bölge dışında İstanbul'a da gelmişlerdir. İstanbul'a 1583 yılında gelen Cizvitler Venedik ve Fransa'nın yardımıyla burada bir okul açmışlardır. Galata'da açılan Saint Benoît Okulu Cizvitler ve Fransa için önemlidir çünkü Osmanlı topraklarında açtıkları ilk okuldur. Bu özelliğinin yanı sıra İstanbul'da faaliyet gösteren Katolik kiliselerine bağlı kilise okullarından farklı bir yapıdadır. Bu okulla birlikte Katolik okullarında öğrenci çeşitliliğinin oluşması için ilk adım atılmış, sadece Latinlerin çocukları değil Yahudi, Rum gibi Osmanlı tebaası cemaatlerin çocukları da bu okulda eğitim görmüştür. Okulda, Fransızca başta olmak üzere Matematik, Latince, Grekçe, sanat dersleri gibi çeşitli dersler verilmiştir. Cizvitlerin açtığı bu okul diğer Katolik kilise okullarından farklı olarak sadece Katolik çocuklarına eğitim verme çabasında değildi. Katolik mezhebini farklı mezhep çocuklarına eğitim yoluyla tanıtarak yayma amacı gütmekteydi (Taş, 2006, s. 32). Ancak Cizvitlerin İstanbul'daki bu ilk misyonerlik faaliyetleri pek kalıcı olamamış, İstanbul'a geldikleri 1583 senesinde iki Cizvit misyoneri ülkelerine geri dönmüş, kalan üç misyoner ise hastalık sonucu ölünce Cizvitlerin İstanbul misyonu başarısız bir şekilde sona ermiştir (Gül, 2015, s. 58).

Cizvitlerin Osmanlı topraklarına kalıcı olarak yerleşmelerine önayak olan kişi Lübnan prenslerinden II. Fahr'ud-Din el-Ma'ni olmuştur. Katolik misyonerleri Lübnan topraklarına davet eden prens, bu bölgede misyonerlik faaliyetlerinin başlamasının önünü açmıştır. Cizvitlerin Suriye ve Lübnan bölgesine kalıcı olarak gelişleri de prensin davetinin olduğu zamandır. 1625'te Şam'a gelerek yerleşen Cizvitler misyonerlik çalışmalarını devamlı olacak şekilde başlatmışlardır (Baktıaya, 2017, s. 119-120).

Cizvitler Katolik misyoner örgütlerinin en önemlilerinden biridir ve Osmanlı tarafı da Cizvitleri bu şekilde görmektedirler:

“Katolik misyonerleri meyanında Cizvitlerin teşkilatı en mamul ve mühim ad olunur. Cizvitler 200 sene zarfında 37 mıntıkaya ayrılarak her mıntıkayı da birer reis-i (superior) ruhaniyenin taht-ı idaresine tevdi ve teslim etmişlerdir... 1912 senesine kadar yapılan istatistikten anlaşıldığına göre Memalik-i Osmaniye’de icray-ı vazife eden Cizvit misyonerlerinin adedi 254’e baliğ idi. Bunlardan 140’ı Suriye’de iş görüyorlarmış.” (Davud, 3 Nisan 1911, s. 103-105).

Eğitim faaliyetlerine ise 1656 yılında Lübnan’ın Antoura kentinde, o bölgedeki ilk Fransız koleji olan Antoura Koleji’ni kurarak başlamışlardır. Kolej bir süre sonra bölgedeki önemli bir Fransız kültür ve eğitim merkezi haline gelmiştir. Cizvitler bu faaliyetlerinin yanı sıra bölgedeki Katolik kilisesine mensup topluluğun genişlemesi için de çaba göstermiştir. 18. yüzyıla gelindiğindeyse Cizvitler bölgedeki kalıcılıklarını ve faaliyetlerini oldukça geliştirmişlerdi. 18. yüzyılla birlikte Cizvitlerin bölgede açtıkları okullar da ciddi bir şekilde bölge halkı tarafından talep görmeye başlamıştı. Cizvit okullarına gidenler sadece Doğu’daki Katolik topluluklarla sınırlı kalmamış, Gregoryen Ermeniler, Ortodoks Rumlar da Cizvit okullarına gitmişlerdir. Cizvitler eğitim-öğretim kurumlarının bölge halkı arasında benimsenmeye başladığını görünce açtıkları okulları insanlara daha rahat ulaşma ve Katolikliği daha geniş kitlelere yayma aracı olarak kullanmaya başlamışlardır (Gül, 2015, s. 59). Bu süreç içerisinde Cizvitlerin bölgedeki yerel yardımcıları Maruniler olmuşlardır. Maruniler bölgede açılan Cizvit okullarının Roma ve Fransa’yı temsil ettiğini düşündükleri ve Fransızlarla aralarında bir özdeşlik kurmak istedikleri için Cizvitlere yardımcı etmişlerdir. Tek hedefleri vardır o da Fransız hukukunu Doğu halkları üzerinde yaymaktır (Womack, 2012, s. 10).

Eğitim Cizvitler için önemliydi çünkü eğitim yoluyla Katolik olmayan, başka bir din ya da mezhebe mensup olan genç kesime hitap ederek kendi okullarında verdikleri eğitim sonucu onları Katolik kilisesine kazandırabileceklerini ve yetiştirdikleri bu yeni Katolik gençler sayesinde daha çok insana ulaşabileceklerini düşünüyorlardı. Cizvitler bu düşüncelerini kendilerine şiar edindikleri şu sözle dile getirmişlerdir; “İlk misyoner okuldur.” (Baktıaya, 2017, s. 124).

Cizvitlerin eğitimi bu şekilde önemsemeleri Osmanlı kaynaklarında da irdelenen konulardan biri olmuştur: “Cizvit mektepleri, şahsi alakalardan ziyade dini temayülleri teyit ve tespiti takviye maksadıyla teşekkül eden cemiyetin mektepleridir. Cizvitler gençleri müesseselerine takrib ve Roma Katolikliğini müdafaa hususunda maddi ve manevi silahlarla mütemadi faaliyette bulunmuşlardır.” (Raşid, 31 Mart 1922, s. 37).

Cizvitlerin Lübnan ve Suriye'deki gerek eğitim gerekse diğer faaliyetleri sonucunda İskenderiye ve Halep Patriklikleri 1717 yılında Roma Kilisesi'ne bağlandıklarını beyan etmişlerdir. Cizvitlerin bu başarısını gören yerli Doğu kiliseleri Osmanlı'dan birçok kez Cizvitlerin Katolikliği yayma girişimlerine son vermesini istemişlerdir. Ancak Fransa'nın Cizvitlerin arkasında durmasından dolayı bölgedeki faaliyetleri aksamadan devam etmiştir. 18. yüzyılın son çeyreğine girilirken bu durum tam tersi şekilde değişmiştir. Avrupa'da 18. yüzyıl boyunca siyasi ve ekonomik nedenlerle Cizvitlerin aleyhinde yürütülen kampanyalar sonucunda, Roma Kilisesi 21 Temmuz 1773'te Cizvit cemaatini resmi olarak feshettiğini ve bu cemaate verdiği bütün ayrıcalıkların bu tarihten itibaren geçersiz olduğunu açıklamıştır (Gül, 2015, s. 60).

Bu bildiri sonrası ülkelerini dahi terk etmek zorunda kalan Cizvitlerin çoğu Osmanlı Devleti'ne gelerek yerleşmişlerdir ancak cemaatleri feshedildiği için misyonerlik faaliyetlerine devam edememişlerdir. Bu süreçte Cizvitler, gittikleri yerlerde bir örgüt ya da cemaat olarak değil bireysel olarak kendi başlarına misyonerlik faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmışlardır. Fransa ise kendi ülkesinde Cizvit cemaatini ve eylemlerini yasaklamış olsa da özellikle Osmanlı gibi Cizvitlerin çalışmalarının kendi çıkarlarına hizmet ettiği ülkelerde bu cemaate mensup üyelerin varlığının yok olmasını ve faaliyetlerinin durmasını istemiyordu. Fransa'nın Osmanlı büyükelçisi Saint-Priest ilk başta Fransa'dan gelen ve Osmanlı Devleti'nde varlığını sürdüren Cizvit cemaatini feshetme görevini yukarıdaki sebepler dolayısıyla yerine getirmek istemese de Fransa hükümetinin kararda diretmesi üzerine büyükelçi hükümete Cizvitlerin yerini Lazaristlerin almasını önermiştir. Fransa hükümeti, büyükelçinin bu önerisini kabul ederek Osmanlıyla Cizvitlerin Osmanlı topraklarında faaliyet gösterdiği yerlerdeki kurum ve kuruluşların Lazaristlere devri için bir anlaşma yapmıştır. Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine bireysel olarak devam eden Cizvitler bu anlaşmadan sonra Lazaristlere katılarak misyonerlik çalışmalarına bu cemaat bünyesinde devam etmişlerdir. Cizvitlerin feshedilmesiyle başta Fransa olmak üzere bu cemaatin çalışmalarından faydalanan ülke ve kurumlar ciddi olarak etkilenmiştir. Dış ülkelerdeki kendi devletlerinin lehine olan gelişmelerin sekteye uğramasının yanı sıra Chateaubriand'e göre Avrupa da Cizvitlerin feshedilmesinden olumsuz bir şekilde etkilenmiş, özellikle bilim ve eğitim alanında yara almıştır (Gül, 2015, s. 61).

19. yüzyıla gelindiğindeyse Cizvitler tekrar kurulmuş, yeniden kuruluşunun temellerini 1814 yılında Papa VII. Pius atmıştır. Bu tarihten itibaren Cizvitler hızlı bir şekilde toparlanarak tekrardan örgütlenmişler ve başta Avrupa olmak üzere önceden hangi

ülkelerde misyonlara sahiplerse yeniden açmaya başlamışlardır. Suriye ve Lübnan'a dönüşleri ise ancak 1831 yılında gerçekleşmiştir. Bu bölgedeki ilk kalıcı faaliyetlerini 1839 yılında hayata geçirerek Beyrut'ta geniş bir arazi satın alıp istasyon kurmuşlardır. Cizvitler Beyrut dışında da Lübnan'ın farklı şehirlerinde eğitim kurumları açmışlardır. Bu şehirlerden biri olan Ghazir'de 1846'da bir ilahiyat fakültesi, 1855'te de bu fakülteye bağlı bir kolej kurmuşlardır (Gül, 2015, s. 62).

Cizvitler erkek çocuklarıyla ilgili birçok okul açmalarına rağmen aynı etkinliği kız çocuklarının eğitimi için göstermemişlerdir. O dönemde Cizvitlere bağlı sadece kadınlardan oluşan hiçbir kuruluşları bulunmuyordu. Bunun eksikliğini Cizvitler dış ülkelerdeki misyonlarında oldukça hissetmişlerdir. Suriye ve Lübnan'daki faaliyetlerinde bu eksikliği gidermek için yerel kiliselere bağlı Hristiyan kadınlarından kurulu bir oluşum meydana getirmişlerdir. İlk olarak 1853 yılında eğitim-öğretime başlayan dört Marunî kadın öğretmenden oluşan Lübnan'ın Bikfaya şehrinde Mariamettes adlı topluluk bu amaçla kurulmuştur. Aynı tarihlerde Lübnan'ın Maalaka bölgesinde Yunan Katolik kadınlarından meydana gelen Pauvres Filles de la Mission (Misyonun Zavallı Kızları) adında yeni bir kadın misyoner örgütü Cizvitlere bağlı olarak çalışmaya başlamıştır. Bu bölgedeki kız çocuklarına yönelik açılan kuruluşlar sayesinde Cizvitler sadece kızlara eğitim vermekle kalmamış aynı zamanda bu kurumlarda öğretmen ya da rahibe olarak çalışmak isteyen bölge kadınlarına da yeni fırsatlar sunmuşlardır (Gül, 2015, s. 64).

1860 Lübnan İç Savaşı'ndan önce Cizvitler Suriye ve Lübnan bölgesinde eski güçlerini tekrar kazanarak özellikle eğitim alanında sağlam temeller atmışlardır. Cizvitlerin bölgedeki durumlarıyla ilgili bilgi veren 1859 tarihli bir raporda, Cizvitlerin bölgede o dönemde daha çok Sidon, Beyrut, Bikfaya, Zahle gibi şehirlerde ana misyon merkezleri kurdukları, Ghazir'in bölgede Cizvitlere ait en önemli kurum ve Suriye'de yükseköğrenim veren tek üniversite konumunda olduğu bilgisi verilmektedir. Bu okulla ilgili olarak gündüz okulunda 170 öğrenciye hizmet verildiği, okulun dört bölümden oluştuğu, okulda Katolik Ermeni, Marunî, Latin öğrencilerin yanı sıra Müslüman, Yahudi ve Yunan öğrencilerin de bulunduğu ve hepsinin aynı yerde yaşadığı belirtilmiştir. Öğrenciler arasında Lübnanlı üç genç emir ve Cebel-i Lübnan kaymakamının oğulları da bulunmaktaydı (Gül, 2015, 64-65-66). Cizvitler bu okulda öğrencileri Avrupalı tarzda yetiştirmeye, yerel gelenek ve göreneklerden uzaklaştırmaya, Müslüman ve Dürzi topluluklarla olan ortak geçmişlerini aza indirmeye çalışmışlardır (Francioch, 2008, s. 40).

Ghazir Koleji'nin kurulmasındaki temel amaç bölgedeki yerli unsurlardan bölge insanının ihtiyacına karşılık verecek din adamları yetiştirmektir. Cizvitler Ghazir Koleji gibi Suriye'de orta ve yükseköğrenim veren tek kuruma sahip olmalarının yanında bölgede başka önemli eğitim kurumları da açmışlardır. Cizvitler Zahle'de 300 erkek 100 kız; Malaaka'da 100 erkek 60 kız; Huadj-el-Havacli'de 30 erkek 30 kız; Lescouta'da 80 kız, 50 erkek; Hablaa'da 30 erkek, 30 kız; Sarrain'de 50 kız, 50 erkek öğrenciye hizmet veren okullar kurmuşlardır. Cizvit okullarına bölge halkının talebi vardı, ancak yeni okul açmak ya da var olanları geliştirmek için ellerindeki kaynaklar yeterli değildi. Bikfaya'daki okul, gelir getiren tek misyondu. Cizvitlerin maddi sıkıntılarının yanı sıra 19. yüzyılla birlikte Lübnan ve Suriye Vilayetlerine ilgi gösteren diğer bir mezhep olan Protestanlarla da mücadele etmek zorunda kalmaları Cizvitleri zor bir duruma sokmuştur. O dönemde Cebel-i Lübnan'ın merkezi konumunda olan Deir-el-Kamar'da Protestanlar misyon merkezlerini kurdukları için Cizvitler onlarla mücadele etmek amacıyla aynı yerde bir misyon kurmak istiyorlardı. Ancak bunun için Avrupa'nın onlara maddi destek vermesi lazımdı. Çünkü sadece bu şekilde kurdukları misyonlar ayakta kalabilir ve Protestanların kurdukları okullarla mücadele edebilirlerdi (Gül, 2015, s. 65).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Suriye ve Lübnan'da tekrar yükselişe geçen Cizvitler, 1875'te Ghazir Koleji'nin Beyrut'a nakledilmesi, aynı dönemde Saint-Joseph Üniversitesi (SJU)'nin kurulmasıyla eğitim alanındaki faaliyetlerini başka bir boyuta taşımışlardır. Saint-Joseph Üniversitesi kısa sürede bölge insanı tarafından talep edilen popüler bir okul haline gelmiştir. Şam'da kurulmuş olan Saint-Vincent Koleji, Beyrut'taki Saint-Joseph Üniversitesi gibi büyük kuruluşların giderleri çok olmasına rağmen bu tür okullardan gelen gelirler düzenli olduğu için okullar kendi kendilerini idare edebiliyorlardı. Okulların kendi gelirleri dışında Fransa hükümetinin Cizvitlere gönderdiği maddi yardımlar, OPF (İnancın Yayılması Çalışması) gibi Avrupa'daki Katolik yardım kuruluşlarının destekleri sayesinde Cizvitler açtıkları okulların devamlılığını ve gelişimini sürdürebiliyorlardı (Gül, 2015, s. 67-68).

Cizvitler eğitimin içeriği kadar okullarının fiziki yapısına ve sosyal faaliyetlere de önem vermişlerdir. Bu sayede de okullarını büyütebilmişlerdir:

“Cizvitlerin muvaffakiyetleri binalarının sıhhi mahallerde inşa edilmesi nezafete riayetleridir. Filhakika yatakhane ve mütalaahaneleri havadar ve ziyadar, oyun ve istirahat meydanları ihtiyacı tatmin edecek bir halde açık ve geniş idi. Mektep dâhilinde tiyatro ve sinemaları da vardı. Talebe gece, gündüz, uykuda ve

oyunda nezaret-i mütemadiye altında bulundurulur ve daima sevk edilirdi.” (Raşid, 31 Mart 1922, s. 37).

19. yüzyılın son çeyreğine girilirken Cizvitlerin bölgede ağırlık verdikleri misyonerlik faaliyetinin eğitimsel çalışmalar olması değişmeden devam etmiştir. Bu dönemde Fransa'nın Cizvitlere karşı olan tutumunda yumuşamalar olmuştur. Her ne kadar kendi ülkelerindeki laik yönetim anlayışından dolayı Katolik cemaatlere karşı katı bir engelleme olsa da 1878 Berlin Kongresi'nde Fransa, İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki nüfuz alanını genişletme çabalarının sinyallerini almış ve İngiltere'nin hâkimiyet alanının Suriye ve Lübnan bölgesine kadar genişleyeceğini düşünerek Cizvitlere, Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerine karışılmayacağına dair taahhüt vermiştir (Baktıaya, 2016, s. 488-489). Fransa hükümetinden bu imtiyazı elde eden Cizvitler, Osmanlı'daki faaliyetlerine, özellikle eğitim üzerine daha çok eğilmeye başlamıştır. Bu dönemdeki Suriye ve Lübnan'a baktığımızda Cizvitlere ait eğitim kurumlarının çoğunluğunun Lübnan'da özellikle Cebel-i Lübnan çevresi ve Beyrut'ta toplandığı görülmektedir. Suriye'ye baktığımızda dönemin önemli şehirlerinden olan Şam'da Lübnan'a kıyasla Cizvitlere ait daha az okul bulunmaktaydı. 1876 tarihli bir rapora göre Cizvitlerin o sırada Beyrut'ta bir üniversitesi, bir büyük ve bir küçük olmak üzere tüm Doğu kiliseleri için ilahiyat fakültesi, 8 ücretsiz okul; Şam'da beş ücretsiz okul; Sidon'da dört ücretsiz okul; Deir-el-Kamar'da üç ücretsiz okul, Zahle'de 7 ücretsiz okul, Bikfaya'da 6 ücretsiz okul, Ghazir'de Baalbek ve Tour bölgelerinde okulları mevcuttu (Gül, 2015, s. 69).

Cizvitlerin Suriye'deki Başrahipliği görevinde bulunan Peder Clairet'in 1891 tarihli raporuna göre Cizvitlerin o tarihe kadar Suriye'de 143 kuruluşları bulunmaktaydı. Beyrut'ta kurulmuş olan havarilere ait okul ise bölgede Cizvitler tarafından kurulan en son kuruluşlardan biriydi. Bölgede Cizvitlere ait okullarda ve yetimhanelerdeki çocukların sayısına bakarsak toplamda 8610'du. Bunların 5593'ü erkek iken 3017'si kızdı. Katolik öğrenci sayısı ise 7484'tü ki bu sayı Latin, Keldani, Ermeni, Marunî, Yunan vb. değişik milletlerden oluşmaktaydı. Katolik öğrencilerin yanı sıra bu okullarda eğitim gören 972 başka Hristiyan mezheplere mensup olan öğrencinin yanı sıra 129 Müslüman ve 25 Yahudi öğrenci de eğitim almaktaydı. Bu okullar direk Cizvitler tarafından açılarak işletilen okullar değildi. Öğretmen kadrosu, personel vs.nin hepsi yerli halktan oluşmaktaydı. Cizvitli misyonerlerin yapmaya çalıştıkları şey bölgedeki yerli Hristiyan halka eğitim vererek onları yetiştirmek ve kendi topraklarında okullar açmalarını, buraları kendi başlarına işletmelerini sağlamaktı. Bu süreçte Cizvitler onlara destek olarak yanlarında bulunuyorlardı. Yerli

unsurlar asıl yöneticiler olarak görülse bile bu okullar yine de Cizvit misyonunun bir parçasıydı ve Cizvitli misyonerlerin denetimi altındaydılar. Rapora göre bu okullar, öğretmenler, çalışan personel vs. 8 Cizvit misyoneri tarafından düzenli olarak denetleniyordu (Gül, 2015, s. 70-71).

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bölgedeki Cizvit okullarının istikrarı ve gördükleri talep devam ediyordu. 1899'da Cizvitlerin Suriye misyonunun yöneticisi konumunda olan Peder Bernardet'in OPM'ye gönderdiği raporda yer alan bilgilere göre Beyrut'ta bir üniversite, bir ilahiyat fakültesi, beş kolej olmak üzere toplam 9 okul; Bikfaya'da 12 okul; Şam'da dört okul; Ghazir'de 14 okul; Humus'ta 11 okul; Sidon'da 21 okul; Tanail'de 15 okul; Zahle'de 21 okul olmak üzere bölge genelinde toplamda 107 okulları bulunmaktaydı. Bu okullarda okuyan öğrenci sayısı toplamda 8433 iken bunların 7114'ü sadece Arapça, 92'si sadece Fransızca, 1227'si ise hem Arapça hem de Fransızca dilinde eğitim alan öğrencilerden oluşmaktaydı. Rapora göre Lübnan dışında kalan okulların sayısı sadece 16'dıydı ve bu okulların tamamı Şam, Humus ve Halep'te bulunmaktaydı. Ghazir, Zahle, Tanail, Bikfaya gibi kasabalar Cebel-i Lübnan'ın çevresinde bulunmaktaydı ve bu 107 okulun önemli bir kısmı bu kasabalarda eğitim-öğretim vermekteydi. Geriye kalan diğer okullar ise Cizvit misyonunun önemli merkezlerinden olan Beyrut ve Sidon'da yer almaktaydı. Beyrut bu yerler içinde çok önemli bir konuma sahipti çünkü Saint-Joseph Üniversitesi'ne ev sahipliği yapmaktaydı. Bu okullarda özellikle Fransızca eğitimine önem verilmekteydi. Fransızların bölgedeki temsilcileri olarak görülmelerine rağmen Cizvitler Fransız hükümetinden özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru istedikleri kadar tahsisat alamamışlardır. Cizvit misyonerlerine ait okullar bir yana Fransa'da eğitim veren Katolik okulları dahi bu dönemde maddi sıkıntılar yaşamaktaydı. Bu nedenle Avrupa'daki Katolikler dış ülkelerdeki Katolik misyoner okullarına yardım etmektense öncelikle Avrupa'daki Katolik okullarına maddi destekte bulunuyorlardı (Gül, 2015, s. 71-72).

20. yüzyıla gelindiğindeyse 1901'de Fransa ile Osmanlı arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma genel itibarıyla Fransa'nın Osmanlı topraklarında açtığı hastane, okul, yetimhane vb. gibi kurum ve kuruluşların Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmasını kapsamaktaydı. Fransızlar Osmanlı topraklarındaki kurumlarının çoğunu ruhsatsız açtıklarından dolayı özellikle okullarından mezun olan öğrencilerin diplomalarının Osmanlı hükümeti tarafından tanınmaması ve bu nedenle Osmanlı Devleti sınırları içerisinde eğitimini aldıkları mesleği yapamamaların sonucunda iki devlet arasında büyük sıkıntılar çıktığı için böyle bir anlaşmanın yapılmasının gerekli olduğuna karar verilmiştir. Yapılan bu

anlaşma sonucunda Fransa'nın bütün kurumları olmasa da büyük çoğunluğunu Osmanlı Devleti tanımıştır. Fransız okulları bazında bakarsak Osmanlı Devleti bu anlaşmaya göre Fransızlara ait çoğu ruhsatsız olan 260 okulu resmen kabul etmiştir. Bunlar sadece anlaşma gereği varlığı kabul edilen okullardır. Bir de tanınmamış ama çalışmaya devam eden okullar da vardır. Şamil Mutlu'ya göre Fransızların Osmanlı topraklarındaki toplam okul sayısı 600'ün üstündedir (Mutlu, 2005, s. 155). Bu anlaşmaya göreyse Cizvitlere ait 12 okul Osmanlı Devleti tarafından resmi olarak tanınmıştır. Bu okulların 6 tanesi Suriye ve Lübnan bölgesindedir. Suriye Nepek'te Peres Jesuites Zükur Mektebi, Peres Jesuites İnas Mektebi, Namayel'de Peres Jesuites Ziraat Mektebi, Yabrut'ta Peres Jesuites Mektebi; Beyrut'ta Saint-Joseph Darülfünunu Tıbbiye Mektebi ve Sayda'da Peres Jesuites Mektebi Osmanlı tarafından kabul edilen Cizvit okulları arasında yer almışlardır (Yorulmaz, 2000, s. 745-746-747). Cizvitlerin kurdukları bu okullar eğitim verdikleri öğrencilere sadece Fransızca'yı iyi bir şekilde öğretmek ve akıcı bir şekilde konuşmalarını sağlamaktan başka Fransızca sayesinde teorik-politik sembolizm aşilayarak Fransız kültürünü öğrencilere empoze etmek amacıyla ileriye dönük bir yatırım da yapmışlardır (Womack, 2012, s. 17).

Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki kurumlarının resmen tanınmasını sağlamak için çaba harcamasına rağmen tam tersi şekilde davrandığı zamanlarda olmuştur. 20. yüzyıla girildiğinde Fransa'nın başta Cizvitler olmak üzere Katolik cemaatlere karşı olan tutumu resmiyete dökülmüş 1901 ve 1905 yıllarında Fransa'da Katolik cemaatlere karşı katı laik yasalar çıkarılmıştır. Bu yasalardan sonra Katolik cemaatlerin çoğu Fransa'da kapatılmış ve ülke dışına çıkmak zorunda kalmışlardır. Cizvitler de bu cemaatlerden biriydi ve yine 18. yüzyılda yaşadıkları şeylerin aynısını yaşıyorlardı. O zamanki ilk tercihleri Osmanlı toprakları olmuştu. 20. yüzyıl başında da yine aynı şekilde Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır (Gül, 2015, s. 73).

Cizvitlerin bu dönemde Fransa ile tekrar karşı karşıya gelmesi, Fransa'nın daha laik temelli misyoner örgütlerini destekleme taraftarı olması hatta Cizvitlere yaptıkları yardımlarda düşük bütçe ayırmaya başlamaları Cizvitleri, bu bölgedeki prestijlerini korumak için bazı değişik olayların içine çekmiştir:

“Geçenlerde bir Fransız kumpanyası Beyrut'ta yine bir Fransız muharririnin romandan alınmış bir piyesini oynadı. Romanın ve piyesin mevzu Cizvitlilik aleyhinde imiş. Oyun başladı, Cizvit müessesatına mensup bazı talebeler nümayiş yapmak istediler. Şişeler içinde fena kokular neşr eden bir suyu tiyatro içine saçtılar. Bunlardan birisi hadiseye bir reng-i siyasi vermek emeliyle Fransız bayrağını

sakladı... Bu esasen mutaassıp olmayanlarla Cizvitler arasında bir mücadele imiş. Memleketlerindeki makamları sarsılan Cizvitlere Beyrut'ta senede 10 bin lira veren Fransa bunun nısfını keserek laik cemiyetine tahsis etmiş. Şimdi Cizvitler bu oyunu men etmek suretiyle Memalik-i Osmaniye'de ve Hükümet-i Osmaniye nezdinde haiz-i tesir ve kuvvet aldıklarını göstermek ve bu suretle de giden 5 bin lirayı tekrar elde etmek istiyorlarmış.” (Şerif, 21 Nisan 1909, s. 135-137).

Fransa daha çok kendi kontrolü altında olacak Katolik misyoner örgütlerini desteklemeye çalışsa da eğitim alanında Cizvitler diğer Katolik misyoner örgütlerine göre öndeydiler. Eğitimi sadece ders olarak görmeyen Cizvitler başka şekillerde de öğrencileri eğitmeyi amaçlamışlardır. Cizvitler öğrencilerin terbiyelerine önem vermiş, bunu sağlamak için değişik yöntemler uyguladıkları da olmuştur:

“Terbiye-i bedeniyeye fazla ehemmiyet verirlerdi... Para almak, dayak atmak cismani cezalardan ve tehdit vasıtalarındandı. Yalnız dayak şefaati ruhaniyeyi ihlal eder diye ayrı bir odada ve bir memur mahsus marifetiyle vurulurdu. Cezaya çarpan bir çocuk diğer bir arkadaşının ceza yaptığını söylerse affa mazhar olurdu. Arkadaşının kabahatini haber veren ve ispat eden talebe ise taltif olunurdu. Cezalarda da aleni teşhirleri zillet sırası diye tembelle mahsus sıraları istimal ederlerdi.” (Raşid, 31 Mart 1922, s. 37).

İngiliz İsaabel Burton, eşinin yanında Suriye'ye geldiğinde gözlemlediklerini anlattığı “Inner Life Of Syria” isimli kitabında Cizvitlerin eğitim anlayışından da bahsetmiştir. İsaabel Burton'un bahsettiğine göre Cizvitler eğitime çok önem veriyor ve kurdukları okullarda da kaliteli bir eğitim seviyesi yakalamak için çalışıyorlardı. Cizvitlerin okullarında eğitim veren öğretmenlerin çoğunun rahip, rahibe veya eski Fransız asilzadelerinden olduğunu söylemiştir. Kızlara verilen eğitimden ayrıca bahseden Burton, burada kızların bir Fransız leydisi gibi eğitim alıp yetiştirildiklerini de sözlerine eklemiştir. Cizvitler verdikleri eğitimin yanında Fransız yaşayışını, mezhebini, kültürünü öğrencilere daha iyi aşılayabilmek için okullarında serbest kıyafete izin vermişlerdir (Çelik, 2014, s. 149). Müslüman ailelerin kızlarını eğitim almak için başta Cizvitler olmak üzere Fransız okullarına göndermelerinin sebepleri arasında kızlarının Fransızca'yı öğrenmelerini istemelerinin yanı sıra iyi davranışlar öğrenmelerini ve korumalı bir yerde eğitim görmelerini sağlama istekleri de yer almaktaydı (Womack, 2012, s. 12). Cizvitlerin okullarında verdikleri eğitimin içeriği ise şöyleydi:

“Mektepleri başlıca tali ve ali olmak üzere iki kısmı ihtiva eder. İlk devre 5 seneden ibaret olup liseye, ikinci kısmı ise darülfünuna yakındır. Programları 1599 yılında Aguaviva tarafından tespit edilmiştir. Bilahare 1832 yılında fen ve felsefe derslerinin ilavesiyle esaslıca tadilata uğramıştır. Din tedrisatı esastı. Bu dersten bilhassa kiliseye, papaya itaat teminine çalışabilirdi. Lisaniyat, riyaziyet, hikmet ve felsefe sınıfların derslerindendi.” (Raşid, 31 Mart 1922, s. 37).

Cizvitlerin özellikle Fransızca'yı yayma konusundaki çabaları meyvelerini vermiştir. Nitekim bunu Protestanlar bile kabul etmişlerdir: “Kültürü dilin belirlediği anlayışını benimseyen Fransızlar, Fransızca öğreten okulları desteklemek için büyük meblağlar harcamıştır. Bu politikanın bir sonucu olarak, Fransız dili o kadar geniş bir şekilde anlaşılıyordu ki o dili iyi bilen biri Yakınoğu'da İskenderiye'den Konstantinopolis'e rahatça seyahat edebilirdi.” (Richter, 1910, s. 226).

3.2.1. Ghazir Koleji

Cizvitler ikinci kez kurulup Suriye ve Lübnan bölgesine döndükten sonra buradaki Hristiyan nüfusun din eğitimi talebini karşılamak amacıyla bir ilahiyat fakültesi açma fikrini hayata geçirmek için çalışmalara başladı. Bu okulu açmak için en uygun yer olarak gördükleri Cebel-i Lübnan'a yakın bir bölgede bulunan Ghazir'i seçmişlerdir. Ghazir'i seçmelerinin nedeni, hem buranın Cebel-i Lübnan gibi önemli bir yerin yakınında bulunması hem de burada Katolik Marunîlerin nüfusun çoğunluğunu oluşturmasıydı. Katolik bir cemaatin bu bölgede çoğunluk olarak bulunmasına rağmen Katolik misyonerlik faaliyetlerinin Ghazir'de aktif olarak yapılmaması Cizvitlere göre büyük bir eksiklikti (Gül, 2015, s. 73).

Ghazir'deki bu okulun temelleri 1843 yılında atılmış, eğitim vermeye iki öğrenciyle başlamış ama yılın sonuna doğru bu sayı 25'e çıkmıştır. Ghazir Koleji'nin prototipi olan bu okulda öğrenci mevcudiyetinin azlığına rağmen belli aralıklarla birçok dini ayin düzenlenmiştir (Campbell, 1921, s. 809).

Suriye'deki Cizvitlerin lideri konumunda olan Peder Planchet'in Ghazir Koleji'nin kurulmasıyla ilgili Cizvitlerin o tarihlerde başkanlığı görevinde bulunan Peder Canuti'ye gönderdiği bir mektupta Katolik misyonerlerin Osmanlı hükümetinden kararname çıkmadan Lübnan'a kalıcı bir şekilde yerleşemediklerini yazmıştır. Peder Planchet'e göre eğer kendi lehlerine böyle bir kararname çıkarsa bu sadece Ghazir Koleji'nin açılmasını kolaylaştırmayacak aynı zamanda bölgede ikamet eden Katolik misyonerlerin önünün

açılması için de iyi bir adım olacaktı. Bölgede faaliyet gösteren Protestan-Katolik misyonerler arasındaki rekabetin izlerine bu mektupta da rastlamaktayız. Peder Planchet'in yazdığına göre Amerikalı Protestan misyonerler bir tane kararnameyle beşten fazla okulu bölgede açabiliyorlarken Katolikler için durum böyle değildi. Bu yüzden bu kararnamenin Osmanlı hükümetinden alınmasıyla birlikte hem sadece Ghazir ve çevresinde değil bütün Suriye bölgesinde etkili olması beklenen bir okul açılacaktı hem de Cizvitler uzun zaman uzak kaldıkları bu bölgeye Protestan rakiplerine de gözdağı vererek iyi bir dönüş yapma fırsatını hayata geçireceklerdi. Kolej, Cizvitlerin çabalarıyla 1846 yılında resmen açıldı ve kısa sürede hem personel hem bütçe açısından Cizvitlerin Lübnan'daki en önemli kurumlarından biri oldu (Gül, 2015, s. 74). 1848 yılına kadar kolejde verilen eğitim dili İtalyanca iken o yıldan sonra Fransızcaya geçilmiştir. Güç dengesi, 1850 öncesine kadar bölgede etkili olan İtalyan ve İspanyol Katolik misyonerlerinden Fransız Katolik misyonerlerine kaymaktaydı ve bunun en açık göstergesi, Ghazir'de değişen eğitim diliydi (Womack, 2012, s. 6).

Okul açıldıktan sonra Doğu Hristiyanları tarafından oldukça talep gördü. Açıldığı ilk zamanlar açılma amacına uygun olarak sadece din eğitimi veren ve bölge halkının din adamı ihtiyacını karşılamak için papazlık eğitimine önem veren Ghazir Koleji, daha sonra gelen talepler üzerine Batılı tarzda bir eğitim anlayışını benimsemiştir. Bu amaçla 1855 yılında koleje ek olarak klasik tarzda Batılı bir eğitim veren yeni bir fakülte açılmıştır. Bu fakültenin açılmasıyla birlikte Ghazir Koleji Fransızların o bölgede sahip olduğu en önemli eğitim-öğretim kurumu haline gelmiştir. Kolej sadece mezhepsel anlamda bölgedeki Protestanlar ve onlara ait olan okullarla rekabet etmekle kalmayıp aynı zamanda Amerika, İngiltere ve Rusya gibi devletlere karşı bölgedeki Fransız gücünü tahkim eden bir kurum olmuştur. 1859 yılına gelindiğinde okulda din eğitimi gören öğrencilerin sayısı 46 idi ve bu öğrencilerden para alınmıyordu. Bu öğrencilerin yanı sıra para ödeyerek kolejde okuyan öğrenciler de vardı. Bunlar genelde çeşitli Avrupa devletlerinin konsoloslarının ve Suriyeli zengin eşrafın, şeyhlerin, emirlerin çocuklarıydı. Aynı tarihte kolejde bu şekilde paralı okuyan çocukların sayısı 100'e yakındı. Kolejde eğitim gören çocuklar aldıkları eğitim bakımından üç gruba ayrılıyordu. Birinci grup, parasız olarak din eğitimi alan çocuklardı. Bunlara Cizvitler ayrı bir önem veriyordu çünkü bu çocuklar ileride bölgedeki din adamları haline gelerek Katolik misyonunun faaliyetlerini yürüteceklerdi. İkinci grup, bölgedeki Avrupalıların çocuklarından oluşmaktaydı. Bölgede bu gruba yönelik olarak Batılı tarzda eğitim veren bir okul o tarihlerde bulunmadığı için Avrupalı aileler kolej açıldıktan sonra çocuklarını göndermek için Ghazir Koleji'ni tercih etmişlerdir. Bu gruba dâhil olan öğrenciler de ileride Katolik

mezhebine mensup devletlerinin çıkarlarını bu bölgede koruyacakları için önemliydiler. Son grup ise bölge ileri gelenlerinin çocuklarından oluşmaktaydı. Batılı tarzda bir eğitim alan bu öğrenciler, gelecekte kendi ailelerinin statülerinden dolayı ve aldıkları eğitimin de yardımıyla bölge yönetiminde söz sahibi makamlara geldiklerinde Avrupalı devletlerle ilişkileri daha dostane olabilirdi (Gül, 2015, s. 75-76).

1860 yılına gelindiğindeyse Lübnan'da çıkan iç savaş bölgedeki misyonerleri ve açtıkları okulları etkilemeye başladığında Ghazir Koleji zarar gören okullardan olmamış, bir istisna olarak kalmıştır. Bunun nedeni Ghazir'in açıldığı yerle alakalıydı. Kesrowan bölgesinde bulunan Ghazir Koleji bölge halkının neredeyse tamamının Hristiyanlardan oluşmasının faydasını iç savaş sırasında görmüştür. Bunun dışında bulunduğu bölgede kendisinden başka Marunî Patrikliğinin, Antoura Koleji'nin ve bazı manastırların önemli Katolik kuruluşlar olarak bulunması da Ghazir Koleji'nin iç savaştan izole bir ortamda yer almasını sağlamıştır. İç savaş sona erdiğinde Lübnan'ın diğer bölgelerinden gelen mültecilere yardım eden, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan kurumlardan olmuştur. İç savaşın izleri silinirken Lübnan'daki yönetsel yapının değişmesi misyonerlere ait olan kurumları olumlu yönde etkilemiştir. Kolej bu olumlu dönüşümün meyvelerini daha fazla ekonomik ve siyasi destek alarak toplamıştır. İç savaştan sonra bile büyümeye devam eden kolejin müfredatı, 1864 yılında Fransa'da bir yüksekokulda verilen eğitimle eş değer düzeye gelmiştir. Koleji Fransa'daki bu tür okullardan ayıran temel fark Arapça çalışmalara daha fazla yer ayırmasıydı (Gül, 2015, s. 76-77). 1861 yılına ait bir rapora göre M. De Salverte 90 öğrencinin bulunduğu Ghazir'de eğitimin çok verimli ve mükemmel olduğunu öyle ki bu okul sayesinde Roma kolejlerinde eğitim almaktan kurtulduklarını söylemiştir (Marshall, 1864, s. 94).

1869 yılında okulun sahip olduğu öğrenci sayısı 230 idi. İlahiyat fakültesinde ağırlıklı olarak Marunî öğrenciler yer alsa da Ermeni, Rum, Kıpti vb. öğrencilerle çeşitlilik sağlanmaktaydı ve fakülte toplamda 70 öğrenciyle eğitim faaliyetlerini sürdürmekteydi. Diğer öğrenciler ise okulun laik eğitim veren bölümündeydiler. Öğrenciler ister dini ister laik eğitim alsınlar okula ilk girdikleri zaman hepsi temel bir eğitimden geçiriliyor ve ilk etapta aynı dersleri alıyorlardı. Fransızca, Yunanca, Latince, Tarih, Coğrafya, Felsefe, Matematik, Fizik, Edebiyat gibi dersler temel dersleri oluşturmaktaydı. Temel eğitim sonrası isteyen öğrenci ilahiyat fakültesine ya da Batılı tarzda laik eğitim veren üniversiteye devam ediyordu. Üst okul her iki fakültede de dört yıllıktı ve bu süreçte bölümlerine göre uzmanlık dersleri alıyorlardı. İlahiyat fakültesine devam edenler; kilise tarihi, İbrance, ahlak, teoloji

gibi dersler görürken laik eğitim veren fakülteye devam edenlerse edebiyat, aritmetik, felsefe, fizik, cebir, tarih, ticaret, coğrafya, seçmeli dil gibi dersler alıyorlardı. Arapça her iki fakültede de ortak ders olarak gösteriliyordu. Müfredatta; Almanca, Türkçe, Ermenice, İtalyanca ve Modern Yunanca gibi dil dersleri de mevcuttu. Cizvitler için bu eğitim sistemi önemliydi çünkü onlara göre bu sayede Müslümanların ve ayrılıkçı diye tabir ettikleri diğer Hristiyan mezheplerin sahip oldukları okullarda verilen eğitimin kötü zararlarını öğrencilerin zihinlerinden silbileceklerini düşünüyorlardı. Lazaristlere ait Antoura Koleji de bölgede önemli bir yere sahipti ancak daha çok ticaretle ilgili dersler verdiği için Cizvitlerin gözünde diğer din ve mezheplerin okullarıyla mücadele etmek için yeterli değildi. Ghazir Kolejinden mezun olup kendi toplumlarında üst kademelere gelen çok kişi vardı. Örneğin kolejin ilahiyat fakültesi Marunî, Kıpti, Keldani, Melkit, Ermeni toplulukları için yüksek yerlere gelen çok sayıda din adamı yetiştirmiştir. 1914 yılına kadar Ghazir ve St. Joseph'ten 216 rahip, üç patrik, 14 piskopos mezun olmuştur (Gül, 2015, s. 77-78).

Ghazir Koleji Beyrut'a taşındığı 1875 yılına kadar Ghazir'deki faaliyetini sürdürmeye devam etmiştir. Kolejin Beyrut'a taşınmasının en önemli sebebi 1860 iç savaşından sonra Ghazir ve Beyrut'un değişen demografik yapısıdır. İç savaştan kaçan Hristiyanlar büyük kitleler halinde Beyrut'a göç edince 1860 sonrası Beyrut'ta hâkim güç Hristiyanlar olmuştur. Ghazir de bu göç dalgasından etkilenen yerlerden biriydi. Bunun getirisi olarak Beyrut limanı da gelişti ve bölgenin en önemli limanı haline geldi. Beyrut'un bu gelişimini gören Avrupalı devletler bölgedeki konsolosluk merkezlerini Beyrut'a taşıyınca şehir Lübnan'ın en önemli noktalarından biri olmuştur. Beyrut'taki hareketliliği ilk fark edenlerden olan Protestan misyonerler bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin merkezini Beyrut şehri olarak belirleyince Katolik misyonerler de Protestanların Beyrut'taki etkinliklerini kırmak için kurumlarının çoğunu buraya taşımak durumunda kalmışlardır (Gül, 2015, s. 78-79). Özellikle Amerikalı Protestan misyonerler tarafından 1866 yılında Beyrut'ta kurulan Suriye Protestan Koleji'nin kısa sürede bölge halkı tarafından talep görmesi Katoliklerin bölgedeki eğitimsel faaliyetleri ve varlıkları açısından tehdit oluşturur duruma gelince Cizvitler için Ghazir Koleji'nin Beyrut'a naklinden başka bir çare kalmamıştı. Bütün bunlar neticesinde Beyrut'ta büyük bir arazi alınıp, binalar inşa edilip, gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra 1875 yılında kolej Beyrut'a nakledilmiştir. Vatikan'dan alınan izin, Fransa'nın ve bölgedeki Marunîlerin desteği sonucunda Beyrut'a taşınan Ghazir Koleji St. Joseph Üniversitesine dönüşmüştür (Womack, 2012, s. 6).

3.2.2. Saint-Joseph Üniversitesi (SJU)

Saint-Joseph Üniversitesi 1883 yılında Beyrut'ta Osmanlı Devleti'nden ruhsat alınmadan kurulmuştur. 300.000 franka mal olan bu üniversite ilk olarak tıp fakültesiyle hizmet vermeye başlamıştır. Tıp fakültesinin başında Cizvitli bir papaz olan Marsilya vardı. Üniversite tamamen Beyrut'taki Fransız konsolosluğunun denetimi ve kontrolü altındaydı (Çelik, 2014, s. 146).

Saint-Joseph'de tıp fakültesinin açılmasının başlıca sebebi yine bölgedeki Katolik-Protestan rekabetine dayanmaktaydı. St. Joseph'ten önce kurulan Suriye Protestan Koleji Beyrut'ta tıp fakültesine sahip tek okul konumundaydı. Öte yandan St. Joseph'in kurucularından olan Jules Rouvier'e göre Suriye Protestan Koleji'nin tıp fakültesinin tek alternatifi İstanbul'daki tıp fakültesiydi. Kahire'de de bir tıp fakültesi vardı ancak burası kapanınca tıp eğitimi için öğrenciler yeni açılan Suriye Protestan Koleji'ne yönelmişlerdi (Baktıaya, 2016, s. 491). Bu açıdan SPC bölgede alternatifsiz bir durumdaydı. Amerikalı Protestan misyonerler bu okulu kurarlarken Katolik misyonerlerden bunun karşılığını alacaklarını o kadar iyi biliyorlardı ki Suriye Protestan Koleji'nin ilk müdürü olan Daniel Bliss okulun açılış töreninde konuşurken gelecekte açtıkları bu okula rakip olarak kurulacak olan Katolik okulunu da kastederek SPC'nin açılışının aslında sadece bir okulun değil iki okulun da açılış töreni olduğunu söylemiştir (Baktıaya, 2016, s. 488). St. Joseph'in açılmasında Fransa'nın Cizvitlere destek vermesinin bir nedeni de şudur: O sırada Mısır İngilizlerin işgali altındadır bundan dolayı Fransa'nın bölgedeki nüfuzu sarsılmıştır. Bu işgalin olumsuz etkilerini silmek isteyen Fransa St. Joseph'in açılışına katkı sağlamanın iyi bir karşı hamle olabileceğini düşünmüştür. İngilizlerin bu işgaliyle Fransa, Mısır'ı tamamen kaybetmiştir ve dikkatini Suriye ve Lübnan'a vermiştir. St. Joseph'in açılması için Cizvitlerle Fransa arasında fikir birliğine varılması ve okulun kurulması için faaliyete geçilmesi bu dönemde olmuştur (Burrows, 1986, s. 129).

Hem Cizvitler hem de Fransa, bölgedeki Protestan faaliyetlerinin gerisinde kalmalarının oradaki nüfuzları açısından iyi olmayacağını bildikleri için yeni kurdukları St. Joseph'de bir tıp fakültesi açmaya karar vermişlerdir. Tıp fakültesinin adı dahi Cizvitlerle Fransa'nın bölgedeki rakiplerine mesaj verecek nitelikte seçilmiştir; Fransız ve Katolik Tıp Fakültesi (Bolat, 2006, s. 127). Bu nedenle fakültenin kurulması için hiçbir masraftan kaçınılmamış, Fransız hükümeti 150 bin frank verirken, fakültenin devamlılığı ve gelişmesi için de her yıl 90 bin frank ödenek ayrılmasına karar verilmiştir. Fakülte, 15 öğrenci ve dört öğretmenle eğitim öğretime başlamıştır. Fakültede eğitim veren öğretim görevlilerinin hepsi

(anatominin başındaki Dr. Rouvier hariç) hem rahip hem de bilim adamıydı. Tıp fakültesi bir yükseköğrenim kurumu olduğu için okula öğrenci alımının hangi şartlara dayanacağı, müfredatın nasıl olacağı gibi hususlar bizzat Fransız hükümeti tarafından belirlenmiştir. Üç yıllık bir eğitim programı olan fakültede verilen başlıca dersler; tıp tarihi, kimya, fizik vb. idi. Öğrencilerin kabul şartları, hem yeterli derecede Fransızca bilmek, hem de Beyrut'taki Fransız başkonsolosluğunun oluşturacağı heyetin yapacağı yazılı ve sözlü sınavlarda başarılı olmaktı. Üç yıllık eğitim sonunda, tıp fakültesi diploması yine Fransız başkonsolosluğunun belirleyeceği bir heyetin yapacağı sınav sonucunda verilecekti (Gül, 2015, s. 81-82-83). Fakülte geliştikçe açılan kürsü sayısı artarak 9'a ulaşmıştır. Eczacılık, adli tıp, kadın doğum, dâhiliye, anatomi gibi önemli kürsüler eğitim vermeye başlamıştır. Fransız Tıp Fakültesi'nin sahip olduğu müfredat St. Joseph Tıp Fakültesi'nde de birebir uygulanmıştır (Bolat, 2006, s. 128).

Tıp fakültesi birçok mezun vermesine rağmen verdiği diplomalar uzun yıllar boyunca Osmanlı hükümetince tanınmamıştır ve bu durum Osmanlıyla Fransa arasında bir anlaşmazlığa dönüşmüştür. Osmanlı'nın St. Joseph Üniversitesi tıp fakültesinden mezun olanların diplomalarını onaylamamasının temel sebebi bu diplomaların Fransa'da geçerli olmaması ve tıp fakültesi mezunlarının Fransa'da çalışmalarına izin verilmemesiydi. Mezunlar sadece Fransız sömürgelerinde çalışma serbestliğine sahiptiler. Bir diğer nedense bu fakültede verilen eğitimin Suriye Protestan Koleji'nde verilen tıp eğitimiyle karşılaştırıldığında kalite olarak daha düşük bir seviyede kalmasıydı. Suriye Protestan Koleji'nin St. Joseph'in aksine dört yıllık eğitim vermesi, Osmanlı'nın St. Joseph'e eğitim kalitesini yükseltmesi için yaptığı baskı, bölge halkının daha iyi bir eğitim için Suriye Protestan Koleji'ne yönelmesi gibi nedenler St. Joseph'in tıp fakültesinin eğitimini zenginleştirmiştir. Kaliteyi arttırmaya yönelik olarak tıp fakültesi dört yıla çıkartıldı ve verilen diploma Fransa'da doktorluk mesleğini yapmaya kâfi olmasa da prestiji arttırıldı. Osmanlı yapılan bu iyileştirmelere rağmen yine de diplomaları tanımayı reddetti (Baktıaya, 2016, s. 492).

Bu döneme denk gelen 27 Şaban 1308 (1891) tarihli Osmanlı arşiv belgesine göre Beyrut'ta hem Fransız hem de Amerikalı misyonerler tarafından küşad olunmuş Mekatib-i Tıbbiye'nin derslerini denetleyecek, Osmani imtihanlarında hazır bulunacak, eğitimlerini tahsil edenlerin şahadetnamelerini tasdik edecek bir komisyon teşkil edilmesi Beyrut Vilayetince Tıbbiye Nezareti'ne önerilmiştir. Ancak nezaret iki devletin sefarethanelelerinin işin içine gireceğini, komisyonun kurulması ve çalışması aşamasında olaya dâhil olmak

isteyeceklerini ve bunun da daimi bir mazarrat yaratacağı düşünüldüğünden öneriyi reddetmiştir (BOA, DH. MKT: 1826/12, 27 Şaban 1308/ 7 Nisan 1891).

Osmanlı hükümeti bu kararlılığını sürdürdüğü için Fransa hükümeti 1895 yılından başlamak üzere Fransa'daki tıp fakültelerinden üç profesörü Beyrut'a tıp fakültesi mezunlarına sınav yapmak için göndermiştir (Gül, 2015, s. 84). Hem yazılı hem sözlü sınavdan başarıyla geçenlerin diplomaları Beyrut'taki Fransız konsolosluğunun aracılığıyla Paris Darü'l Fünun-ı Tıbbiyesi adıyla düzenlenerek başarılı olan öğrencilere verilmiştir. Tıp fakültesinin yaptığı bu sınavlarla ilgili Osmanlı Devleti'ne hiçbir şekilde malumat verilmezdi. Fakültede eğitim gören öğrencilerin çoğu bölgedeki maddi durumu iyi ailelerin çocukları olsalar da İzmir, Şam, İskenderiye gibi yerlerden de gelen öğrenciler vardı (Çelik, 2014, s. 148).

Tıp fakültesi, sadece bölgesinden değil dışarıdan da öğrenci alan bir okul olarak gelişip büyümesine rağmen diploma sorunu devam etmiştir. Osmanlı diplomaları kabul etmemekte diretmiştir ki bu durum Amerika-Osmanlı arasında Suriye Protestan Koleji nedeniyle de yaşanmaktaydı. Osmanlı hem Fransa hem de Amerika'yla o sırada bu durumla alakalı diplomatik bir kriz içindeydi. 1898 senesine gelindiğindeyse Osmanlı St. Joseph tıp fakültesinden mezun olanların diplomalarını tanımama konusundaki negatif tutumunu değiştirmiştir. Osmanlı Devleti, İstanbul'dan gönderilecek kişilerin Beyrut'ta mezun olanlara bir sınav yapmasına ve başarılı olanların Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane onaylı belgeleriyle Osmanlı topraklarında doktorluk mesleğini icra edebilmelerine izin vermiştir. Osmanlı'nın geri adım atmasının sebebi o sıralarda vuku bulan Girit İsyanı'dır. Fransa'nın bu isyanda Osmanlı Devleti yanında yer alması ve destek vermesi karşılığında Osmanlı da St. Joseph tıp fakültesindeki diploma krizinde Fransa'nın istediği gibi uzlaşma yapmıştır (Baktıaya, 2016, s. 500).

Diplomalarla ilgili yaşanan bu sıkıntılı duruma rağmen St. Joseph'de tıp fakültesi ve eczacılık bölümü gelişmeye devam etmişti. Tıp fakültesi ve eczacılık bölümü kurulduğu zamandan 1908 yılına kadar 315 doktor 69 eczacı mezun etmiştir. Mezunlar Şam, Mısır, Beyrut, Kudüs gibi önemli bölgelerde çalışmışlardır (Çelik, 2014, s. 148). Bunun yanında ilahiyat fakültesi de Roma ve Fransa'daki ilahiyat okullarına denk bir şekilde geliştirilmiştir. Sadece verdikleri eğitim bakımından değil fakülteden mezun olanlara verilen diploma da Roma'daki Gregoryen Üniversitesi gibi önemli bir okulun diplomasıyla eş değerlikte kabul edilmiştir. St. Joseph Üniversitesi bu fakültele ek olarak bir de kolej bölümüne sahipti. Kolej, verdiği eğitim bakımından Cizvitlere göre Suriye'deki diğer kolejlerle

kıyaslandığında yükseköğrenim düzeyindeydi. 1899 yılına gelindiğindeyse üniversitenin tıp ve eczacılık bölümlerinde 52, ilahiyat fakültesinde 56, kolejinde ise 419 öğrenci eğitim görmekteydi (Gül, 2015, s. 84-85).

Üniversitede verilen eğitimin içeriğine bakacak olursak, laik eğitim veren kısım kendi içinde edebi ve bilimsel olarak ikiye ayrılmaktaydı. Edebiyat kısmında öğrenciler Arapça, Latince, Fransızca ve Yunanca görürken bilimsel kısımda okuyan öğrenciler ise geometri, kimya, cebir, doğa tarihi gibi dersler görmekteydi. Bunların dışında öğrenciler okudukları esas bölüme göre zooloji, jeoloji, anatomi, botanik gibi dersler de alırlardı. Bütün bölümlerde ortak ders olarak verilen ders ise felsefeydi. Tıp, felsefe ve ilahiyat fakültesi, üniversitenin yükseköğrenim kısmında yer almaktaydı. İlahiyat fakültesinin süresi dört yıldır ve ahlak, kilise tarihi, dogma, İbranice, Süryanice, Doğu'da bulunan başka kiliselerin ayinsel dilleri gibi dersler mevcuttu. Üniversitede eğitim görenler yatılı, yarı yatılı ve yatılı olmadan okuyan öğrenciler olarak üçe ayrılmaktaydı. Tıp ve ilahiyat fakültelerindeki memnun edici gelişme ve başarı Cizvitlerin üniversitede yeni bölümler açmalarını sağlamıştır. Bu sebeple Doğu'daki toplulukları dil ve kültür açısından inceleyen Doğu Araştırmaları bölümünün kurulmasına karar verilmiştir. Ghazir Koleji Beyrut'a taşındıktan sonra kütüphanesi Cizvitlere ait Beyrut'taki kütüphaneyle birleştirilip büyütülmüştür. Sadece kitapların yer aldığı bir kütüphane olmaktan başka basım-yayın alanında da çalışmalar yapılan bir kütüphane haline geldiği için zamanla burası sayesinde Doğu Araştırmaları bölümünün kurulmasının elzem olduğu Cizvitler tarafından kabul edilmiştir (Gül, 2015, s. 82-85).

St. Joseph Üniversitesi kurulduktan bir yıl sonraki istatistiklerine bakılırsa öğrenci bakımından iyi durumda olduğu görülmektedir. 1884 yılında üniversitede eğitim gören 1170 öğrenci vardı ve burada eğitim veren öğretmenlerin çoğu Fransa'dan gelmişlerdi. Bu durum St. Joseph'deki eğitimi kaliteli yapan unsurlardan biriydi ve öğrenciler de kaliteli eğitimi seçerek burada okumayı talep ediyorlardı. Üniversiteye yoğun talep olmasının bir başka sebebiyse bölgede kolej düzeyinde eğitim veren okulların çoğunun Fransız olmasından kaynaklı bu okullarda eğitim gören öğrenciler yükseköğrenim alacakları zaman, temelde bir Fransız okulu olan St. Joseph'i seçiyorlardı. En büyük sebepse tabii ki eğitim diliyle alakalıydı. Fransız okullarında okuyan öğrenciler Fransızca bildikleri için St. Joseph'e gitmek daha kolay ve avantajlıydı çünkü üniversitenin de eğitim dili Fransızcaydı. Protestanlara ait olan Suriye Protestan Koleji (SPC) 'nin eğitim dili İngilizce olduğu için Fransız kolejlerinden mezun olan öğrenciler tarafından daha az tercih edilen okul konumundaydı. Bu açıdan St. Joseph SPC'nin önündeydi diyebiliriz. SPC'ye katılanların

çoğu da Fransız kolejlerinin mezunlarından oluştuğu için Fransızca bilerek SPC gibi İngilizce eğitim veren bir okula kayıt oluyorlardı. Dil konusundaki bu engelini gören SPC daha sonraki yıllarda eğitim dili olarak Arapçayı seçmek zorunda kalmıştır. St. Joseph Üniversitesi bu özellikleri dolayısıyla Fransa'nın bölgedeki nüfuzunu güçlendiren, Fransız kültürünü bölgeye yayan ve yerleştiren yegâne Fransız yükseköğrenim kurumuydu (Gül, 2015, s. 83). Suriye ve Lübnan bölgesindeki kalburüstü ailelerin çocuklarının birçoğu St. Joseph Üniversitesi'nde eğitim görmüşlerdir. Öyle ki I. Dünya Savaşı sonrasında Suriye ve Lübnan Devletleri, Fransa'nın egemenliği altında bir manda yönetimine sahip oldukları dönemde bu iki devletin yüksek kademelerinde yer alacak memurlar özellikle St. Joseph mezunları arasından seçilmişlerdir (Çelik, 2014, s. 146).

St. Joseph gibi bir eğitim kurumunun hayata geçirilmesi o dönem için sadece Fransa'nın Osmanlı'daki nüfuz alanını koruma ve genişletme çabasını göstermesinin yanında daha farklı bir anlama da sahipti. Fransa'nın iç işlerindeki karışıklık, II. İmparatorluk döneminin bitişinden sonra yaşanan siyasi bunalımlar, İngiltere'nin dünya genelindeki yükselişi nedeniyle Fransa, özellikle dış politikada zor bir durumdaydı. Bu sırada Cizvitler, Fransa'daki çalkantılardan, laik kesimin Katolik cemaatlere karşı olan katı tutumundan dolayı, bir kere kapatılarak feshedilmelerinden sonraki süreçte tekrar faaliyetlerine başlasalar da eski güçlerinden uzaktaydılar. Bu nedenle, eski günlerine bölgede ses getirecek ve Protestanların gözünü korkutacak bir işe imza atarak kavuşma düşüncesindeydiler. Fransa ve Cizvitlerin yanı sıra, bölgede böyle bir kuruma, Doğu Hristiyanları üzerindeki otoritesini arttırmaya çalışan Roma Kilisesi'nin ve 1860 iç savaşından sonra bölgedeki değişen yapının içinde kendilerine güçlü bir toplumsal figür niteliği kazandırma arayışında olan Marunîlerin de ihtiyacı vardı (Baktıaya, 2016, s. 489). İşte böyle bir ortamda St. Joseph Üniversitesi bu dört unsurun da yardımıyla açılmış ve başarılı olmuş, günümüze kadar gelen ve eğitim vermeye devam eden kurumlardan biri haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti Cizvitlerin büyüyen okul ağını gördükçe buna müdahale etmek durumunda kalmış ve Cizvitlerin açtıkları okulların önüne geçmek için engellemelerde bulunmuştur. 16 Ramazan 1305(1888) tarihli Osmanlı arşiv belgesine göre Cizvitlerin bölgede yeni mektepler açmasını isteyen Fransız hükümeti Cizvitlere 4 bin liralık bir ek bütçe göndermiştir. Kaza ve kasabalarda yeni mektepler açmak için teşebbüslerde bulunan Cizvitlere Fransız sefaretlerinin olduğu yerlerde yeni mektepler açmaları için müsaade edilmemesi ancak Suriye Vilayetinde eskiden açılmış olan ve hala faaliyetlerine devam eden Cizvit mekteplerineyse şimdilik ilişilmemesi emredilmiştir (BOA, Y. MTV: 33/37, 16

Ramazan 1305/27 Mayıs 1888). Osmanlı yeni mektep açılmasının önüne geçmek için tedbirler almış olsa da daha önceden açılan mekteplerin faaliyetlerine son verme konusuna karar vermemiş, bu konuyu ileri bir tarihe ertelemiştir.

Daha eski olan 5 Cemaziyelahir 1293 (1876) tarihli Osmanlı arşiv belgesine göre ise Cizvitlerin yeni okullar açmak amacıyla başka yerlerde bulunan okullarını kendi insiyatifleriyle kapatarak istedikleri bir yerde okul kurmak için Osmanlı Devleti'nden izin istemeleri örneğinde olduğu gibi okul ağlarını yayma düşüncesiyle farklı adımlar attıklarını görüyoruz. Belgeye göre Beyrut'ta yeni bir okul açmak isteyen Cizvitler, Beyrut dışındaki iki okullarını kapatmayı, bunun karşılığı olarak taleplerine devlet tarafından izin verilmesini istemişlerdir. Osmanlı Devleti bu isteğin sorun teşkil edip etmeyeceğinin araştırılmasını, bunun sonucunda eğer okulun açılmasına izin verilecekse resmi mercilerin ders kitapları dışında başka türde ders kitapları okutulmaması şartıyla izin verilebileceğini yetkili makamlara bildirmiştir (BOA, MF. MKT: 38/100, 5 Cemaziyelahir 1293/28 Haziran 1876).

3.3. Lazaristler'in Suriye ve Lübnan'daki Eğitim Faaliyetleri ve Açtıkları Önemli Okullar

Lazaristlerin Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerine başladıkları tarih, Cizvitlerin 1773'te papalık kararnamesiyle kapatılmasından sonraya denk gelmektedir. Fransızlar, bir yandan Cizvit örgütünü kendi ülkelerinde ve dış ülkelerde kapatmak isterken, diğer yandan dış ülkelerde Cizvit misyonerleri tarafından oluşturulan nüfuz alanlarını kaybetmemek için daha fazla kontrolleri altında tutabilecekleri bir misyoner örgütünü Cizvitlerin yerine yerleştirmeyi tasarlıyorlardı. Bu nedenle tamamen Fransız bir Katolik örgüt olan Lazaristler Fransa hükümetinin eliyle Cizvitlerin yerine geçirilmiştir. 1784 yılında kalıcı şekilde Osmanlı topraklarına yerleşen ve Cizvitlerin bölgedeki misyonlarını devralan Lazaristler faaliyetlerine hız kesmeden başlamışlardır (Gül, 2015, s. 88).

Ancak Lazaristlerin Fransız hükümeti tarafından yapılan Cizvitlerin yerini alma teklifini kabul etmeleri çok da kolay olmamıştır. Roma ve Paris'te Lazaristlerin, Fransız hükümeti ve Roma Kilisesi ile yaptığı müzakereler oldukça uzun sürmüştür. Lazaristlerin Başrahibi Peder Antoine Jacquier, bu müzakereler devam ederken Cezayir'deki Lazaristlerin başında bulunan Peder Pierre Viguiet'e Cizvitlerin Yakındoğu'da sahip olduğu misyon merkezlerini ve açtıkları kuruluşları denetleyip kendisine bir rapor vermesini istemiştir. Viguiet'in olumlu rapor vermesiyle Lazaristler müzakereler sonucunda Cizvitlerin yerini almayı kabul etmişlerdir. 22 Kasım 1782'de Paris'te yapılan anlaşma gereği Lazaristler,

Cizvitlerin mülklerini ve misyoner görevlerini devralmıştır. Fransa Kralı XVI. Louis, Lazaristlerin o bölgede görev alacak üst düzey yetkililerin ve misyonerlerin çoğunun Fransız olmasını özellikle talep etmiştir. Lazaristler Cizvitler kadar misyoner bakımından büyük bir örgüt olmadığı için bütün kurumlara misyoner göndermeleri zor olmuştur. Bunun bir de mali yönü olduğu için Lazaristler maddi açıdan sıkıntı çekmişlerdir. Fransız hükümeti, Cizvitlerin sahip olduğu mülklerden elde ettikleri gelirleri Lazaristlere bağlayarak örgüte yıllık 20 bin Frank yardımda bulunmuştur (Frazee, 1984, s. 7-8).

Fransız bir örgüt olduğu için Fransa hükümeti, Lazaristlere Cizvitlerden daha çok yardım etmiş, hamilik yapmış ve maddi destekte bulunmuştur. Lazaristlerin genel sekreteri Etienne'ye göre; Cizvitlerin bölgedeki yerlerini devralmalarının sebebi sadece oradaki Cizvitlerden kalan boşluğu doldurmak değil bunun yanında Fransa hükümetinin Lazaristlerden en başta arzu ettikleri şey olan gittikleri bölgelerde medeniyet unsurlarını ivedi bir şekilde kurmalarının istenmesidir. Bunun gerçekleştirilmesi için de Cizvitlerin yaptığı gibi ellerindeki maddi imkânlar ölçüsünde bölgede okullar açıp Fransız dilini ve kültürünü yaymaları gerekiyordu. Lazaristler bunun bilinciyle birçok okul açmışlardır ve okullarına olan talep sadece Avrupa'dan gelenlerle sınırlı kalmamış bölgedeki diğer mezheplere mensup kendi kiliseleri olan yerli Hristiyan toplulukların da eğitim görmek istediği okullar kurmuşlardır. Bölgede kurdukları okullar sayesinde kendi hâkimiyet alanlarını yeni yeni oluşturdukları bir dönemde 1789 Fransız İhtilali'nin patlak vermesiyle Lazaristler diğer Katolik cemaatler gibi bu ihtilalin getirilerinden olumsuz bir şekilde etkilenmişlerdir. Avrupa'da cemaatin sahip olduğu mal varlıkları yağmalandığından Lazaristler, Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerini devam ettirme noktasında bu dönemde maddi zorluklarla karşılaşmışlardır. Napoleon'un Fransa'nın başında olduğu dönemde Lazaristlere faaliyetlerini devam ettirme izni verilince 1804 yılında Lazaristler cemaatlerini tekrar ayağa kaldırmışlardır. Ancak çok kısa süre sonra Katolik Kilisesi ile Fransa arasında yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle 1809 yılında Lazaristlerin cemaati tekrardan askıya alınmıştır. Fransa'nın Lazaristlere kendi topraklarında cemaatlerinin faaliyetlerini sürdürme konusunda tolerans göstermemesi dış ülkelerdeki faaliyetlerine de karıştıkları ya da yasakladıkları anlamına gelmemekteydi. Özellikle Osmanlı topraklarında Fransa, Lazaristlerin kendisinden başka bir hamiye ihtiyaç duymalarını istemediği için misyonerlik çalışmalarını her anlamda desteklemiştir. Öyle ki Lazarist cemaatinin Fransa'da yasaklı olduğu dönemde Fransa hükümeti, Osmanlı topraklarındaki Lazaristlere ait mülklerin korunması hususunda ayrı bir çaba sarf etmiştir (Gül, 2015, s. 89-90).

3 Şubat 1816 yılında Kral XVIII. Louis'in Peder Hanon'a misyonu tekrar toplayıp kurması için izin vermesiyle birlikte Lazarist cemaatinin yasağı Fransa'da kaldırılmıştır. Böylece Lazaristler faaliyetlerine daha özgür bir şekilde devam etme şansı bulmuşlardır. Kısa sürede toplanan Lazaristler, misyon merkezlerini daha güçlü bir şekilde yeniden hayata geçirmişlerdir (Frazee, 1984, s. 12). 1841'de Lazaristler, bir kez daha Fransız hükümeti tarafından zor durumda bırakılmıştır. Bizzat Fransa'nın Dışişleri Bakanı Guizot tarafından sürdürülen soruşturma sırasında Lazaristler sıkıntılı zamanlar geçirmiş olsalar da o sırada Suriye ve Lübnan bölgelerinde hatırı sayılır misyonere sahiptiler (Burrows, 1986, s. 115).

Üzerlerindeki yasağın kaldırılması, Lazaristlere misyon bölgelerinde de daha rahat hareket etme şansı tanımıştır. Bunun getirilerinden biri olan Lazaristlere ait Antoura Koleji 1834 yılında açıldığında, kısa sürede Suriye ve Lübnan bölgesinde Lazaristlerin açtığı en kayda değer okullardan biri haline gelmiştir. Antoura ilk kurulduğu zamanlarda Doğu'daki Katolik topluluklara yükseköğrenim düzeyinde teoloji eğitimi veren bir ilahiyat fakültesi olarak faaliyet göstermiştir. Ancak 1850 sonrası okulun müfredatında bir değişikliğe giden Lazaristler daha modern ve laik bir eğitim anlayışı benimsemişlerdir ve okulun müfredatına özellikle ticaretle ilgili dersler eklemiştir. Bu dönemde aynı içeriğe sahip bir okulu Şam'da da kuran Lazaristler en çok verimi yine Antoura'dan almaya devam etmişlerdir. Bu okulun bir diğer işlevi de bölgedeki diğer Lazarist okullarına eğitimci yetiştirmektir (Gül, 2015, s. 91).

Lazaristler bölgedeki ilkokul düzeyindeki okullarını 1830 sonrası açmışlardır. 1850 sonrasındaysa yükseköğrenim veren okullar kurmuşlardır. Fransa'da da Katolik okullarının çoğalması 1830'lara denk gelmektedir. O dönemde Guizot'un Katolik okullarının önüne geçmek için çıkardığı devlet okullarının yaygınlaştırılmasını içeren yasa sonrasında, bu yasaya tepki olarak Katolikler Fransa'daki okullarını çoğaltma yoluna gitmişlerdir. 1850-1860 sonrası Ortadoğu'da kurdukları okullar da bölgede yayılmaya başlayan Protestan okullarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Lazaristler de o dönemde bu Katolik okullarının kurulmasında önemli pay sahibi olan Katolik misyoner örgütlerinden olmuştur (Burrows, 1986, s. 120).

1860 İç Savaşı'ndan diğer misyoner örgütleri gibi Lazaristler de etkilenmişlerdir. Fransa, İngiltere ve Amerika gibi devletlerin Osmanlı Devleti'ne baskısı sonucunda bölgede faaliyet gösteren misyoner örgütlerine ait zarar gören yapıların onarımı için yapılan maddi yardım sayesinde, Lazaristler özellikle Şam'da açtıkları kurumların tadilatını bitirebilmişlerdir. Bu restorasyon sonrası Lazaristler 1864 yılında Şam'daki kurumlarını

tekrar açsalar da iç savaş sonrası bölgede Beyrut'un Şam'dan daha önemli bir konuma gelmesi nedeniyle tıpkı diğer misyoner örgütleri gibi Lazaristler de Beyrut'u misyonerlik faaliyetlerinin merkezi haline getirmişlerdir. Beyrut'un yanı sıra 1860 sonrası Lazaristlerin misyonerlik çalışmalarını yürüttüğü üç önemli yer daha vardı. Bunlar; Şam, Trablus ve Halep idi. Antoura Koleji bütün bu gelişmeler yaşanırken ve sonrasında Lazaristlerin bölgede sahip oldukları en prestijli okul olma unvanını elinde tutmuştur. O dönemde Beyrut'ta faaliyet gösteren yine bir Fransız kuruluşu olan Filles de la Charite (Hayırsever Kızlar) örgütünün de sorumluluğunu alan Lazaristler onların sahip oldukları okulları denetlemekle de yükümlüydüler. Filles de la Charite'nin sahip olduğu bir normal okul ve bir günlük okulda toplam 800 öğrenci eğitim görmekteydi. Filles de la Charite gibi çevredeki diğer misyoner örgütlerinin okullarının da sorumluluğunu alan Lazaristler'e bu durum ekstra mali yük olarak geri dönmüştür. Bunun neticesinde bölgede bulunma nedenlerinin birincisi eğitim olmasına rağmen yeterli maddi imkânları olmadığı için yeni okullar açamamışlardır (Gül, 2015, s. 92).

Maddi açıdan yaşadıkları sıkıntılara bir çözüm olarak Lazaristler bazı şehirlere daha çok önem verirken bazı şehirlerdeki misyon faaliyetlerini azaltma ya da tamamen kapatma yoluna gitmişlerdir. 1860 iç savaştan sonra Suriye'deki faaliyetlerini azaltmış olan Lazaristler, 1870 yılında Halep misyonuna tamamen son vermişlerdir. İskenderiye'deki faaliyetlerini ise İngilizlerin 1882'de şehirde bulunan kolejlerini bombalamasından sonra okul tamir edilemeyecek şekilde hasar görünce sonlandırmak zorunda kalmışlardır. Kapatılan başarısız misyon istasyonlarının yanında Lazaristlerin başarılı oldukları bölgeler de vardı. Antoura bunlardan biriydi. Bölgede açtıkları kolej yeni öğrenci kayıtlarıyla gün geçtikçe daha da büyüyordu ve Lazaristlerin bölgede sahip oldukları en prestijli okul olma özelliğini devam ettiriyordu. Beyrut da bu dönemde ağırlık verdikleri, yeni misyonerler gönderdikleri yerlerden biri olmuştur (Frazee, 1984, s. 22).

Antoine Fiat, Lazaristlerin başı olarak 1883'te Beyrut'a misyon bölgelerini denetlemek üzere geldiğinde, Lazarist misyonerlere daha çok eğitimsel faaliyetlere yönelmeleri gerektiğini söylemiş ve onlar da bu tarihten sonra bölgede yeni okullar açmaya tekrardan başlamışlardır. Okul konusuna önem vermelerinin sebebi o dönemde atağa geçen Protestan misyonerlerinin önüne geçebilmek ve bölge halkına daha iyi ulaşabilmektir. 1883'te üç okulla başlayan yeni okul açma projesi, Fransa'nın da desteğiyle 1884 sonunda Lazaristlerin bölgede küçük büyük 110 okula sahip olmalarını sağlamıştır. Yeni açılan okulların çoğu Beyrut ve Sidon'da kurulmuştur. 1895 tarihine gelindiğindeyse Lazaristlerin

kontrolü altında 112 okul bulunmaktaydı ve bu okullardaki öğretmenlerin birçoğu Lazarist okullarında eğitim görmüş, bölgedeki en büyük Katolik Hristiyan topluluklarından biri olan Marunîlerden oluşmaktaydı. Lazaristler, kontrolleri altında olan bu okulların dışında Hristiyanların çoğunluk olarak buldukları yerlerde yerli halka okul açmaları ya da açılmış olanları devam ettirmeleri konusunda maddi destek de sağlıyordu. Bu dönemde de gelişmeye devam eden Antoura Koleji, 1895'te 300 öğrenciye sahipti. Şam'daki en önemli okulları ise Saint-Vincent Kolejiydi (Gül, 2015, s. 93-94).

Şam'daki Lazaristler yapı bakımından çoğu Fransız misyonerlerden oluştuğu için ve direkt olarak maddi finansmanları Paris tarafından sağlandığı için gerek görev verecekleri misyonerleri seçerken gerek St. Vincent'te verecekleri müfredatı belirlerken sıkı sıkıya Fransa'nın direktiflerine bağlı kalmışlardır. Sonuç itibariyle St. Vincent, bölgedeki Müslüman ve Hristiyan topluluklarının üst sınıf ailelerinin çocuklarına eğitim veren bir okul haline gelmiştir. St. Vincent bu ailelerin yanı sıra Cebel-i Lübnan Dürzilerine de eğitim vermiştir. Ailelerin çocuklarını geleneksel okullardan uzaklaştırarak misyoner okullarına göndermeleri sonucunda çocuklardan başlayarak aileler de zaman içinde mensup oldukları topluluklardan uzaklaşmaya başlıyorlardı. Bu uzaklaşma sadece kültür, yaşayış vb. bakımından değil fiziksel olarak da o ortamdan kopmakla sonuçlanıyordu. Örneğin St. Vincent gibi bir okula çocuğunu göndermek o aile için zamanla şehirde oturdukları yerin eski yerleşim yerinden Avrupalılaştan, Batılılaşan modern dış mahallelerine taşınma gereksinimi duyma anlamına geliyordu ve evlerini terk ederek çocuklarını gönderdikleri okulla uyumlu olan modern mahallelere yerleşiyorlardı. Bu değişimden cesaret alan Lazaristler, Şam'daki Fransız konsolosluğunun talimatı üzerine St. Vincent'te okuyan Müslüman öğrencilere yönelik olarak Fransızların geliştirdiği Müslüman politikasını devreye sokmak için çalışmışlardır (Bocquet, 2009, s. 1-2-8-9).

1901 yılındaki istatistiklere göre Lazaristler, Beyrut'ta 140 okulda 6000; Antoura'da bir kolejde 325; Trablus'ta 9 okulda 400; Şam'da bir kolejde 260 öğrenciye sahipti. Lazaristlerin Akbes'te beş okulu bulunmaktaydı ancak öğrenci sayıları bilinmemektedir. 1901 tarihinde toplamda 154 okul, iki kolej ve 6985 öğrenciye sahiptiler. Bu okulların çoğu önceden Lazarist okullarında eğitim gören öğretmenler tarafından yönetilmekteydi (Gül, 2015, s. 95). Okullarına gelen Yahudi ve Müslüman çocuklar da vardı. Dr. Frankl'ın belirttiği üzere bazı Yahudi ve Müslüman ailelerin çocuklarını Fransız Katolik misyonerlerden Lazaristlerin okullarına göndermeleri dikkat çekicidir. Ubcini de Beyrut, Halep ve diğer Lazarist misyonlarının olduğu bölgelerde Lazaristlerin okullarında bütün

inançlardan yüzlerce çocuğun özgürce ve kendi istekleriyle eğitim aldığını söylemiştir (Marshall, 1864, s. 39).

19. yüzyılın sonuna gelindiğindeyse diğer Katolik misyoner örgütleri gibi Lazaristler de Fransa'da kendi aleyhlerine yaşanan siyasi gelişmelerden etkilenmişler ve yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. 1901'de Katolik misyoner örgütlere maddi yardımı kesen, ekonomik ve eğitimsel faaliyetlerini yasaklayan yasaların Fransa'da kabul edilmesinden sonra oradan gelen maddi desteklerle ayakta kalan diğer Katolik misyoner örgütleri gibi Lazaristler de zor duruma düşmüşlerdir. Ancak bu olumsuz gelişmelere rağmen misyoner örgütlerinin durumu vahim değildi. Çünkü Fransa, Avrupa'daki devletler ve Amerika'yla rekabet edebilmesi için bölgede kendi çıkarlarını koruyan ve nüfuz alanları oluşturan misyoner örgütlerine ihtiyacı olduğunu biliyordu. İngiltere, Amerika gibi Protestan; Rusya gibi Ortodoks misyoner örgütlerini destekleyen rakip devletlerin himayesinde olan mezheplerle mücadelenin yanında Fransa, Katolik misyonerlerin hamiliğini üstlenmek için çok hevesli olan İspanya, İtalya, Avusturya gibi devletlerle de rekabet etmek zorundaydı. Bu sebeplerden dolayı Fransa, kendi toprakları ve misyonerlerin faaliyet gösterdiği devletler arasında Katolik cemaatlerin durumuyla alakalı bir ayırım yapmak için çaba gösterse de misyoner örgütleri bölgedeki faaliyetlerinin gelişimi açısından duraklama dönemine girmiştir. Bu duraklama dönemi sonrasına denk gelen, Lazaristlerin bölgedeki faaliyetleriyle ilgili 1911 tarihli istatistiklere bakıldığında Filles de la Charite'nin kurumları da dâhil olmak üzere 200 okulda 13.675 öğrenciyeye sahiptiler. Ayrıca Antoura Koleji ve Saint-Vincent Koleji olmak üzere iki yüksekokulda 600 öğrenciyeye eğitim vermekteydiler. (Gül, 2015, s. 96-97).

3.3.1. Antoura (Ayn Tura) Koleji

Lazaristler bölgedeki ilk okullarını 1755 gibi erken bir tarihte Şam'da açmış (Baktıaya, 2017, s. 125) olsalar da Suriye ve Lübnan'daki eğitim rekabetine katılmalarını sağlayan okullarını Antoura (Ayn Tura) da faaliyete geçirmişlerdir. Antoura bölgesi Lazaristlerden önce Cizvitlerin etkin olduğu bir yerdi. Cizvitlerin Katolik Kilisesi tarafından kapatılmasına karar verilmesinden sonra Fransızlar Cizvitlerin misyon kuruluşlarının Lazaristlere devredilmesini sağlayınca Antoura misyonu da Cizvitlerin diğer kuruluşlarıyla birlikte Lazaristlere geçmiştir. Antoura, Lazaristlere devredilmeden önce de önemli bir bölgeydi. Ancak Lazaristlerin Antoura bölgesi üzerinde kontrol sahibi olmalarından sonra daha da büyüyüp gelişmiş ve Lazaristlerin Lübnan'daki en önemli misyon bölgesi haline gelmiştir. Katoliklerin kurdukları okullarda Amerikalı ya da İngiliz misyoner okullarından

farklı olarak ön plana çıkan temel amaç bu okulda da görülmektedir. Fransız dili, kültürü, yaşayışı vb. gibi unsurları okullarında eğitim verdikleri öğrencilere naksetmek her zaman daha öncelikli konumdaydı (Taşçı, 2006, s. 51). M. De Saulcy, Antoura’da verilen eğitimin kalitesini yerli bir öğrenci örneği üzerinden şu şekilde anlatır: “Fransızca’yı çok iyi konuşur ve yazar, tüm birinci sınıf yazarlarımızı gayet iyi okur. Burada aldığı eğitim en iyi Fransız üniversitelerinkine rekabet edebilir.” (Marshall, 1864, s. 94).

Bu bölgede yükseköğrenim düzeyinde bir okul açma fikri ise 1830’lardan sonra Suriye ve Lübnan bölgesi birçok misyoner örgütü için önemli bir bölge haline geldikten sonra ortaya çıkmıştır. O sırada Lübnan’ın Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından kontrol edilmesini de fırsat bilen Lazaristler, Mısır’dan izin alarak Antoura’da 1835’de 20 öğrencili bir kolej açmışlardır. Okulun açıldığı tarih önemlidir çünkü o tarihlerde Osmanlı’nın toprağı olan Lübnan bölgesi Mısır tarafından işgal edilmiştir ve Fransa da bu işgale destek vermektedir. Fransa hem bu desteğiyle hem de o bölgede kendisine bağlı bir okul açılmasıyla nüfuz alanını genişletebilme çabası içerisindeydi. Kolej’in açılmasının böyle bir siyasi yanı varken bir yanda da bölgeye 1830’lardan itibaren yoğun bir şekilde gelip yerleşen ve misyonerlik faaliyetlerine başlayan Protestan misyonerlerin güçlerini kırmak için de bu okul bir fırsattı (Gül, 2015, s. 97-98).

Bu okul Lazaristler tarafından bölgedeki Arap gençliğini iyi bir şekilde eğitmek için düzenlendi. İlk açıldığı zamanlar öğrenci sayısı az olsa da 1857’de 104 (Frazee, 1984, s. 20), 1861 yılında okulu kontrol için gelen Fransa’nın Beyrut Başkonsolosu’nun belirttiğine göre ise 140 öğrenci eğitim görmekteydi. Bu 140 öğrenciden sadece 47’sinin okul masrafları aileleri tarafından karşılanırken geriye kalanların eğitim masrafları gerek Katolik yardım kuruluşları tarafından gerekse Fransız hükümetinin bizzat yaptığı maddi yardımlar sayesinde karşılanıyordu (Gül, 2015, s. 98). O sırada Fransız hükümetinin başında bulunan François Guizot’un da önyak olmasıyla ilk defa misyonerlere verilen ödenekten daha farklı olarak bu okulda okuyan Hristiyan öğrencilere burs bağlanmıştı. 1842 yılında başlanan bu uygulama sadece Antoura ile sınırlı kalmamış, bölgedeki Katolik okulları 1914’e kadar arada aksamalar olsa da Fransa tarafından istikrarlı bir şekilde maddi açıdan desteklenmiştir. Öyle ki 1840’dan önce verdikleri desteğin 12 kat fazlasını 1840 yılı itibariyle bölgedeki misyoner okullarına vermeye başlamışlardır (Burrows, 1986, s. 114-129).

Konsolosluga göre Antoura’da verilen eğitim Cizvit okullarında verilen eğitimle karşılaştırıldığında daha vasat kalmaktaydı. Ancak yine de bölgede yaşayanların ihtiyaçlarını karşılama noktasında oldukça yeterli bir okuldu. Bu nedenledir ki kolej 20 yıl içinde öğrenci

sayısını arttırarak 170 öğrenciye çıkarmıştır ve bu öğrencilerin hepsi okulda yatılı okumaktadır. 19. yüzyıl sonuna doğru okulun öğrenci sayısı bakımından genişleme hızı artmış ve yüzyıl sonuna gelindiğinde kolej neredeyse 300'e yakın öğrenciye eğitim verir hale gelmiştir. Klasik Fransız eğitimi veren, Fransız kültürünü aşıl原因an bu okulun sahip olduğu öğrenci profili her ne kadar Suriye ve Lübnan bölgesinden olsa da Yunan adalarından, Mısır ve Kıbrıs'tan da öğrencilere sahiptiler (Gül, 2015, s. 99). Okulun öğrenci çeşitliliğini Mr. Farley şu şekilde açıklamıştır: “Şam, Halep, Beyrut, Suriye'nin diğer şehirlerinden hatta İran, Mısır ve Habeşistan'dan gelen öğrenciler genel eğitim dallarında, Arapça, Fransızca, İtalyanca ve Latince dillerinde eğitim almaktadır.” (Marshall, 1864, s. 93).

Bölgedeki Lazarist okullarını ziyaret eden Peder Albisson'un Antoura hakkındaki görüşleri dışarıdan bu okulun aslında nasıl görüldüğüyle ilgili bize net bir bilgi vermektedir: “Burada eğitim gören birçok öğrenci bu duvarların içinde nihayet barışı ve huzuru buldu. Beşeri bilimlerin yanında aynı zamanda dağlarının en derin çatlaklarına kadar yayılan Fransız ruhunu da öğrenmeye başladılar.” (Quahes, 2017, s. 5)

3.3.2. Filles de la Charite'nin (The Daughters of Charity/Hayırsever Kızlar) Suriye ve Lübnan'daki Eğitim Faaliyetleri

Avrupa'da 1633 yılında yoksul insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan Filles de la Charite örgütünün Osmanlı'daki misyonerlik faaliyetleri 1839'da İstanbul'a okul açma gayesiyle gelmeleriyle başlamıştır. Örgütün İstanbul ayağının başına Rahibe Siviragol getirilmiştir. İstanbul'a geldiklerinden bir sene sonra İzmir'e de yayılan cemaat orada da bir okul açmıştır. 1842 yılına gelindiğindeyse İstanbul'da 13, İzmir'de 11 rahibeleri vardı. Bu cemaatin Osmanlı topraklarına gelişini Lazaristler büyük bir memnuniyetle karşılamışlardır çünkü geldikleri yıldan itibaren İstanbul'da açtıkları Katolik ilkokulunun idaresinde Lazaristlere yardım etmişlerdir. Bu da Lazaristlerin ortaöğretim kurumlarına daha fazla zaman ayırmalarını ve ilgi göstermelerini sağlamıştır (Frazee, 1984, s. 14-15).

İlk zamanlarda İstanbul ve İzmir'de faaliyetlerini sürdüren Filles de la Charite örgütüne bağlı rahibeler bu yerlerde başarılı olunca Beyrut gibi Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde yayılma alanı bulmuşlardır. Beyrut misyonu için Rahibe Gélas görevlendirilmiştir. Rahibe Gélas Beyrut'a atandığı 1847 yılından öldüğü 1898 yılına kadar Filles de la Charite örgütünün Suriye ve Lübnan misyonlarının başındaki kişi olarak görev yapmıştır. Örgüt Beyrut'ta faaliyetlerine başladıktan sonra yaptıkları ilk işlerden biri, kızlar

için günlük bir okul açmak olmuştur. 1854 yılında faaliyetlerinin alanını Şam'a kadar genişletmişlerdir. 1857'de Gélas, OEO (OEuvre des Écoles d'Orient/Doğu Okullarının Çalışmaları) örgütünden yeni okul açmak ve açtıklarını genişletmek için yardım isteğinde bulunurken Edhen ve Ghazir'de kurdukları okullar hakkında da bilgi vermiştir ve bu okulların her birinde yaklaşık 40 öğrenciye eğitim verdiklerinden bahsetmiştir. Bu okullar dışında Filles de la Charite'e Beyrut'ta dört, Res'i Beyrut'ta iki, Bamedoun, Zouk, Adette'de de birer okula sahipti (Gül, 2015, s. 100-101).

1860 olaylarından etkilenen Filles de la Charite örgütü, özellikle Şam misyonundaki kurumları zarar gördüğü ve oradaki örgüt kolları güvende olmadığı için 1860 sonrası Beyrut'taki varlıklarını güçlendirmişlerdir. Savaş sonrası yetim kalan Lübnanlı asil ailelere mensup yaklaşık 40 kız çocuğunun eğitim ve bakımını üstlenerek eğitim almaları için onları Deyr'el-kamer'e göndermişlerdir. Açtıkları okullar kızlara yöneliktir ve okul açmalarındaki temel amaç bölgedeki Hristiyan toplulukları eğitmek için her yere gidebilecek Katolik kadın öğretmenler yetiştirmektir. Bu öğretmenleri yetiştirirken temel aldıkları kıstas ise ileride Arapça eğitim verebilecek seviyeye gelerek öğretmenlik yapmalarını sağlamaktır. Okullarındaki müfredat; okuma-yazma başta olmak üzere matematik, gramer, azizlerin tarihi gibi dersler de içermektedir. Bunlar gibi teorik derslerin yanında nakış-dikiş, halı dokuma, terzilik gibi el becerisine yönelik dersler de vermekteydiler. Bölgedeki her yere eğitimciler gönderecek maddi olanakları olmadığı için yetiştirdikleri öğrencilerin öğretmen olarak değişik yerlerde çalışmalarını sağlamışlardır. Bölge halkıyla aynı dili konuşan aynı kültürü paylaşan okullarındaki eğitimden en başarılı şekilde geçmiş olan öğrenciler bu görevi yerine getirmek için seçiliyorlardı. Bunlardan geriye kalanlar ise gittikleri yerlerde okul ihtiyacı varsa açmak veya açılmış olanları yönetmekle görevliyidiler (Gül, 2015, s. 102-105-106). Mr. Neale'ye göre Filles de la Charite'nin Beyrut'ta Katoliklere memnuniyet veren büyük bir manastırı bulunmasının yanında, genç kızlar için yatılı okul, fakir kızlar ve Araplar için günlük okulları bulunmaktaydı (Marshall, 1864, s. 35) .

Filles de la Charite'nin kurduğu kız okulları, bölgede yaşayan halkın davranış ve geleneklerinde de gözle görülür değişikliklere neden olmuştur. Katolik olan kız öğrencilerin bu okullarda eğitim alması onların gelecekte yetiştirecekleri çocuklara Katolik inancını ve kültürünü öğretmelerini sağlayacaktı. Katolik olmayan kızlar ise bu okullarda Katolik eğitimi alarak, Katolik öğrencilerle aynı yerde kalarak kendi inançlarını değiştirme konusunda etkileniyorlardı ve bu etkiler davranışlarına da yansyordu. Okullarının çoğu Beyrut ve Cebel-i Lübnan çevresinde bulunan Filles de la Charite'nin yükseköğrenim

derecesinde eğitim veren tek okulu Beyrut'ta bulunan yatılı okuluydu. 1880 yılında bu okulun 65 kız öğrencisi mevcuttu ve müfredatı oldukça zengindi. Öğrenciler Arapça, Fransızca gibi dil derslerinin yanında aritmetik, el sanatı, coğrafya, tarih gibi dersler de görmekteydiler. Güzel sanat dersi olarak da seçmeli ders statüsüne giren çizim, müzik dersleri alabiliyorlardı. Cemaatin bölgede sahip olduğu okulların tümüne bakarsak; Beyrut'ta 1846 yılında kurulan ana binalarında 1880'de 689, 1895'te 927 öğrenciye eğitim verirken, 1880'de 13 okulda 600; Res'i Beyrut'taki okullarında 400; Antoura'ya yakın bir yerleşim yeri olan Zouk-Mikael'de 170; Lübnan'daki Trablusşam'da 600 ve Şam'da 519 öğrenciye sahiptiler. Bunlar dışında Broumana'da öğrenci sayısı bilinmeyen, kızlar için bir günlük okulları ve Cebel-i Lübnan yakınlarında 10 okulları daha bulunuyordu. Gelişmeye devam eden cemaat 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde sahip olduğu okullar, sağlık kuruluşları, yetimhaneler vb. sayesinde Lübnan ve Suriye'deki en etkili kadın misyoner örgütü haline gelmişti (Gül, 2015, s. 107- 108). Yüzyılın sonunda İstanbul'da 10 kurumda 135, İzmir'de 67 ve Beyrut'ta 120 Filles de la Charite rahibesi öğretmen, hemşire ya da sosyal hizmet görevlisi olarak çalışmaktaydı (Frazee, 1984, s. 23).

Daha sonraki yıllarda Filles de la Charite özelinde bir olay yaşanmıştır. Bu olay Osmanlı'nın bölgede geniş bir yayılma alanı bulan Katolikleri tamamen kendi hükmü altına almak için çabalaması sonucunda gerçekleşmiştir. 29 Cemaziyelahir 1334 (1916) tarihli Osmanlı arşivi belgesine göre, Osmanlı Devleti Cebel-i Lübnan'daki Katolikleri kontrolü altına almak için birtakım yeni uygulamalar getirmiştir. Fransız Dışişleri Bakanlığı'na ait bir rapora göre bölgedeki Katoliklerin tek dini otoritesi olduğunu iddia eden Beyrut yerel yönetimi Filles de la Charite'den dini alışkanlıklarını değiştirmesini istemiştir. Bundan böyle Osmanlı Devleti Filles de la Charite başta olmak üzere Katolik kilisesi için bölgede çalışanların dini kıyafetlerini belirleme hakkını kendi üzerine almıştır. Rapora göre Beyrut yerel yönetimi başpiskopos veya apostolik delegelerin herhangi bir müdahalesini reddetmektedir. Fransız makamının iddiasına göre yerel yönetim bu makamlara şeker temin edilmesi gibi ufak konularda dahi onlara zorluk çıkarmaktadır (BOA, DH. EUM. 5 Şb: 23/38, 29 Cemaziyelahir 1334/3 Mayıs 1916). Bu arşiv belgesinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti bölgedeki Katolik misyoner oluşumuna biraz geç reaksiyon göstermiş olsa da 20.yüzyıl başlarında ipleri eline almak için bazı adımlar atmıştır.

3.3.3. Frerler'in Suriye ve Lübnan'daki Eğitim Faaliyetleri

1680 yılında Reims'de kurulan Frères des Écoles Chrésiennes (FEC/Freres)'in eğitimdeki temel kuralı parasız eğitimle gençlere iyi bir Hristiyan ve yurttaşlık bilgisi vermektir. Lazaristlerin teşvikiyle 1841 yılında Osmanlı'ya gelen FEC cemaati, ilk misyonerlik faaliyetlerine İstanbul ve İzmir'de başlamıştı. Lübnan'a yerleşmeleri ise 1886 yılında Trablusşam'a gelişleriyle olmuştur. Burada bir okul kurmalarıysa 1889 yılında gerçekleşmiş ve eğitim-öğretim faaliyetlerine 150'ye yakın öğrenciyle başlamışlardır. Beyrut'taki okullarını ise 1895 yılında açan FEC, bu okulda da hemen hepsi Katolik Marunî olan 300'ü aşkın öğrenciye parasız eğitim vermiştir (Gül, 2015, s. 109-110). 1895'te Beyrut'ta açtıkları okul sayısı toplamda üçtür. Rahip Enyas'ın müdür olarak görev yaptığı bu okullardan biri rüştiye diğer ikisi ise iptidai türünde açılmış okullardır. Sadece erkek öğrencilere yönelik olarak açılmış bu okulların rüştiye nitelikli olanında 250, diğer iki okulundaysa toplamda 750 erkek öğrenci eğitim almaktaydı (Çelik, 2010, s. 150).

Beyrut'ta sahip oldukları okulların sayısı 1902 yılında toplamda 990 öğrenciye eğitim veren 7 okula çıkmıştı. Beyrut'ta St. Vincent adında en yüksek öğrenci sayısına sahip oldukları okullarında 317; yine Beyrut'ta St. Antoine adındaki okullarında 197; Suriye Lazkiye'deki okullarında 105; Trablusşam'ın şehir merkezinde yer alan okullarında 142; deniz kıyısında yer alan okullarında 101; Beyrut'taki Beit-Mery'de 128 öğrenci eğitim almaktaydı (Gül, 2015, s. 111).

Sadece eğitim alanında faaliyet gösteren FEC, 20. yüzyıl başında Fransa'daki laiklik yanlısı yasalardan etkilenip Fransa'yı terk etmek zorunda kalsa da misyonlarındaki ilerlemeleri sürekli devam etmiştir. Özellikle Trablusşam ve Lazkiye'deki okulları giderek büyümüşür. Ancak bu gelişmeye rağmen FEC de diğer Katolik misyoner örgütleri gibi Protestanların bölgedeki yayılmalarından ötürü endişe içindeydi. 1904'te cemaatin Suriye misyonunun başındaki yöneticisinin bildirdiği rapora göre; Protestanların faaliyetleri sayesinde İngilizce bölgede önem kazanan bir dil haline gelirken Fransızca, İngilizce karşısında gitgide önemini yitirmekteydi. Raporda belirtilene göre; iki mezhep arasındaki yarışın temeli dini bir rekabete dayanmaktaydı. Bu nedenle de bölgede yaşayan herkesin kafasında Fransızlar Katolik mezhebiyle özdeşleşmişken, İngiliz ve Amerikalılar denince akla Protestan mezhebi gelmekteydi. Bunun için de bölgedeki Fransız okulları maddi olarak daha çok desteklenmeliydi ki Protestanların okullarıyla rekabet halinde kalınabilinsin. FEC'in eğitim politikası gereği okulları parasız olduğu için öğrencilerin maliyetini karşılamakta zorlanıyorlardı. Yeni okul açmak, açılmış olanları büyütmek gerekli

görüldürürken maddi açıdan zorluklar vardı. Bu nedenle de okullarda eğitim görmek isteyen öğrenci sayısı artmasına rağmen maddi açıdan zorlandıkları için bu öğrencileri okullarına kabul edemiyorlardı. Başka okul arayışına giren aileler, Protestan okullarına yöneliyorlardı. Sonuç olarak Frer okulları, bu problemi aşmak için parasız eğitim politikalarından taviz vererek 1902 yılından itibaren okullarına aldıkları öğrencilerin bazılarında ücret almaya başlamışlardır (Gül, 2015, s. 112-113).

1904 yılı istatistiklerine göre Frerlerin Lübnan ve Suriye’de sahip oldukları okullar şu şekildedir; Beyrut’taki Sacre Coeur okulunda 150’si Katolik, 19’u diğer din ve mezheplerden toplamda 169 öğrencisi; Beyrut’taki St. Raphael okulunda 47’si Katolik öğrencisi; Beyrut’taki St. Gabriel okulunda 41’i Katolik, 9’u diğer din ve mezheplerden olmak üzere toplamda 50 öğrencisi; Beyrut’taki St. Jean-Baptiste okulunda 101’i Katolik, 23’ü diğer din ve mezheplerden olmak üzere toplamda 124 öğrencisi; Beyrut’taki St. Vincent de Paul’da 209’u Katolik, 10’u diğer din ve mezheplerden toplamda 219 öğrencisi; Beit-Mery’deki St. Maurice okulunda 128’i Katolik, 26’si diğer din ve mezheplerden olmak üzere toplamda 154 öğrencisi; Baabda’ki St. Nicholas okulunda 99’u Katolik, 21’i diğer din ve mezheplerden toplamda 120 öğrencisi; Trablusşam’da deniz kıyısındaki okullarında 70’i Katolik 37’si diğer din ve mezheplerden olmak üzere toplamda 107 öğrencisi; Trablusşam’ın şehir merkezinde yer alan okullarında 134’ü Katolik, 66’sı diğer din ve mezheplerden toplamda 200 öğrencisi; Lazkiye’deki St. Alexis okulunda 76’sı Katolik, 40’ı diğer din ve mezheplerden olmak üzere toplamda 116 öğrencisi; Lübnan Zgharta’daki okullarında ise 93’ü Katolik, 18’i diğer din ve mezheplerden toplamda 111 öğrencisi bulunmaktaydı. Bu 11 okulda toplamdaysa 1148’i Katolik, 269’u diğer din ve mezheplerden olmak üzere 1417 öğrenciye eğitim-öğretim verilmekteydi. Bu 1417 öğrencinin 833’ü eğitimine parasız devam eden öğrencilerdi. Para ödeyen öğrencilerin çoğu Katolik olmayan öğrencilerden oluşmaktaydı. Ödeme yapan öğrencilerin varlığına rağmen Frerler Zgharta ve Baabda’ki okullarını maddi yetersizliklerden ötürü kapatmak zorunda kalmış olsalar da diğer okullarını başarılı bir şekilde devam ettirmişlerdir. 20. yüzyıl başında karşılaştıkları zorluklara rağmen birkaç okul açmayı ve önceden açtıkları okulları büyütmeyi başarmışlardır. Ancak I. Dünya Savaşı diğer misyoner örgütleri gibi Frerlerin de Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerini yürütmelerini imkânsız kılmıştır (Gül, 2015, s. 113-114).

Bu Katolik misyoner örgütlerinin açtıkları okullardan başka Beyrut’ta ele alınan dönem içinde açılan ancak misyoner okulu olarak değil laik okul olarak anılan bir Fransız okulu daha vardır: “Fransızların Beyrut’ta bir de Ecole Laique namıyla bir mektepleri vardır

ki, Selanik'teki mekteplerine benzer. Bu mektepte kiliseleri olmadığı gibi ibadet ve taat-ı diniye dahi icra edilmemektedir. Bu mektebin bir de hukuk şubesi vardır.” (Tevfik, 9 Ağustos 1910, s. 488-490).

3.4. Fransa'nın Denetimindeki Katolik Misyonerlerin Suriye ve Lübnan'da Kurdukları Okulların İstatistikî Değerlendirmesi

Osmanlı Devleti, topraklarındaki bütün okulları tek çatı altında toplamayı amaçlayarak çıkardığı 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle yabancı okulları denetleyebileceğini düşünmüş olsa da istediği hedefleri tutturabildiği pek söylenemez. Fransa açısından bakarsak 1869 nizamnamesinden önce Fransız Katolik misyoner örgütlerinin Osmanlı toprakları genelinde kurdukları okulların toplam sayısı 76 iken bundan sadece 7 yıl sonra 1876 senesinde bu sayı 93'e çıkmıştır. 20. yüzyıl başladığında ise yüzyıl başındaki rakamlara bakarsak 1905 tarihinde, 30 sene bile geçmeden okul sayılarını %100 oranında arttırarak 198 okula ulaşmışlardır. Fransa'nın 1904 senesindeki istatistiki verilerine göre Osmanlı topraklarında sahip oldukları okullarda okuyan öğrenci sayısı 89.336 iken Osmanlı verilerine göre bu sayı resmi olarak 77.815'tir. Öğrenci sayısına Suriye özelinde bakarsak bu sayılar Fransız ve Osmanlı belgelerine göre yine değişiklik göstermektedir. Fransız verilerine göre 3.545 öğrenci Suriye'de açtıkları okullarda öğrenim görürken, Osmanlı'ya göreyse bu sayı 2.584'tür. Bu bölgede Fransızlara ait okul sayılarına gelirse Osmanlı arşiv kaynaklarına göre 33'tür ve bütün bu okulların tamamı ruhsatsız olarak açılmıştır. Bu 33 okul içinde, en eski tarihli olan Şam'ın Bekaa kazasında erkek öğrencilere yönelik olarak açılan okul zirai alanda eğitim vermektedir ve 53 öğrenciye sahiptir. 19. yüzyıl sonuna dâhil edebileceğimiz bölgede açtıkları son okul ise Şam'ın Nebek kazasında kız öğrencilere yönelik olarak açılmıştır ve 230 kız öğrencisi mevcuttur (Bolat, 2006, s. 124-127).

Fransız okullarının bir özelliği, okul açtıkları zaman başarılı olunca kısa bir zaman sonra açtıkları okulun kızlar için olan bölümünü de bu okula ek olarak açmalarıdır. Suriye'de açtıkları okullarda da bu tutumları göze çarpmaktadır. Öyle ki bu 33 okulun yarısından da fazlası kız öğrenciler için açılmıştır, 17 okul sadece kız öğrencilere eğitim vermek maksadıyla kurulmuştur. Kızlara gösterilen bu ihtimam okullarında okuyan öğrenci sayısına da yansımıştır. 33 okulda eğitim gören toplam öğrenci sayısının 1146'sı erkek öğrenciyken, 2008'i kız öğrencidir (Bolat, 2006, s. 125).

Lübnan bölgesine baktığımızdaysa ön plana çıkan yer Beyrut'tur. Beyrut'ta Amerikalı Protestan misyonerler Fransız Katolik misyonerlerden daha faal bir şekilde çalışmış olsalar da bu bölgede sahip oldukları okul bakımından Katolikler Protestanların önünde yer almaktadır. Bölgeyle alakaları Protestanlardan daha eskiye dayanan Katolikler, bunun avantajını 19.yüzyılda çokça kullanmışlardır. 1023 yılında bu bölgeye gelen ve yerleşen Fransız Katolik din adamları o dönemde okul kurma, eğitim verme gibi faaliyetlere girişmemiş olsalar da, Fransızca'yı, Fransız kültürünü yaymak gibi çalışmalarda bulunmuşlardır. 19. yüzyıla geldiğindeyse daha planlı, kapsamlı olarak yapılan misyonerlik çalışmalarının ana unsurlarından birini oluşturan eğitimle alakalı Fransız Katolikleri bu bölgede yoğun olarak okullar açmışlardır. Osmanlı arşiv kayıtlarına göre Fransızlara ait Beyrut'ta 13 okul bulunmaktaydı. Bu 13 okulda toplam öğrenci sayısı 6032 iken Suriye'deki gibi burada da kız öğrenci sayısı erkek öğrenci sayısından fazlaydı. Kızların sayısı 3745 iken erkeklerin sayısı 2287'dir. Okulların çoğu yatılıdır. Misyonerler yeni okullar açma düşüncesini her zaman hayata geçirmek istedikleri için okullarını önce şehir merkezine değil şehrin dışında bir yere kuruyorlardı. Bir süre sonra açtıkları okulun talebi karşılayamadığı, binanın yetmediği gerekçesiyle yeni okullar kurma girişimlerinin önünü açıyorlardı (Çelik, 2010, s. 148-150).

I. Dünya Savaşı öncesi istatistiklerine bakıldığında Osmanlı topraklarındaki Fransız eğitim kurumları bütün Osmanlı'daki okulların %10'unu, yabancı okulların ise %40'ını oluşturmaktaydı. Bu okullarda okuyanların çoğuydu Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman, Hristiyan ve Yahudi seçkinlerinin çocuklarıydılar. Fransız okullarının Suriye ve Lübnan bölgesinde popüler olmasının elle tutulur bir başka göstergesi ise Fransızcanın bu bölgelerde en çok konuşulan ve yazılan Batı dili olmasıdır. Bu sadece Osmanlı vatandaşları için geçerli değildi. I. Dünya Savaşı sırasında diğer yabancı devletlerin vatandaşları arasında da Fransızca yazılıp konuşulan birinci dil olma özelliğini koruyordu (Burrows, 1986, s. 110).

Tablo 1

Beyrut Vilayeti	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
Fransız Okulları	30	3.435
Diğer Katolik Okulları	16	6.891
Toplam	46	10.326

Kaynak (Baktıaya, 2017, s. 177)

Osmanlı kaynaklarına dayanan 1903 yılına ait Maarif Salnamesi'ndeki bu istatistiklere göre Fransızların sadece Beyrut Vilayetinde 30 okulu bulunmaktadır. Bu okullarda toplamda 3.025 öğrenci mevcuttur. Fransızların açmadığı ya da desteklemediği Katolik okullarıysa 16 tanedir ve öğrenci sayısı toplamda 6.891'dir.

Tablo 2

Fransız Okulları	Kız Okulları	Kız Öğrenci	Erkek Okulları	Erkek Öğrenci	Karma Okullar	Karma Öğrenci
Suriye Vilayeti	17	1.448	16	1.136	—	—
Beyrut Vilayeti	—	—	—	—	30	3.435
Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı	8	618	7	490	2	150
Toplam	25	2.066	23	1.626	32	3.585

Kaynak (BOA, ŞD: 2757/1, 27 Safer 1324/ 22 Nisan 1906) ve (Baktıaya, 2017, s. 177)

Osmanlı arşiv belgelerine göre açılma tarihleri 1850'den yüzyılın sonuna kadar olan Suriye ve Beyrut Vilayetleriyle, Cebel-i Lübnan'daki okulların toplamına baktığımızda 25 okulla kızlar için açılanların erkeklerden önde olduğunu görüyoruz. Karma okullar sütunu, cinsiyete göre bu okullarda kaç öğrencinin okuduğu belirtilmediği için bu şekilde adlandırılan okullardır. Fransız Katolik misyonerler toplamda 80 okulda 7.277 öğrenciye sahiptirler. Bu tabloya göre, Fransızların sadece Beyrut Vilayetinde değil genel olarak Suriye ve Lübnan topraklarında aktif ve güçlü bir şekilde eğitim verdiğini görmekteyiz.

Tablo 3

Misyoner Örgütlerine Göre	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
Cizvitler (1899)	107	8.124
Lazaristler (1901)	151	6.985
Filles de la Charite (1895)	—	2.623
Freresler (1902)	6	990
Toplam	264	18.722

Kaynak (Gül, 2015, s. 71-72-95-107-108-110-111)

Fransız kaynaklarından elde edilen sayısal verilere baktığımızda Osmanlı kaynaklarındaki verilerle arasında ciddi farklılıklar olduğunu görüyoruz. Okul ve öğrenci sayıları Fransız kaynaklarında daha fazla gösterilmiştir. Bunun en önemli sebebi, Osmanlı Devletinde açılan yabancı okulların çoğunun ruhsatsız açılmış olması, bu yüzden birçok okulun devlet tarafından kayıt altına alınamamasıdır. Her iki tarafın kaynakları arasında fark olsa da ikisinde de açıkça görülüyor ki Cizvitler Osmanlı topraklarında en etkin olan Fransız Katolik misyoner örgütüdür. Fransız kaynaklarında Lazaristlerin bölgede sahip oldukları okullar sayısal olarak Cizvitlerden fazla gözükse de öğrenci sayısında Cizvitler Lazaristlerin önündedir. Fransız kaynaklarında cinsiyete göre bir ayırım yapılmadığı için tabloya toplam öğrenci sayıları yazılmıştır.

1850'lerin başında Osmanlı topraklarındaki bu bölgelerde, tek sınıflı 4-5 okuldan 60 yıl gibi bir sürede 500 okula ulaşan geniş bir okul ağına sahip olmuşlardır. Ortadoğu dışında Fransa, diğer ülke ve bölgelerdeki Katolik misyonerlere düzenli ve yüksek miktarda maddi yardımlarda bulunamamıştır. 1907 yılından sonra diğer yerlerdeki misyon bölgelerine de gerekli özeni göstermeye başlamıştır ancak yine de yardım miktarları çok yüksek meblağlara ulaşamamıştır. Fransız kültürünün bu bölge üzerinde günümüze kadar uzanan kalıcı izler bırakmasının temel sebebi yüzyıllar boyunca bu bölgede yerleşik düzende yaşayan Katolik toplulukların ve yerel kiliselerin bulunmasıdır. Fransızlar bu bölgede eğitim kurumları başta olmak üzere birçok alanda kurumlar açarak orada hazır bulunan Katolik nüfusuna dini açıdan yaklaşarak Fransız kültürünün aşılmasını sağlamışlardır. 1914 yılındaki Osmanlı nüfus istatistiklerine bakarsak nüfusun %73.2'ünü Müslümanlar, %19.3'ünü Ortodoks Rumlar ve Gregoryen Ermeniler, %3.5'ini Katolikler, %1.4'ünü Yahudiler ve %0.5'ini Protestanlar oluşturmaktaydı. Fransız Katolik misyonerlerinin okullarında okuyan çocukların etnik kökenlerine baktığımızdaysa karşımıza daha farklı bir tablo çıkmaktadır: Buna göre bu okullarda okuyan öğrencilerin %44.4'ünü Katolikler, %26.8'ini Yahudiler, % 22'sini Ortodoks Rumlar ve Gregoryen Ermeniler, %6.5'ini Müslümanlar ve %0.3'ünü Protestanlar oluşturmaktaydı. Bu verilere baktığımızda Katolik okullarına Katoliklerden sonra en çok Yahudi ve Gregoryen Ermenilerle Ortodoks Rumların rağbet ettiğini, en az ise Katoliklerin özellikle eğitim alanında rakip oldukları Protestanların ilgi gösterdiğini görmekteyiz. Bu bölgede Katoliklerin okullarının tutunmasının sebeplerini toplu halde sayarsak; Fransa'nın bölgedeki politik ve ticari rolü, bölgedeki Katolik inancına sahip olanlarla Fransa'nın sahip olduğu dini geleneğin benzer olması ve Osmanlı içinde önem arz eden azınlıklardan bazılarının bu bölgedeki nüfus sayılarının fazla olmasıdır (Burrows, 1986, s. 132-133-135).

Fransızların bu bölgede açtıkları okulların bölge halkının çocuklarının üzerinde ne derece etkiler bıraktığını Fransa’da günlük gazete olarak çıkan Le Figaro’nun muhabirinin 1903 yılında bölgeye yaptığı gezi sırasında yaşadıklarını yazdığı makalesinde görmekteyiz. Muhabire göre; misyonerlerin bölgede verdikleri eğitimin rolüyle ilgili yetkililerle görüşürken yanlarına gelen öğrenciler bu konuşmaya katılır ve onunla neredeyse Fransa’daki çocuklar kadar akıcı bir şekilde Fransızca konuşurlar. Gördüklerinden sonra muhabir makalesinde şöyle yazar: “Bu çocukları eğiten eğitimcilere teşekkür ederim.” (Quahes, 2017, s. 5-6).

Fransa hükümeti de eğitim alanında Katolik misyonerlerin aldığı sonuçlardan memnundur:

“Bu mekeplerde tahsil gören ahaliy-i mahalliye çocukları Fransa’yı kendi memleketlerinden daha iyi öğrenmişlerdir. Şarktaki küçük Fransız mektepleri orada Garbın bir mirzası olmuştur. Beyrut Fransız mekteb-i tıbbiyesinin, Mısır ve Suriye Fransız hukuk mekteplerinin tesiri büyüktür. Suriye’nin münevver kesimi Fransızca düşünüyor. Bunlar küçük yaşlardan beri Fransızca öğrenmemiş olsalar bunu nasıl yapabilecekler?” (“Şarkta Katolikler”, 1913, s. 316).

Fransız Katolik misyonerlerin başta Cizvitler olmak üzere bölgede kurdukları okulların etkileri kimileri tarafından pozitif kimileri tarafından negatif olarak nitelendirilse de bu okulların bölgedeki okuryazarlığı ve bilgi birikimini arttırmış olduğu bir gerçektir.

3.5. Protestan Misyoner Örgütlerin Suriye ve Lübnan’daki Eğitim Dışı Faaliyetleri

Fransa’nın misyoner örgütleri sayesinde Osmanlı toprakları üzerindeki nüfuz alanını giderek genişlettiğini gören Amerika ve İngiltere, mensup oldukları Protestan mezhebini öne sürerek Katolik misyonerlerin Fransa’ya sağladığı pozitif katkıların aynısını kazanmak istemişlerdir.

Osmanlı topraklarına gelen ilk Amerikalı misyonerler Plinky Fisk ve Levi Parsons olmuştur. Amerika’nın Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren en büyük misyoner örgütü olan ABCFM’ye mensup bu iki misyoner 1819 yılında İstanbul’a gelmiş ardından İzmir’e geçmişler oradan da Beyrut’a gitmişlerdir. Ancak onlardan önce Beyrut’a giden Amerikalı Protestan misyonerler Isaac Bird ve Ann Bird olmuştur. 7 Kasım 1823’te meslektaşları

William Goodell ve Abigail Goodell ile birlikte Beyrut'a varmışlardır. Onlardan kısa bir süre sonra ise bölgeye Plinky Fisk, Levi Parsons ve Jonas King gelmiştir (Lindner, 2009, s. 107).

Bölgeye ilk gelen bu Amerikalı Protestan misyonerler o coğrafyayı, orada yaşayan insanları, kültürlerini, geleneklerini keşfetmek, öğrenmek, bu bölgede bir misyon istasyonu kurulabilir mi diye anlamaya çalışmak için gelmişlerdir. Bu ilk Protestanlar bu bölgede yaptıkları ilk faaliyetlerle sonradan gelenlere öncülük yaptıkları için çalışmaları hiçbir zaman unutulmamıştır. Öyle ki Suriye Protestan Koleji açıldığında okulun en büyük binalarından birinin adı okul yönetimi tarafından Plinky Fisk Hall olarak konulmuştur. Bu öncü Protestanlar bölgeyi keşfetmenin yanı sıra orada yaşayan insanların hangi dini inanışa mensup oldukları gibi konuları araştırmak, Müslüman, Hristiyan, Yahudi vb. diye ayırt etmeden açık bir şekilde Protestanlığı vaaz edip insanlara anlatmak, kutsal kitap ve dini eser dağıtmakla da mükelleftiler. Ayrıca bölgedeki yaygın hastalıkları tespit ederek sonradan gelecek Protestan misyonerlerin görevlerini kolaylaştıracak tespit ve incelemelerde de bulunmuşlardır (Jessup, vol I 1910, s. 35-37-38). Ama belki de Kudüs yerine Beyrut'u bu bölgede yapacakları misyonerlik faaliyetlerinin merkezi olarak seçmeleri ve örgüt merkezine önermeleri Beyrut'un kaderini değiştirmiştir. Fisk ve Parsons, iklimi, şehir sakinlerinin karakterleri, yaz aylarında serin bir yere gidebilecekleri ancak insanlardan da kopmayacakları Cebel-i Lübnan'a, Şam'a olan yakınlığı, liman kenti olması bakımından deniz yoluyla sahil şeridi olan şehirlere kutsal kitap, dini metinler gibi Protestanlığı anlatıcı ve yayıcı materyalleri kolayca ulaştırabilme imkânına sahip olması gibi nedenlerle Beyrut'u merkez istasyon olarak önermişlerdir (Barton, 1908, s. 122).

Bu bölgede faaliyet göstermiş olan en büyük Amerikan Protestan misyoner örgütlerinden biri American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), diğeri de Board Of Foreign Missions of the Presbyterian Church (BFMPC) idi. İlk başta ABCFM Suriye ve Lübnan bölgesinde daha etkili olduysa da 19. yüzyıl ortalarında BFMPC ile aralarında bir iş birliği yaparak Osmanlı topraklarını paylaşmışlardır. ABCFM daha çok Anadolu'ya yönelirken BFMPC ise Suriye, Lübnan, Mısır, Irak gibi yerlere yoğunlaşmıştır. Bu iki örgüte Osmanlı topraklarında çalışacak insan kaynağını sağlayan ise Student Volunteer Movement (SVM) örgütü olmuştur (Barrett, 2012, s. 32).

1870 yılında ABCFM Suriye'deki misyonerlik faaliyetlerini BFMPC'ye devredip Anadolu'ya daha fazla yönelmeye karar verince, Protestanların Suriye misyonu farklı bir döneme girmiştir. Protestanlar ABCFM gibi Osmanlı topraklarındaki en büyük ve en etkili misyoner örgütünün bu bölgeden çekilmesinden olumsuz yönde etkilenmemiş tam aksine

ABCFM, BFMPC'yi desteklemeye ve iş birliği içinde hareket etmeye devam etmiştir, sadece yönetsel olarak bu bölgedeki faaliyetlerini BFMPC'nin üstlenmesini sağlamıştır. ABCFM döneminde Beyrut dışındaki diğer misyon istasyonları sürekli değişmiştir ve bu sistem Protestan misyonuna Suriye ve Lübnan topraklarında ilk başlarda bir avantaj sağlamış olsa da daha sonra bu sistem işlevselliğini kaybetmiştir. BFMPC döneminde ise beş ana istasyon belirlenmiş ve bu istasyonlar sabit kalmıştır. Sabit istasyon düzenine geçilmesinin sebebi belirlenen bu beş ana istasyonda Protestan misyonierlerin okullar açmaları ve bu okulların bölgede kalıcı olmalarını istedikleri için sabit istasyonların bu amaca daha uygun olacağını düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yeni dönemde kuzeyde Trablusşam, güneyde ise Sidon merkez olarak belirlenmiştir. Diğer yerler ise Abeih, Zahleh ve Suk el Gharb olmuştur (Richter, 1910, s. 212-213).

Osmanlı'nın Doğu vilayetleri, Katolik misyonierler gibi Protestan misyonierlerin de Osmanlı topraklarına gelir gelmez ilgisini çekmiştir. Amerikalı Protestan misyonierlerin bu bölgeye gelmelerini sağlayansa Osmanlı topraklarındaki ilk koruyucu devletleri olan İngiltere olmuştur. ABCFM'nin bölgeye gelişini British East India Company (İngiliz Doğu Hindistan Şirketi) organize etmiştir. Bunun yanında misyonierlerin bölgeye ulaşımını ve güvenliklerini de sağlamıştır. Ortadoğu'nun diğer din ve mezhepler gibi Protestanların da ilgisini çekmesinin başlıca sebebi, İngiltere'nin teşvik etmesinden daha çok diniydi. Hristiyanlığın doğduğu yer olması, Hz. İsa'nın ikinci kez geleceği yerin bu bölge olduğuna inanılması gibi kehanetlerin merkezi olduğu için Protestanlar tarafından öncelikli konumda yer alan bölgelerden biriydi (Barrett, 2012, s. 34).

Suriye Misyonu'nun başlangıç tarihi 1823 yılına kadar uzansa da Amerikalı Protestan misyonierlerin Suriye ve Lübnan bölgelerini Doğu Akdeniz'de bulunan önemli yerler sınıflamasına almaları 1840 yılından sonra gerçekleşmiştir. Amerikalı Protestan misyonierler bu bölgeleri Holy Land olarak ifade edilen Filistin bölgesinden ayrı tutmuşlardır. Bu bölgenin Filistin'den ayrı bir yer olarak kabul görmesi, 1841 yılında Kudüs'te kurulan Anglo-Prussian Piskoposluğu'nun Suriye'yi Amerikalı Protestan misyonierlerin, Filistin'i ise İngiliz Protestan misyonierlerin faaliyet alanları olarak vurgulamasından sonra gerçekleşmiştir. Günümüzdeki Suriye ve Lübnan topraklarını kapsayan ve Bilad al-Şam olarak adlandırılan bölgeyle 19. yüzyıldaki bu tanımlama karıştırılmamalıdır. Amerikalı Protestan misyonierler Fenike ve İncil kaynaklarını referans aldıkları için bölgenin Arapça adı yerine İngilizlerin ortaya çıkardığı Suriye terimini bu bölgeyi tanımlarken kullanmaya başlamışlardır. Bu bölgenin Filistin'den ayrı tutularak

Suriye adıyla Amerikalılar tarafından anılmasından kısa süre sonra -19. yüzyılın ortalarına gelmeden- bu bölge Osmanlı topraklarından hariç bir yermiş gibi tutularak Suriye denilmiştir ve bu tabir kabul görmüştür (Lindner, 2009, s. 63-64).

Suriye topraklarına gelen ilk Amerikalı Protestan misyonerler bölgede birçok zorlukla karşılaşmışlardır. Bunların arasında hastalık, Protestan misyonerlerin bölgede tutunmasını zorlaştıran en önemli etkenlerden biri olmuştur. Fisk ve Parsons da misyonerlik görevleri sırasında bu bölgede hastalanarak ölen misyonerlerden olmuşlardır. Ancak hastalanmak ya da ölmek misyonerlere göre görevleri için yapmaları gereken bir fedakârlıktı. Bunu bilerek görevi kabul edip uzak ülkelere gidiyorlardı. 1821-1846 yılları arasında bu bölgeye gelen Amerikalı Protestan misyonerlerin üçte biri görevleri başındayken, geri kalanların çoğu ülkelerine döndükten kısa bir süre sonra ölmüşlerdir. Misyonerler kadar ailelerinden de ölenler çok olmuştur. Özellikle misyoner çocuklarının çoğu bu bölgedeki misyonerlik görevleri sırasında hastalıktan ölmüşlerdir (Barrett, 2012, s. 34-35).

Bu zorlu koşullara rağmen Amerikalı Protestan misyonerler bölgedeki görevlerine aksatmadan devam etmişlerdir. Amerikalı Protestanların misyonerlik faaliyetleri üç temel unsura dayanmaktaydı. Bunlar; evanjelizm, sağlık ve eğitimdi. Bunlardan sonra matbaa ve halka yapılan yardımlar geliyordu. Eğitim Katolik misyonerler gibi Protestan misyonerlerin de öncelik verdikleri faaliyet alanıydı. Bu yüzden açtıkları kurumlar içinde okullar sayıca daha fazladır. Bu bölgede okulların yanında hastaneler, matbaalar, kiliseler, yetimhaneler gibi birçok kurum da açmışlardır. İlk üç unsurdan biri olan evanjelizmi yayma misyonu genelde toplum içinde ya da özel olarak insanlara Protestanlıkla ilgili vaaz vermek, mezheplerini anlatan broşürler ve İncil dağıtmak gibi çalışmaları kapsamaktaydı. Sağlık alanı ise tıpkı eğitim gibi Protestanlığı yaymak için ideal gördükleri alanlardan biriydi. Hz. İsa'nın şifacı yanına dikkat çeken Protestan misyonerler, hem bunu kullanarak bölgede sağlık hizmetine ihtiyaç duyan insanlara ulaşmayı hem de bir doktorla hasta arasındaki yakınlık ve güven bağına dayanarak İncil'i anlatmayı ve yaymayı düşünüyorlardı. Bu yüzden hastaneler de misyonerlik faaliyetlerinin yayılması ve gelişmesi için kaçınılmaz olarak kurmakla yükümlü oldukları kurumların başında gelmekteydi (Ümit, 2014, s. 17-18).

Kaiserswerther Diyakonezleri'nin bölgede açtıkları yetimhane ve Johanniter Hastanesi sağlık alanında Protestanların bölgeye kazandırdıkları önemli kurumlardandır. 1860 yılında kurulan bu kurumlarda birçok hasta tedavi edilmiş, yetimhanede ise birçok yetim kız çocuğu barındırılmıştır. Özellikle 1860 İç Savaşı'ndan sonra yetim kalan kız

çocuklarına yardım eden bir kurum olmuştur. Düzenli olarak 130 yetim kız çocuğu yetimhanede kalmaktaydı. Johanniter Hastanesi de 1860 İç Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan kurumlardan olmuştur. Merkezleri Berlin'de bulunan Aziz John Şövalyeleri'nin destekleriyle ilk önce Sidon'da kurulan hastane, daha sonra Fuat Paşa'nın kendilerine Beyrut'ta yer vermesinden sonra Beyrut'a taşınmıştır. Suriye Protestan Koleji'nde eğitim veren Amerikalı doktorlar aynı zamanda bu hastanede de çalışarak hastalara bakmışlardır (Jessup, Vol I 1910, s.230).

Protestan misyonerlerin bölgeye getirdikleri, bu zamana kadar görülmemiş yenilik ise Alman bir misyoner olan Theophilus Waldmeier'in Beyrut'a 45 dakika uzaklıkta bulunan El Asfuriyeh'te bir akıl hastanesi kurmasıdır. Waldmeier'e göre Asfuriyeh, Beyrut'a yakınlığının yanında Hristiyanların yoğunlukta olduğu, havası, suyu temiz olan bereketli topraklara sahip olması nedeniyle hastanenin kurulması için ideal şartları sağlayan bir yerdi. 1897 yılında kurulan hastanede yıllık ortalama 155 hasta tedavi edilmekteydi. Bölgede akıl sağlığıyla alakalı olarak o dönemde kurulan ilk hastane olma özelliğini taşımaktaydı. Suriye ve Lübnan bölgesinin yanı sıra İran, Malta, Hindistan, Filistin, Kıbrıs gibi bu bölgeye yakın yerlerden gelen hastalar kadar Rusya, Avusturya, Almanya, İtalya gibi yabancı ülkelerden buraya tedavi olmaya gelen hastalar da vardı. Hastanede doktorluk yapan Dr. Van Dyck gibi bu hastaneyi kuran Protestan misyonerler, insanların deliliklerini tedavi ettirmek için para ödemelerini beklemeseler de hastane açıldıktan sonra beklentilerinin aksine akıl hastalıklarını tedavi ettirmek için ücret ödemeyi talep edenler çoğunlukta olmuştur (Jessup, Vol II 1910, s. 522-523).

3.6. Amerikalı Protestan Misyonerlerin Suriye ve Lübnan'daki Eğitim Faaliyetleri ve Açtıkları Önemli Okullar

Amerikalı Protestan misyonerler, Katolik misyonerlerin yaptığı gibi gittikleri yerlerde eğitime ayrı bir önem vermişlerdir. Protestanlar için kitlesel eğitim önemliydi çünkü insanların İncili kendi dillerinde okumasını istiyorlardı. Bu nedenle gittikleri yerlerde eğitim faaliyetlerinin yanında basım-yayın faaliyetlerini de koordineli bir şekilde yürütmüşlerdir. Çocuk ve gençler için açtıkları okulların yanında okul yaşını geçmiş yetişkinler için de hızlı okuryazarlık kursları açmışlardır. Katolik misyonerlerle giriştikleri eğitim rekabetinde geri kalmamak için ilk ve orta dereceli okullarını geliştirmeye önem vermişlerdir (Woodberry, 2007, s. 1).

Suriye ve Lübnan da Amerikalı Protestan misyonerlerin eğitimle ilgili açtıkları kurumlardan yararlanmışlardır. Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı topraklarında açtıkları ilk okul 1824 yılında Beyrut'ta kurulmuştur. 7 öğrenciyle eğitim-öğretim hayatına başlayan okul kısa zamanda 90 öğrenciye eğitim verecek düzeye gelmiştir. Okul iyi bir gelişme kaydetmişken 1826 yılında Lübnan'da çıkan karışıklıklar nedeniyle kapanma noktasına gelmiş, 1828'de böyle bir ortamda misyonerlik faaliyetlerine devam edemeyen Protestan misyonerlerin Malta'ya gitmesiyle hem bölgedeki misyonerlik faaliyetleri hem de açılan bu ilk Protestan okulu askıya alınmıştır (Kocabaşoğlu, 2000, s. 29). Bölgedeki Yunanlıların baskıları, Malta'ya gitmek zorunda kalmaları gibi zorluklar Amerikalı Protestan misyonerleri durduramamış, kısa sürede Beyrut ve civarında 13 okulda 600'e yakın öğrenciye eğitim verecek düzeye gelmişlerdir (Doğan, 2013, s. 44).

Bunun yanında Dr. Eli Smith'in eşi Mrs. Smith'in girişimleriyle 1834 yılında Beyrut ve Suriye de ilk olma özelliğini taşıyan ilk düzenli kız okulu Beyrut'ta açılmıştır. Bölgeye gelen ilk misyonerlerden olan William M. Thomson da Beyrut'a geldikten sonra eğitimle ilgili faaliyetlerde bulunan misyonerlerden olmuştur. William Thomson 1835'te Beyrut'ta bir erkek yatılı okulu kurmuştur. Bunların yanında Beyrut'ta Protestanların kilisesine yakın bir yerde erkek çocuklar için bir ilahiyat okulu açılmıştı ve İngilizce öğretimine önem verilmişti. Bu okulda yetişen çocuklardan bazıları ileride Suriye'nin önde gelenlerinden olmuştur. Bu okul daha sonra Cebel-i Lübnan'a yakın olan Abeih'e taşınmış olsa da eğitim aksamadan devam etmiştir (Jessup, Vol I 1910, s. 54-58-59-60).

Beirut High School olarak da adlandırılan bu okulun maliyeti yüksek olsa da misyonerler bu tür okulları dini reformlara zemin hazırlayan okul anlayışlarını gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görüyorlardı. Çünkü böylece ortak okullardaki ilk eğitimi daha yüksek bir seviyeye taşıyabilirlerdi. Bu tür okulların temel eğitim veren Pazar okullarından ayrılan yanı ise çeşitli derslerde ayrıntılı eğitim vermeleriydi. Örneğin Beirut High School'da aritmetik, coğrafya, astronomi, doğa felsefesi, ahlaki felsefe, mantık İngilizce gibi dersler verilmekteydi (Hays, 2008, s. 49-50). Bu okulda iyi bir İngilizce eğitimi alan öğrenciler bölgede yerli İngilizce çevirmene ihtiyaç duyan İngiliz subayların yanında çalışmaya başlayınca ABCFM, okullarında verdiği İngilizce eğitiminin kendi amaçları için yararlı olup olmadığını tartışmaya başladı. Esas amaçları Protestanlığı yaymak olan bu okullarda verilen İngilizce eğitimi çocukların dini eğitime ilgi duymayarak sadece yabancı dil öğrenme arzusuyla okullarına gelmelerine, istedikleri eğitimi aldıktan sonra da kendi yararları için dünyevi işlerin peşinden gitmelerine zemin hazırlayabilirdi. Bu örnek de

ABCFM'yi doğrular nitelikteydi. Bu yüzden Amerikan Protestan okullarında İngilizce eğitim yerine Arapça eğitim verilmesi uygulamasına geçilmiştir (Barton, 1908, s. 184).

Arapça eğitim verme kararı okullarında istedikleri başarıyı yakalayamamalarıyla da doğrudan bağlantılıdır. Amerikalı Protestan misyonerlere göre yerli öğretmenleri ve dini liderleri kendi eğitim sistemlerine göre yetiştirmeleri, kilise ve okullarında daha fazla yerli halktan yararlanmaları onlara başarıyı getirebilirdi. Ayrıca Osmanlı Devleti yabancı misyonerlerin özellikle Suriye'deki faaliyetlerini yakından takip ettiği için Amerikalı Protestanların Arapçaya yönelmesi Osmanlı Devleti'nin üstlerinden gözlerini çekmesine yarayabilirdi. Amerikalı Protestan misyonerlerin aldıkları bu yeni kararlar sonucunda okullarına talep artmaya başlamış ve bu onları daha fazla okul açmaya teşvik etmiştir (Antakly, 1976, s. 73).

Kızlara ait ilk okul olma özelliğini taşıyan ve 1834 açılan okulda eğitim alan öğrenciler ilk genel sınavlarını 1836 yılında vermişlerdir. Sınav; okuma, imla, coğrafya, aritmetik, kutsal yazılar gibi derslerden yapılmıştır. Okuldaki kızların yarısı bu tür bir eğitim alırken diğer yarısıysa dikiş de dâhil olmak üzere bütün ev sanatlarını öğrenmeyle ilgili dersler görmüşlerdir (Hays, 2008, s. 50). Eliza Thomson ve Martha Dodge tarafından açılmasına yardım edilen bu okul, daha sonra Sarah L. Smith tarafından genişletilmiştir. Başlangıçta bölge insanı bu okula şüpheyle yaklaşırsa da daha sonra Beyrut'taki popüler kız okullarından biri haline gelmiştir (Zeuge-Buberl, 2017, s. 46). 1840'ların ortalarına gelindiğinde Amerikalı Protestan misyonerlerin okullarına katılan öğrenci sayısı 436'ya ulaşmıştı ki bu sayının 1/3'ü kız öğrencilere aitti (Antakly, 1976, s. 80). Bu da Amerikalı Protestan misyonerlerin kızlar için açtıkları okulların bölgedeki ailelerin kızlarını göndermek için tercih ettiği misyoner okullarından olduğuna delalettir.

19. yüzyıl ortasına yaklaşıırken bölgede Amerikalı Protestan misyonerlere ait iki enstitü açılmıştı. Bunların ilki, 1846'da Dr. Van Dyck önderliğinde Abeih'te erkek çocukları için kurulan Abeih İlahiyat Okulu'ydu. 1850 yılında Abeih'te eğitim gören 19 öğrenci mevcuttu. Bu 19 öğrenciden dördü Dürzî, üçü Yunan, dördü Marunî, dördü Yunan Katolik, ikisi Protestan, biri Ermeni, biri de Suriyeli idi. Okulun öğrenci skalası geniş olsa da ayırım yapılmaksızın hepsi aynı masada yemek yer, aynı sporu yapar, aynı ibadet yerinde toplanırlardı (Anderson, 1872, s. 376).

İkincisi ise yine aynı zamanda açılan Dr. Forest'ın başında bulunduğu kız çocukları için açılan yatılı okuldu. Abeih İlahiyat Okulu, Suriye Protestan Koleji kurulana kadar

bölgede Protestanların sahip olduğu en önemli eğitim kurumu olarak faaliyetini sürdürmüştür. Dr. Forest ve eşinin yatılı olarak açtıkları kız okulu onlar için önemliydi. Çünkü eğitim verdikleri bu kız çocukları onlara göre ileride büyüyüp aile kurunca bu okulda öğrendiklerini çocuklarına da aşılayabilecek kapasiteye, bilgi birikimine ve eğitime sahip olacaktı. Öğrencileri olarak bulunan kız çocukları için en önem verdikleri eğitimlerden biri İngilizce ve İngiliz edebiyatı olmuştur. Bu okulda eğitim alıp başarılı olan kız çocuklarından bazıları büyüyünce Protestan okullarında öğretmenlik yapmışlardır (Jessup, Vol I 1910, s. 95). Suriyeli öğrencileri mezun olduktan sonra öğretmen olarak işe almak Protestan misyonerlerin dil zorluğuna bir çözüm getirmiştir. Müfredatın nasıl olması gerektiğiyle ilgili Protestan misyonerlere tavsiye veren yerli öğretmenler çeviri yapılacağı zaman Arapçadan İngilizceye ya da İngilizceden Arapçaya kolay bir şekilde çeviri yapabiliyorlardı. Coğrafya, yazım, aritmetik, okuma gibi dersleri müfredatında barındıran okul bölge halkından talep gören bir okuldu (Lindner, 2009, s. 202).

Hem kızlar hem erkekler için açılan yatılı okullar da Amerikalı Protestan misyonerlerin bölgeye getirdikleri yeniliklerden biriydi. Yatılı okul kavramı bölge insanının geleneklerine uymayan bir olguydu. Aileler çocuklarının eğitim almasını istiyorlardı ancak gündüz okula gidip geceyi ise evlerinde geçirmeleri gerektiğini düşünüyorlardı. Misyonerler ise çocuklara istedikleri gibi bir eğitim verebilmek için mutlaka onlarla sürekli vakit geçirmeleri gerektiğine inanıyorlardı. Bu şekilde öğrencilerin üzerinde daha fazla kontrole sahip olabiliyorlardı (Antakly, 1976, s. 81).

Protestanların okul açmaktaki amaçlarından biri liselere ve ilahiyat okullarına okuryazar bir gençlik yetiştirecek düzeyde kaliteli okul ağına sahip olmaktır. Bu nedenle şehir ya da dağ demeden her yerde okul açmaya çalışmışlardır. Dürziler de Protestanlardan kendi çocukları için okullar açmalarını istemişlerdir. Katolik Marunilerle anlaşamayan Dürziler çocuklarını mümkün olduğunca Katolik misyonerlerin okullarına göndermekten kaçınmışlardır. 1859 yılına gelindiğinde Amerikalı Protestanların Beyrut, Tyre (Sur), Trablus, Sidon, Humus ve 13 dağ köyünde olmak üzere toplamda 32 okulu bulunmaktaydı (Antakly, 1976, s. 79).

1860 İç Savaşı sırasında Amerikalı Protestanların, başarıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlerden biri olarak gördükleri eğitim kurumları, diğer mezheplere kıyasla bölgede yeni olmalarına rağmen oldukça iyi durumda kalmışlardır. Bu dönemde 33 okulda 176'sı kız öğrenci olmak üzere 967 öğrenciye sahiptiler (Antonius, 1919, s. 42). 1860 sonrası zarar görenlere, yardıma muhtaç olanlara yardım ettikleri için Protestanlarla bölge halkı arasındaki

gerilim ve Protestanları yaşadıkları yerde istememe durumu yerini karşılıklı anlayışa, iyi niyete ve yakınlaşmaya bırakmıştır. Bu ortamdan Protestanların eğitim kurumları da yararlanmıştı. Örneğin; Lübnan'ın Zahle kasabasından iki kez kovulan ve taşlanan Protestan misyonerler 1860 sonrası burada dört okul açabilmişlerdi. 1860 yılında bölgedeki köylerde Protestanlara ait olan 27 köy okulu bulunurken bu sayı 1860 sonrası dönemde 150'ye yaklaşmıştır (Jessup, Vol I 1910, s. 216-219).

1860 sonrası dönemde Suriye ve Lübnan'daki misyon kurumlarının yeniden kalkınması için yüklü miktarda para lazımdı ve Protestan misyonerlerin bu parayı bulması için bağışçılarının desteklerine ihtiyaçları vardı. Bu desteği sağlamak adına 1861'de Missionary Herald'da kaleme aldığı makalede Henry Jessup, Suriye'deki savaş sonrası durumu oldukça karanlık tasvir ederek Suriye misyonunun kendini toplaması ve tekrar büyümesi için Missionary Herald okuyucularından bağışçı olmalarını istemiştir. Ona göre eğer bu bağışlar olmazsa bölgede yaşayanlar çocuklarını Katolik okullarına göndereceklerdi: "Yerli yardımcılarımız laik işlere girmek zorunda kalacaklar ve Protestan okullarını isteyen Suriye'nin gençleri Cizvitlere mi verilecek?" (Hays, 2008, s. 61-62)

1860 sonrası temel eğitim veren okulların ya da daha küçük yerlerde yaşayan insanlara ulaşmak için açılan köy okullarının yanında, bölge halkının istekleri de göz önüne alınarak daha nitelikli eğitim vermek için kolejler açmaya başlamışlardı. Eğitim veren okulların yanı sıra verilen eğitimin içeriği de çeşitlenmişti. 1860 öncesi öğrencilere daha çok İncil eğitimi adı altında Hristiyanlık ve Protestanlık eğitimi veren bu okullar 1860 sonrası Robert Koleji'nin kurucusu Cyrus Hamlin'in ortaya koyduğu yeni eğitim yaklaşımıyla hem şekilsel hem de içeriksel olarak değişime uğramışlardır. Cyrus Hamlin başta olmak üzere birçok Protestan misyoner gittikleri yerin yerel diline göre eğitim verilmesine karşıydı. Bunu yaparlarsa birçok yabancı dil bilen Katolik Cizvitlere muhtaç olacaklarını düşünüyorlardı. Bu dönemde Protestanların sahip olduğu yeni eğitim anlayışı İngilizceyi eğitim dili olarak kullanmak, İncil eğitiminin yanında laik eğitime de önem vermek, parasız eğitim yerine gittikleri yerlerde oluşan Protestan cemaatten toplanacak paralarla daha kaliteli bir eğitim sunmak gibi uygulamaları içeriyordu. Bu yeni anlayış neticesinde okullarında hem eğitim kalitesi hem de öğrenci sayısı artmıştı (Kocabaşoğlu, 2000, s. 58-60-68). Bu gelişmelere rağmen Protestan misyonerler çalışmalarının yeterli olup olmadığı konusunda şüphe duymuşlardır.

Dr. Anderson bu endişeleri şu şekilde dile getirmiştir:

“Onların silahlarını kullanarak değil, eğer böyle yaparsak yenilmiş oluruz. Cizvitlerin çekici okullara sahip oldukları, modern dilleri ve güzel sanatları öğrettikleri, başarılı oldukları söylenir. Protestanların böyle okulları olmadığı için onlar muhtemelen en iyi gençleri çekip alacaklardır. Protestanlar bu faaliyet alanına girememektedirler. Bu tür okullar Cizvitlerin en güçlü yanındır ve onlar bizi bu alanın dışına itmeye çalışsalar bile biz elimizden geleni yapmalıyız.” (Hamlin, 1877, s. 280-281).

Fransız Katolik misyonerlerin, özellikle Cizvitlerin eğitim alanındaki üstünlüklerinden endişe eden ve bunu dile getiren Protestan misyonerlere Cyrus Hamlin eğer iki taraf arasında adil bir rekabet olursa bu yarıştan galibiyetle çıkan tarafın kendileri olacağını söylemiştir ancak uyarıda bulunmayı da ihmal etmemiştir: “İki eğitim sistemi, Protestanlar ve Cizvitler, adil bir şekilde yargılansın, eğer Cizvit kurtulursa bırak yaşasın. Bu en güçlülerin hayatta kalmasıdır. Bununla birlikte okulunuz yoksa ya da daha kalitesiz okullarınız varsa Cizvitler şüphesiz kendilerine sunulan avantajı kullanacaklardır.” (Ümit, 2014, s. 34)

Protestanların bu yeni eğitim yaklaşımının yanında gittikleri her yerde çocuklara vermeye çalıştıkları başlıca eğitim İncil eğitimi idi. Temel amaç verdikleri dini eğitimle bu bölgedeki insanları dönüştürmekti. Eğitim onların gözünde Protestanlığı yaymak için bir araçtı. Ancak bölgede zaman geçirdikçe din temelli eğitimin insanları dönüştürme konusunda pek başarı sağlayamadığını gördüler. İnsanlar modern bilimleri temel alan bir eğitim istiyorlardı (Al-Tameemi, 1977, s. 142-143-145). Protestanlar da bu tür bir eğitime Hamlin gibi düşünen Protestan misyonerler sayesinde yönelebilmişlerdir ve bu yeni düzenleme onlara çok sayıda öğrenci kazandırmıştır.

1860 sonrası Amerikalı Protestanların sahip oldukları okul sayısındaki ciddi yükselişin temel nedeni, bu bölgede yaşayan insanların çocuklarının eğitimi için okul talep etmeleriydi. Böyle bir ortamda Beyrut'ta kızlar için açılan Beyrut Kız İlahiyat Okulu bölgede kızlar için eğitim veren başlıca kurumlarından biri haline gelmiştir. 1861 yılında açılan bu okulda eğitim verenlerin çoğu bölgenin yerlisi olan öğretmenlerden oluşmaktaydı. 1870 yılı sonrası ABCFM Suriye bölgesindeki misyonerlik faaliyetlerini BFMPC'ye devredince bu okulda otomatik olarak BFMPC'ye geçen eğitim kurumlarından biri olmuştur. Protestanlar bu okul için bağış toplamak istedikleri zaman şöyle bir argümanla insanların

karşısına çıkmışlardır: “Ruth ve Mary’nin, Hannah ve Rachel’in birlikte yaşadığı bu topraklarda tüm mezhep ve kabilelerin kızlarını gelecek nesiller olarak yetiştirmek için açılmış olan bu okulun temellerini kalıcı ve akıllıca bir şekilde sizlerle birlikte sağlamlaştırabilir miyiz?” (Jessup, Vol I 1910, s. 222-223).

Okulun müfredatı Arapça, cebir, botanik, tarih, ahlak, astronomi, Fransızca, İngilizce, müzik, resim gibi çeşitli derslerden oluşmaktaydı. Bu derslerin yanında mezuniyet sonrası öğretmenlik yapmak isteyen öğrenciler için ayrıca bir akademik kurs da mevcuttu. Verilen modern derslerin yanında İncil ile alakalı dersler de müfredatta yer almaktaydı. Her gün okuldaki bütün öğrencilere İncil’den eğitim verilir, normal kilise günlerinde ve pazar günü ayinlerinde de öğrencilerin İncil ve Protestanlık hakkında bilgilenmesi sağlanırdı. Öğrencilerin bu dini eğitimlere katılmama şansları yoktu. Hangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar burada verilen dini eğitimi almakla yükümlüydüler. Kızlarını bu okula gönderen aileler, Protestanların kendi mezhepleriyle ilgili dini eğitim verdiklerini ve bu konuda katı bir tutum içinde olduklarını, kimseye ayrıcalık yapmadıklarını bildikleri halde çocuklarını yine de bu okula göndermeyi tercih etmişlerdir. Öğrencilerin çoğu Suriye ve Mısır’dan gelse de içlerinde eğitim gören Ermeni kızları da vardı. Çocukların yaş ortalaması 10 ile 16 arasında değişmekteydi. Henry Jessup’a göre bu okul karanlık bir yerde parlayan tek ışıktır. Bu karanlık yeri kendisi gibi aydınlatmak için parlıyordu ve bunda da başarılı oluyordu. Ona göre bu okulda eğitim gören kızların çoğu mezun olduktan sonra gerçekten de yüzlerini Protestanlığa dönmekteydiler (Jessup, Vol I 1910, s. 226-227).

İlahiyat okulları Protestanlar için önemliydi çünkü bu okullar verdikleri eğitimin dinsel kanadını oluşturmaktaydılar ve misyonerlere göre dini eğitim, öğrencileri Protestanlığa kazandırma konusunda laik eğitimden daha başarılı olabilirdi. Dini eğitim veren bu okulların amacı daha önce misyoner eğitiminden geçmiş gençleri yetiştirmektir. Her ne kadar dini eğitim ön planda olsa da laik eğitim verilen kolejlerin de müfredatı ilahiyat okullarının müfredatı içinde yer almaktaydı. İngilizce ve Türkçe eğitim dili olarak kullanılsa da Rumca, Latince, Ermenice gibi diller de ders olarak okutulmaktaydı. Üç ya da dört yıl eğitim veren bu okullarda İncil, Hristiyanlık, mezhepler, İngiliz edebiyatı, ahlak felsefesi vb. başlıca derslerdendi. Amaç en kısa sürede yerli misyonerler yetiştirmektir. Ancak değişen şartlar ve toplumun istekleri doğrultusunda ilahiyat okullarının amacı başlangıçta belirlediklerinden farklı bir yöne doğru gitmiştir. Mezunların çoğu yabancı şirketlerde çalışırken din adamı olarak görev yapanların sayısı azınlıkta kalmıştır (Kocabaşoğlu, 2000, s. 135-137-140).

Protestan misyonerler bu bölgede genelde yerli Hristiyan gruplarına yönelik misyonerlik faaliyetleri yapsalar da Müslümanlarla ilgili olarak yaptıkları çalışmalar da olmuştur. Miss Jessie Taylor'ın Suriye'de 1868 yılında açtığı okul bu çalışmalardan biridir. Burası, okula çocuklarını gönderecek maddi durumu iyi olmayan Müslümanlara yönelik olarak açılmıştır. Uzun bir zaman boyunca sadece gündüz eğitim alan öğrencileri olan okulun daha sonra 20 ile 40 arası yatılı olarak öğrenim gören öğrencileri de olmuştur. Kız çocuklarına verdikleri eğitimin yanı sıra okul fakir kadınlara dikiş-nakış dersleri de göstermekteydi. Kız çocukları için açtıkları okullar içinde Miss Taylor'un okulundan başka 1860'dan sonra açılan ya da önceden açılıp çatışmalar nedeniyle kapanmak zorunda kalan eğitim kurumları da olmuştur. Bunlardan biri 1860 öncesinde açılmış olan ama olaylardan dolayı kapanan, Miss Temple ile Miss Mason'un tekrardan açtıkları kızlara eğitim veren Suk'ta bulunan okuldu. Okul tekrar açıldığında sadece 6 kız öğrenciye sahipti (Jessup, Vol I 1910, s. 232-235). Müslüman çocukların Protestan misyoner okullarına yönelmeleri esas olarak 1880 sonrası başlamıştır. Bu çocuklar genelde taşrada devlet memuru olarak çalışan ailelerin ya da varlıklı eşraf ailelerinin çocukları olmuşlardır (Kocabaşoğlu, 2000, s. 148).

Amerikalı Protestan misyonerler için yükseköğrenim veren eğitim kurumları misyoner okullarının vazgeçilmez bir parçasıydı. Misyoner okullarına yeni papazlar ve öğretmenler yetiştirmek için açılan bu okullar bölgede bağımsız bir Hristiyan cemaatinin kurulmasına yol açabilirdi. Bu tür okulların kurulmasıyla ilgili ilk adımlar, 1835 yılında erkek çocuklarına eğitim vermek amacıyla Beyrut'ta kurulan okulun 1837 yılında ilahiyat okuluna dönüştürülmesiyle atılmıştır. Okulun amacı geleceğin vaizlerine ve misyonerlerine İngilizce eğitimi vermek ve iyi bir şekilde yetiştirmektir. Ancak okul bu amaçlarını gerçekleştirilmeden 1842 yılında kapanmıştır. Okulun kapanması Amerikalı Protestan misyonerler için başarısız bir girişim olarak kabul görse de bölgede değişen siyasi ortam, burada yaşayan Avrupalı iş adamları ve yabancı askerlerin çevirmen ihtiyacının artması, ilahiyat okullarının talep görmesini sağlamıştır. Beyrut'un güneyinde kalan küçük bir kasaba olan Abeih bu iş için uygun görülen ve seçilen yerlerden biri olmuştur. Van Dyck, Thomson ve Bustani 1843 yılında Abeih'e okulun kurulması için uygun yer bakmaya gitmişlerdir. 1846'da binası yapılan okul eğitime başlamıştır. Misyonerlerin bu okuldan beklentisi Beyrut'taki okulda olduğu gibi teolojik eğitimi güçlü bir şekilde vurgulamasıydı. 1860'a kadar iyi bir şekilde işleyen ve devam eden bu okul iç savaştan etkilenen yerlerden biri olmuş ve düşüşe geçmiştir (Zeuge-Buberl, 2017, s. 56-57).

Okulun o dönemde başında bulunan Mr. Calhoun okulu tekrar eskisi gibi tam kapasite açabilmek için gerekli bağış miktarına ulaşamayınca elindeki maddi imkânlarla teolojik eğitim veren küçük bir sınıf kurabilmişti. Abeih okulunun eski prestijini kaybetmesi ve maddi açıdan zorluk çekmesi bu okula çocuklarını gönderen ebeveynlerin çocuklarını Abeih'ten alarak Cizvit ve Lazarist okullarına göndermelerine neden olmuştur. Böyle bir ortamda Protestanların, Suriye'nin Martin Luther'i olarak tanımladıkları Dr. Meshaka bile oğlunu Lazaristlerin bölgedeki en önemli okulu olan Antoura'ya göndermişti. Amerikalı Protestan misyonerler Katolik misyonerlere karşı yaşadıkları bu önemli kayıplardan sonra, yerlilerin açtıkları ve maddi destek sağladıkları okulları yerlilerin; yabancıların fonlarıyla açılan okullarıysa yabancıların yönetmesi ve işletmesi kuralını uygulamaya çalışmışlardır. Bu kuralı uygulamaya başladıktan sonra Amerikalı Protestan misyonerler eğitim alanındaki maddi yükümlülüklerinin bir kısmını yerli gruplara devredince kendi yönettikleri okullara daha fazla odaklanabilme imkânı bulabilmişlerdir. Abeih İlahiyat Okulu 1860 sonrası düşüşünden sonra tekrar toparlanmaya başlamıştır. 1863 yılı sonuna gelindiğinde okulda normal eğitim gören 22, teolojik eğitim gören dört öğrenci bulunmaktaydı (Jessup, Vol I 1910, s. 235-237-238). 1876'da 29 yeni öğrenci daha okulda eğitimine devam eden 20 kişiye eklendi. Okul tüm din ve mezheplere açıktı. Okulda eğitim gören Sünni, Şii, Marunî, Dürzi ve Rum Ortodoks öğrenciler bulunmaktaydı. 1850-1870 arası 117 mezun veren Abeih'te eğitim alanların 2/3'ü mezun olduktan sonra öğretmen olmuşlardır. Suriye Protestan Koleji kurulduktan sonra SPC'ye hazırlık okulu olarak işlevini sürdüren Abeih, 1881'de tamamen SPC'nin bünyesine katılmış, okul da SPC'nin kampüsüne taşınmıştır (Zeuge-Buberl, 2017, s. 59-60).

1863 yılı sonunda Amerikalı Protestanların Suriye ve Lübnan'da sahip oldukları toplamda 24 ortak okula bakıldığında bu okullarda 925 öğrencinin eğitim aldığı görülmektedir. Amerikalı Protestan misyonerlerin Pazar Okulu olarak adlandırdıkları okullarına ve İncil sınıflarına Beyrut'taki Protestanlara ait okullardan 750, bütün Suriye'den ise toplamda 2.000 öğrenci katılmaktaydı. 1864 yılına ait bu istatistiklere Filistin bölgesi dâhil değildir (Jessup, Vol I, s. 235-237-238-240-272-275).

BFMPC Suriye ve Lübnan'daki etkinliğini, ABCFM'yle aralarında bölge paylaşımı yaptıkları 1870 yılından sonra arttırmış olsa da bu tarihten önce bölgede okullar açmaya başlamıştır. 1862'de Sidon'da 1872'de Trablusşam'da kızlar için okullar açan Presbyterian misyoner örgütü, 1871'de Suk el Gharb ve 1881'de Sidon'da erkek yatılı okulları açmıştır. 1869 yılında İskoçya Özgür Kilisesi'nin (Free Church Of Scotland) desteklediği Lübnan

Okulları Komitesi (Lebanon Schools Commitee) tarafından Suk el Gharb'da kurulan ve daha sonra Shweir'e taşınan erkek yatılı okulu 1899'da BFMPC'ye devredilmiştir. Aynı dönemde Trablusşam'da açtıkları bir erkek yatılı okulunun daha yeni açılmasına rağmen 75 yatılı öğrencisi bulunmaktaydı ve insanlar çocuklarını burada okutmak için para ödemeye hazırlardı. Humus'taki yerli Protestanlar kendi çabaları ve maddi imkânlarıyla açtıkları erkek yatılı okulunda 90 yatılı, 90 gündüz öğrencisine sahiplerdi (Jessup, Vol II 1910, s.508).

Amerikalı Protestanların, Lübnan'ın Trablusşam bölgesinde 20 yıllık misyonerlik faaliyetlerinden sonra kızlar için iyi bir eğitim kurumu açmaları zorunlu hale gelmişti. 1856 yılında sadece gündüz eğitimi veren bir kız okulu açılmıştı ancak öğretmenler istedikleri gibi bir eğitim veremediler. Bu da okuldaki kız öğrencilerin Protestanlıkla ilgili iyi bir eğitim alamamalarına sebep oldu. Beyrut'ta da bir Protestan okulu vardı ama buraya çok uzaktı ve verdikleri eğitim Akkar, Humus, Mahardeh gibi yerlerden gelen kızlara uymuyordu. Çünkü Beyrut büyük ve gelişmiş bir yerleşim yeri idi ve kırsal kesimden gelenler buraya alışmakta zorlanıyorlardı. Bu yüzden Trablusşam'da açılan bu kız yatılı okulu daha çok kırsal bölgedekilere hitap ettiği için buraya kırsaldan eğitim görmeye gelen kızların uyum sağlamaları daha kolaydı. Miss R. Brown, Miss Bird, Miss F. M. Jessup, Miss E. M. Law, Mrs. Shaw, Miss Emilia Thomson, Miss Mary Hanford gibi isimler bu okulda öğretmenlik ve yöneticilik yapmış kişilerdir. Okul 33 yıl boyunca Miss Harriet La Grange'in başında bulunduğu öğretmen ve yönetim kadrosuyla bölgede oldukça başarılı olmuştur. Okulun iki sınıf öğrencisi vardı ve bu okulda eğitim gören kızların profili Rum aristokrat ailelerinden gelen kızlardan kırsal kesimde yaşayan çiftçi ailelerinin kızlarına kadar farklı sosyal sınıfları barındırmaktaydı. Okulda İngilizce ve Arapça temel dil dersleri olarak okutulmaktayken bazı öğrenciler Fransızca dersi de almaktaydı. Okul açıldığında, mevcut öğrenci sayısı 300'e yakındı ve bunların içinden 36'sı mezun olduktan sonra Protestanların, Rumların ve Rusların okullarında öğretmen olarak çalışmışlardır. Mezunların kızlarının bir bölümü de daha sonraki yıllarda bu okulda okumuşlardır (Jessup, Vol II 1910, s. 508-509-510).

Trablusşam'daki kızların eğitimi için açılan bu okuldan başka, Suriye bölgesinin sahil kesiminde birbirine yakın mesafelerde bulunan Amerikan misyonerlerine ait üç kız okulu daha bulunmaktaydı. Amerikalı Protestan misyonerlerin kısıtlı bir alanda aynı türde birçok okul açmaları içlerinden bazılarının eleştirisine maruz kalsa da amaçları Suriyeli kız çocuklarına okullar yoluyla ulaşmaktı. Bu okullar bölge halkıyla bir bağ kurmak ve burada kalıcı olmak için çıpa görevi gören önemli kurumlardı ve Protestanlığın önünü açmaktaydılar. Bu okullara öğretmen alacakları vakit üzerinde en çok durdukları kıstas bölge

halkından olmalarıydı. Hem açtıkları bu okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak hem de burada yaşayan Protestan erkeklere eğitimi eşler yetiştirmek için yatılı kız okulları açılması şarttı. Bu ihtiyaç nedeniyle Dr. De Forest Suriye'deki ilk yatılı kız okulunu açan kişi olmuştur. 1860 İç Savaşı nedeniyle okul kapanmak zorunda kalsa da tekrar faaliyete geçmesi için çalışmalara başlanmıştır. Bu sefer okul eski yerinde değil Sidon'da açılmıştır. Miss Mason önderliğinde 1862'de Sidon'da açılan kızlara yönelik bu okul eskisi gibi yatılı değil gündüz eğitim veren bir okuldu ve daha küçüktü. Bunun nedeni o sırada Amerika'da yaşanan iç savaştan dolayı bölgedeki Amerikalı Protestan misyoner örgütlerine daha az maddi destek gelmesidir. Sidon'daki okula eğitim görmeye kırsal kesimden gelen kız çocuklarının buradaki yerli Protestan ailelerinin yanında kalmaları sağlanarak okuldaki eğitimlerine destek olacak bir ortamda yaşamaları arzu ediliyordu. Miss Mason gibi bu bölgelerde faaliyet gösteren kadın misyonerler, "Society for the Promotion of Female Education in the East" (Doğu'daki Kadın Eğitimi Geliştirme Derneği) adındaki cemiyet tarafından desteklenmekteydiler (Jessup, Vol II 1910, s. 510-511). Amerika kendi ülkesinde 1861 yılında başlayan iç savaş nedeniyle bölgedeki misyonerlerine arzu ettiği şekilde yardım edemedi, özellikle kiliselerden ve hayırseverlerden gelen bağışlar azaldı. ABCFM'de bundan finansal olarak etkilendi. Bu nedenle Suriye misyonunu 1870 yılında BFMPC'ye bırakmak zorunda kaldı (Zeuge-Buberl, 2017, s. 37).

İşte böyle bir zamanda Sidon'daki bu okula maddi yardımda bulunan, okulun ihtiyaçlarını karşılayan bu misyoner örgütü özellikle kadın misyonerlere, onların başında buldukları eğitim kurumlarına çok fazla katkıda bulunmuştur. Okul bu destekler sayesinde kısa bir süre içerisinde 50 yatılı öğrenciye ve birçok gündüz eğitimi almaya gelen kız öğrenciye sahip olmuştur. Okulun müfredatı yerli halkın istekleri dikkate alınarak düzenlenmekte, İngilizce öğretimine önem verilmekteydi ve sadece Protestan kız çocuklarının kabul edilmesine özen gösterilmekteydi. Okulun Beyrut'taki Kız İlahiyat Okulu kadar yüksek eğitim standartları olmasa da buradan mezun olanlar Beyrut'taki okullarda öğretmen olarak çalışmaktaydılar ve Protestanlar tarafından first class teachers (birinci sınıf öğretmenler) olarak adlandırılmaktaydılar. Sidon'daki bu kız yatılı okulu eğitimi verdiği 19. yüzyıl sonuna kadarki süre zarfında toplamda 566 yatılı, 78 gündüz eğitimi alan öğrencisi olmuştur. Bu öğrencilerin 190'ı mezun olduktan sonra Protestan kilisesine katılmış, 140'ı ise Suriye bölgesi başta olmak üzere Mısır ve Filistin'de öğretmenlik yapmıştır (Jessup, Vol II 1910, s. 510-511-512-513).

Amerikan ve İngiliz misyonerlerden başka Osmanlı'nın Doğu vilayetlerinde okul açan Protestan misyoner örgütleri olsa da bunlar Lübnan ve Suriye bölgesi içinde yer almamışlardır. Örneğin Alman Protestan misyoner örgütleri genelde Filistin ve Kudüs dolaylarında okul açmış, kendi misyoner örgütlerini desteklemişlerdir. Bu genellemenin istisnası Kaiserswerth Deaconesses (Diyakonez) adındaki Alman Protestan misyoner örgütü olmuştur. Kız çocuklarının eğitimiyle daha çok ilgilenen örgütün bu bölgedeki en önemli okulu Lübnan'da 1862 yılında açmış oldukları Höhere Madchenschule okuludur. Örgütün bölgede üstlendiği misyon, toplumun alt tabakasını oluşturan kesimin kız çocuklarına eğitim vermeye yönelik olsa da bu okul üst tabakanın kız çocuklarına hitap etmek amacıyla açılmıştır. Bu istisna diyebileceğimiz okul dışında Diyakonez eğitim verdiği okullarda farklı bir eğitim anlayışı geliştirmiştir. Din veya mezhep ayırt etmeden toplumun alt sınıfını oluşturan ailelerin kız çocuklarına ileride ailelerine çalışarak maddi destek sağlayabilecekleri temel bir endüstri eğitimi vermeyi amaçlamışlardır. Dikiş-nakış, ev işlerine beceri kazandırma vb. bu eğitim modelinin unsurlarından olmuştur. Bu eğitimden geçen kızların varlıklı insanların evlerinde eğitimini aldıkları işleri yaparak para kazanmaları sağlanmaya çalışılmıştır (Berg, 2005, s. 109-110).

Kız çocukları için açılan bütün bu okullar Protestan misyonerler tarafından belli bir amaç için kurulmuştur ve bu okulların gelişmesi onlar için önemlidir. Bu bölgeye ilk geldiklerinde misyoner eşleri tarafından açılan, küçük gruplara ders verebilecek kadar kapasiteye sahip olan okullar yıllar içerisinde mesleği öğretmenlik olan kadınlar tarafından yönetilen daha büyük ve gelişmiş okullara dönüşmüşlerdir. En temel dersler olarak okuma-yazma öğretilirken, coğrafya, felsefe, tarih gibi derslerin yanı sıra şarkı söyleme ve İngilizce dersleri de müfredatlarında yer almaktaydı. El becerilerine yönelik olarak dikiş-nakış dersleri verilmekteydi. Kızların eğitiminde Amerika'daki kız çocuklarının eğitiminde de esas alınan Mount Holyoke modeli uygulanmıştır. Bu modelde ilk amaç öğrencilerin dönüşümünü başarmak, ikincisi ise bu okullarda yetişen yeni nesil Protestan kadınların dini ve yerli değerleri gelecek nesillere aktaran ideal anne modellerini oluşturmaktır. Ailelerin bu okullara talebi artarak devam ettiği için 1873'te Trablusşam'da açılan yeni kız okulları gibi okullar, Suriye ve Lübnan'ın farklı yerlerinde de açılmıştır (Berg, 2005, s. 108-109).

Osmanlı tarafından kızlar için açılan bu okulları hoş karşılamayanlar vardı. Onlar özellikle Müslüman kadınları ve kız çocukları için misyonerler tarafından verilen eğitimleri tehlikeli bulmaktaydılar:

“Misyonerler terbiye-i fikrîye hususunda kadınlara daha ziyade ehemmiyet verirler. Müslüman heyet-i içtimaiyesini sarsmak için o vasıtayı daha ziyade müessir buluyorlar. Tahsilattan mahrum kalan Müslüman kadını avlamak daha kolay oluyor. Onun için kızlara karşı pek büyük şefkat göstererek onları mekteplerine cezbederler. Şahsiyet-i maneviye içtimaiyesini layıkıyla muhafaza edebilecek bir halde yetiştirilememiş olan Müslüman kızları böyle bir muhite düşünce kolaylıkla temsil olunabilirler.” (Edib, 21 Şubat 1921, s. 260-263).

Kızlar için bu tür eğitim kurumları açılırken erkek çocukları için de belli kademelerde eğitim kurumları açılmaya çalışılmıştır. 1860 sonrasında bölgede erkek çocuklarına yönelik olarak özellikle ortaöğretim düzeyinde ekonomik ve temel eğitim veren bir eğitim kurumunun eksikliği hissedilmekteydi. Bunun üzerine Amerikalı Protestan misyonerler bu ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak bir okul kurmaya karar verdiler. Bölgedeki misyonerlerden olan Dr. G. A. Ford bu tipte iki okul açılması, birisinin İncil eğitimine yönelik ve İngilizce eğitim vermeyen bir okul olması diğerininse öğrencilerin yükseköğrenim kademesine kadar gitmesini sağlayacak, onları üniversiteye hazırlayacak türde eğitim veren İngilizce temelli ama Arapça akademik bir kursu da içinde barındıran bir okul olması gerektiğini söylemiştir. Bunun yanında bazı misyonerler tarafından bölgede bir endüstriyel okulun açılması gerektiği fikri ortaya atılmıştır. Bu fikir desteklenmiştir çünkü ortaöğrenim seviyesine kadar eğitim gören bütün erkek çocukları bir üst kademeye geçince öğretmen olmak için okuma gibi bir durumları yoktu. Zaten Protestanlara göre de bütün eğitim görenler öğretmen olmamalıdır ve başka alanlarda da onlara ihtiyaç duyulacaktır. Onlara göre bölgenin ihtiyaç duyduğu insan profili eğitilmiş marangozlar, çiftçiler, terziler vb.dir.

Uzun süren tartışmalar neticesinde bölgede farklı tür bir ara okul açma fikrinde olan ve bu iş için çalışan Dr. G. A. Ford'a endüstriyel nitelikte bir okul kurması için yardım edilmesine karar verilmiştir. Bu okul için 1893'te 25 bin dolar bütçe ayıran Amerikalı Protestan misyonerler, 1894'te Dr. Ford'un yaptığı araştırma sonucunda ortaya koyduğu raporu dikkate alarak okulu, 1895'de Sidon Academy adıyla açmışlardır. Daha sonra bu okul 1900 yılında Gerard Institute olarak isim değiştirmiş ancak aynı tarzda eğitim vermeye devam etmiştir. Edebiyat ve endüstriyel bölümlere sahip enstitünün içinde bir yetimhane de bulunmaktaydı. Okulun kurulduğu yer, şehirdeki öğrencilerin kolayca ulaşabileceği kadar yakinken aynı zamanda ileride başka bölümlerinde eklenebileceği, okulun genişleyebileceği hesaba katılarak daha fazla bölgeye yayılmasına olanak verecek kadar da uzaktır. Okulun

endüstriyel bölümünde verilen başlıca dersler; duvarcılık, marangozluk, tarımsal faaliyetler, bahçecilik, ayakkabıcılık, terzilik, demirciliktir. Enstitünün yaşadığı en büyük zorluk, bu tür zanaatlarla uğraşan Hristiyan ustalar bulma konusunda olmuştur. Amerika'dan bu mesleklerin ustalarını getirmek bir çözüm yolu olarak görülse de bunu yapmak maddi olarak zor olduğundan bu fikirden denemenmeden vazgeçilmiştir. Okul ilk açıldığı zamanlarda geçici bir çözüm olarak daha çok Hristiyan olmayan yerli ustalardan yardım alınmıştır. Ustaların Protestan bir okula yardım etmesinin sebebi ise okul yönetimiyle öğrencileri dükkânlarında ücretsiz olarak çalıştırma karşılığında anlaşmış olmalarıdır. Bu durum okul için maddi bir yük oluşturmuyordu çünkü ustalara bir ücret ödemiyorlardı. Diğer taraftan ustalar da kazançlıydı çünkü yanlarında bedavaya işçi çalıştırabilme imkânına sahip oluyorlardı. Çocuklar ise uzmanlaşmak istedikleri mesleği, zanaatı iş başında uygulama yaparak öğrenme şansına sahipti. Okulun işlevsel olarak çalışması için bulunan bu çözüm yolunun eksi yanıysa ustaların kendilerini yeterince geliştirmemiş olmalarıdır, diğer bir deyişle Protestanların gözünde eğitimsizdirler. Bildikleri sınırlıdır ve mesleki bilgilerini ise öğrencilere aktarma noktasında sabırdan yoksundular. Protestanlar için en büyük eksiklikleri ise çoğunun Protestan olmamasıdır. Bu da Protestanların öğrencilere bu okulla birlikte kazandırmak istedikleri din eğitimi vermede sıkıntı yaşanması demektir ki bu hiç istemedikleri bir şeydir. Mr. Stuart D. Jessup'un enstitü hakkında verdiği 1903 tarihli rapora göre; bu okulda 1902 yılına kadar toplamda 1019 öğrenci eğitim görmüştür ve Protestanların yerel yardımcıları olarak adlandırdıkları 164 usta, yaşları 14 ile 18 arasında değişen bu çocuklara kendi mesleklerini öğretmişlerdir. Gerard Institute gibi Suk gibi yerlerdeki misyoner okullarının yerli yardımcılarına ihtiyaç duydukları açıktır. Bu ihtiyaçlarını karşılamak için yerli ustalar bu okula gerektiğinde başvurmaktan, Protestanlarla çalışmaktan çekinmemişlerdir (Jessup, Vol II 1910, s. 514-515-518-519).

Bu okulun önemini Henry Jessup şöyle ifade etmiştir: "Suriye'nin ihtiyaç duyduğu şey, marangoz, terzi, ayakkabıcı, çiftçi olarak çalışabilecek ve kendilerini destekleyecek eğitilmiş adamlardır." Sidon'da endüstriyel eğitimle ilgili açılan bu deneysel okul hem mesleki olarak çocukları amaçladıkları alanlarda yetiştirmiş hem de yetimlerin iş sahibi olmasını sağlamıştır (Antakly, 1976, s. 87-88).

Gerard Instituye bağlı olarak yetim çocukların barındığı bir yer de açılmıştır. Şehre çok uzak olmayan Dar es-Salam'da 100 dönümlük bir çiftlik satın alarak yetimler için bir bina inşa edilmiştir. Misyonerlerden birinin dul eşi olan Bayan George Wood'da okula destek olan ve yardım eden kişilerden biri olmuştur (Richter, 1910, s. 222).

Suk el Gharb'daki erkek yatılı okulu ise 1883 yılında T. S. Pond tarafından açılmıştır. 35 öğrenciyle eğitime başlayan okul 1889 yılında Mr. Pond Osmanlı'dan ayrıldığında 98 öğrenciye ulaşmıştı. 6 yılda yaklaşık 250 öğrenciye eğitim vermiştir. Pond'dan sonra okulun başına geçen ve 1905 yılına kadar müdürlük yapan O. J. Hardin döneminde bu sayı 852 öğrenciye ulaşmıştır. Bunların içinde Protestan, Dürzî, Katolik, Müslüman, Yahudi vb. bütün din ve mezheplerden öğrenciler yer almaktaydı. Buradan mezun olan öğrencilerin 89'u öğretmen, 12'si papaz olmuştur. Beş kişi ise teoloji okullarına devam ederken 133 öğrenci SPC'ye girmiştir. Okul burada yetişen çocukları sadece üniversiteye hazırlamıyordu aynı zamanda öğretmen olabilir mi olamaz mı, başka alana yönelmeli mi gibi sorularlada da öğrencilerin ileriki meslek seçimlerinde onlara yardımcı oluyordu. İyi bir müfredata sahip olan okulda; Arapça, İngilizce ve Fransızca dillerinin hepsi bir arada veriliyordu (Jessup, Vol II 1910, s. 520). Amerikalı Protestan misyonerlerin bu tür geniş çaplı okullardan başka büyüklü küçüklü 100'e yakın köy okulları da bulunmaktaydı. Bu okullarda toplamda 5.089 öğrenci eğitim görürken bunların 1.800'ü kızdı. Bu öğrencilerin ancak 1/4' ü Protestan ailelerden gelmeydi. Protestan misyonerler için köy okulları önemliydi. Çünkü bu okullar sayesinde, İncil'i ve Protestanlığı bölgedeki en ücra köşelere kadar taşıyarak oralarda yaşayanları kendi mezhep ve kutsal kitaplarıyla tanıştıraabileceklerine inanıyorlardı (Richter, 1910, s. 221).

3.6.1. Suriye Protestan Koleji (SPC)

Amerikalı Protestan misyonerlerine ait bölgedeki en önemli okul, Syrian Protestan College (Suriye Protestan Üniversitesi) ya da kısa adıyla SPC'dir. Henry Jessup'a göre; bu okul, Suriye misyonunun çocuğudur ve eğer Amerikalı Protestan misyonerlerin bu bölgeye geldikleri 1820-1860 yılları arasındaki ilk dönemdeki çalışmaları olmasaydı bu okul var olamazdı (Jessup, Vol II 1910, s. 298). SPC açıldıktan sonra okulun ilk müdürü olarak görev yapan Dr. Bliss, bu okulun açılması girişiminin başlamasını sağlayan misyonerlerden biriydi. Daniel Bliss ABCFM tarafından okulu kurmak için fon bulmakla görevlendirilmiştir. Bliss de Amerika ve İngiltere'ye giderek bu okul projesine finansal destek sağlanması için çalışmış ve başarılı olmuştur (Antonius, 1919, s. 43). Onun çabaları sayesinde, SPC için özel bir fon ve mütevelli heyeti oluşturulmuştur. Bu sayede ABCFM'den daha bağımsız bir yapı görünümüne kavuşmuş olsa da okul heyetini oluşturan kişilerin çoğunun ABCFM'ye bağlı misyonerlerden olması, SPC'nin bu misyoner örgütüne bağlı kalmasını sağlamıştır (Richter, 1910, s. 218-219).

Bu bölgede yerel Protestan kilisesini kuran, papaz olmaları için yerli öğrencileri eğiten Amerikalı vaizler ve öğretmenler Protestanlığı ve İncil'i esas alan bir yükseköğrenim kurumunun Doğu'da kurulması gerektiğini ve bunun için de en uygun yerin Suriye olduğu üzerinde fikir beyan edince SPC'yi kurmak için çalışmalara başlanmıştır. Amerikalı Protestan misyonerlerin böyle bir okulu kurmak istemelerinin diğer bir nedeni ise Abeih'teki ilahiyat okulunun ve Beyrut'taki yatılı kız okulunun müfredatından İngilizcenin çıkarılıp derslerin Arapça verilmesi kararlaştırılınca bölgenin önde gelen aileleri çocuklarını Protestan okullarından alarak Cizvit ve Lazaristlerin okullarına göndermeye başlamasıydı. Protestanların Arapçayı eğitim dili olarak belirlemelerinin temel nedeni, bölge halkıyla ve çocuklarla daha iyi bir iletişim kurabilme arzusuuydu. Ancak bu uygulamayı okullarında yaygınlaştırıp İngilizceyi geri plana çektikten sonra sonuçlar hiç de istedikleri gibi olmamıştı. 1850'lerin sonlarından itibaren bölge halkı Fransız Katolik misyonerlerin okullarına kaymaya başlamıştı. Abeih İlahiyat Okulu Suriye'deki en prestijli okulların başında gelirken bu dönemde bölge halkı tarafından tercih edilme sırası ilk olmaktan çıkıp üçüncü-dördüncü seçenek olmuştu. Amerikalı Protestan misyonerler okullarında İncil ve Arapça öğretimini öne çıkarmayı isterken bölge halkı, çocukları için bu okullarda verilenlerden daha fazlasını istiyordu (Jessup, Vol I 1910, s. 298).

Protestanların Arapça eğitim vermesinin nedeni bölgeye ilk gelme sebepleri olan Hristiyanlığı ve Protestanlığı yayma amaçlarını yerli halkın diliyle daha kolay bir şekilde başarabileceklerine inanıyor olmalarındandı. Protestanlık, dinsel faaliyetlerini gittikleri yerlerin yerel dili içine yerleştiren bir mezhep olduğu için okullarında İngilizce eğitim vermemeyi tercih etmiştir. Ancak 19.yüzyılda özellikle Beyrut ve çevresinin yabancı ülkelerle olan ticaret hacminin genişlemesiyle Arapça yeterli gelmemeye başlamıştır. Bölgede hâkim olan yabancı dillerin Fransızca ve İngilizce olması, Cizvitlerin 19.yüzyılda bölgeye geri dönmeleri ve Protestan misyonerlerle rekabete girmeleri gibi nedenler Protestanların okullarını modernleştirmesine, İngilizceyi okullarında ders olarak vermelerine yol açmıştır (Baktıaya, 2017, s. 127-128).

Amerikalı Protestan misyonerlerin 1870 öncesi bölgede sahip oldukları okulların büyük çoğunluğuna hâkim olan misyoner örgütünün ABCFM olması ve bu uygulamayı başlatanların da onlar olması Protestanların eğitim alanında Katoliklerin gerisine düşmesine neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında bölge halkının ihtiyaçlarına ve taleplerine yanıt verecek bir yükseköğrenim kurumu açmak Amerikalı Protestan misyonerler için bir zorunluluk olmuştu. Bölge insanı Avrupalıların ve Amerikalıların yaşadıkları yerlere

gelerek onlara birçok alanda çoğu ücretsiz olmak üzere birçok hizmeti verdikten sonra Batıyla daha fazla yakınlaşmak, oradan daha fazla bilgi almak ve öğrenmek istemiştir. Dil öğrenmek bunların başında geliyordu ve İngilizceyle Fransızca öğrenmek istedikleri dillerdendi. Tıp eğitimi ise bölgenin doktor ihtiyacını karşılamak için talep ediliyordu. Protestanların, bölgedeki en büyük rakipleri olan Katolik misyonerlerin başını çeken Cizvitlere talep gören bu alanı bırakmaları düşünülemezdi. Henry Jessup'un deyişiyle İncil'in gerçek düşmanları, entrika ve ikiyüzlülüğün ustaları, insan vicdanının sapıkları Cizvitlere böyle bir eğitim talebinin yönetimi ve kontrolü bırakılmamalıydı. Bu topraklara ilk baskı makinesini getiren, ilk yatılı kız ve erkek okullarını açan Protestanlar bu istekleri karşılamaya dünden hazırды (Jessup, Vol I 1910, s. 298-299).

SPC'nin kurulması sadece bölgede yaşayan Protestan topluluğunu güvence altına almakla kalmamış bütün bir bölgeyi etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Bölgede kendileri için çalışacak iyi eğitilmiş öğretmenlere, din adamlarına, çevirmenlere, avukatlara, doktorlara, mühendislere ihtiyaçları vardı. SPC'den mezun olanlar bölgelerinin refahını arttırabilirlerdi. Misyonerlerin gözünde bu okul herkesin okumak için gelebileceği ve üniversite eğitimi almak için yüksek meblağlar yerine makul ücretler ödeyerek okuyabileceği bir kuruluş olmalıydı (Zeuge-Buberl, 2017, s. 62).

Bölgedeki Amerikalı Protestan misyonerlerden olan Dr. William Thomson'a göre kurulacak okulun okul müdürü ve öğretmenleri yerel halktan olmalı, maddi olarak ise yurtdışından gelecek yardımlarla desteklenmeliydi. Thomson'ın bu planı 1861 yılında kurulan Yerel Hristiyan Kız İlahiyat Okulu için uygulanmıştı. 1866'da Beyrut'a dönen Mr. ve Mrs. Bliss'in önderliğinde SPC, 16 öğrencisiyle eğitim öğretim hayatına başlamıştır. Okul eğitimi vermeye başlamadan bir yıl önce Suriyeli bir Protestan bilgin olan Butrus Bustani'nin kurduğu ulusal okul ya da diğer adıyla Wataniyeh'e bağlı olarak bir hazırlık sınıfı açılmıştı. SPC ilk açıldığında Daniel Bliss müdür olarak okulun başında bulunuyordu. Okul kadrosunda tıp, astronomi ve kimya profesörü olan Van Dyck, cerrahi ve botanik profesörü George E. Post, tarih profesörü Harvey Porter, Arapça öğretmeni olarak da Asaad Shidoody gibi isimler bulunuyordu (Jessup, Vol I 1910, s. 299-304).

15 büyük bina ve birkaç küçük yapıya sahip SPC'nin okul kadrosu 71 kişiden oluşmaktaydı. 33 kişi Amerikalı, 10 kişi Avrupalı, 26 kişiyse Suriyeliydi. Okulun 7 bölümünden ikisi olan hazırlık ve kolej bölümlerinde öğrencilere genel bir eğitim verilmekteydi. İngilizce bu iki bölümde de ön planda tutulan derslerin başında geliyordu. Bütün öğrenciler 9 yıllık eğitimi tamamlamakla yükümlü değillerdi. Eğer İngilizce bilgisine

ve genel eğitime yeterince sahiplerse hazırlık okulunun bir bölümünü okumadan geçebilme seçenekleri vardı. Uzmanlık alanlarına yönelmeden önce kolej bölümünü de bitirmek zorunda değillerdi. Kolejle bağlantılı olarak tıp, eczacılık, ticaret ve ilahiyat eğitimi veren uzmanlık bölümleri mevcuttu. (Richter, 1910, s. 219).

Osmanlı Devleti'nin de yakından takip ettiği okul, Osmanlı tarafından ise şu şekilde tasvir edilmekteydi:

“Mülkümüzün her tarafında müsaade ettiğimiz mektepler zengin adamların mevcudunca tefrik edilen ve müthiş yekünlere baliğ olan paralarla yapılmıştır. Yer yer binalar inşa ediliyor, taraf taraf temeller atılıyor. Üç-dört sene kadar evvel Mistır Dautch isminde Amerikalı bir milyoner gelmiştir. Beyrut'taki Protestan darülfünununa birçok para verdi. Şimdi bu paralar sayesinde bir faaliyettir gidiyor. Şarkta misyonerlerin en ziyade ibraz-ı faaliyet ettikleri yer Suriyedir.” (Süreyya, 1911, s. 19-22).

“Beyrut'ta ilimde en ileri giden, icray-ı faaliyet eden Amerikan Protestan müessesesi, tabir maarifiyle Külliyesidir. Bu müessesede 15 kadar muazzam binada 8 şubeyi tedrisadiye vardır. Alehusus Külliye'ye Beyrut'tan Suriye'den ve memleketin sair taraflarında gelen Osmanlı yavruları arasında küçük büyük etfal-i Osmaniye'de bulunur... Fakat burada-Cizvitlerde de böyledir- onlar cebren kiliseye sevk ve ayine iştirak ettiriliyor. Müdavimin leyl ü neharidir. Leyli Hristiyan talebe gibi İslamlarda her gün bilhassa Pazar günleri sabah ve badel zahir akşam kilisede ayini ruhaniye iştiraki mecburdur. Alelumum nehari talebe ise Pazar günleri müstesna olmak üzere sabahleyin derslere başlanmazdan evvel ve akşam iki defa kilisede bulunmaya ve ayine iştirake mecburdur.” (Şerif, 21 Nisan 1909, s. 135-137).

SPC yukarıda Osmanlı tarafından görüldüğü gibi dini bir kurum hüviyetinde tasvir edilmemek için dini eğitimi kendinden ayrı bir yapı kurarak vermeyi uygun bulmuştur. Bu vesileyle SPC kurulduktan üç yıl sonra 1869 yılında Abeih'te yerli genç erkeklere papazlık eğitimi vermek için bir ilahiyat okulu açılmıştır. 1882'de okul Beyrut'a taşınınca SPC ile aynı kampüs içinde yer almaya başlamıştır. Ancak SPC'den ayrı bir kurum olduğu belli olsun diye kampüsün güney kısmının en sonuna inşa edilen bu okul, SPC'den ayrı bir girişi olacak şekilde düzenleme yapılan bir binada eğitim vermiştir. İlahiyat okulu SPC'nin yıllık kataloglarında her zaman yer alsa da yanına hep “Bu okul kolej ile organik olarak bağlantılı değildir.” notu düşülmüştür. ABCFM bu okulu SPC'nin yanına taşırken kolejden buraya dini

eğitim almak isteyen öğrencileri çekebileceklerini düşünmüştür. Ancak SPC mezunları ilahiyat okuluna çekilemediği için ABCFM Beyrut'ta teolojik eğitim vermeyi kesmeye karar vermiştir. Birkaç yıl kapalı kalan okul SPC tarafından 1898'de satın alınarak yeniden dzenlenmişt ve Jessup Hall olarak adlandırılmıştır (Sabra, 2005, s. 6). İlahiyat okulunun aksine SPC'nin bölümleri rağbet görmekteydi.

Tıp fakültesi SPC'nin öğrenciler tarafından en çok tercih edilen bölümlerinin baştında gelmekteydi. Ancak SPC Osmanlı Devletiyle kendi fakültelerinden mezun olanların diplomalarının Osmanlı topraklarının her yerinde geçerli olması konusunda ciddi problemler yaştamıştır. Amerikalı misyonerler uzun uğraştır sonucunda Osmanlı Devletiyle bir uzlaştırmaya varmıştırlardır. Bu anlaşmaya göre, İstanbul'dan gelen bir heyetin baştında bulunacağı sınavdan geçen öğrenciler bu fakültenin mezun olacıklara verilecek diplomaya sahip olma hakkına kavuştacaklardı. Okulda eğitim dili İngilizce olsa da bu sınav Osmanlıca yapılmaktaydı. Tıp fakültesine bağlı olarak kız öğrenciler için bir hemştirelik okulu da açılmıştı. Öğrencilerin aldıkları eğitimi uygulamalı şekilde test etmeleri ve pratik kazanmaları için hemştirelik okulunun yanında 40 yataklı bir revir ve ocuk hastanesi de hizmete sokulmuştı. SPC'nin bütün fakültelerinde geçerli olan okuldaki pazar ayınlarına katılmak ve İncil derslerini almak öğrencilerin uymak zorunda olduğu kurallardanandı. Bunlar, okul tarafından öğrencilerin katılmama mazeretlerinin kabul edilmediği uygulamalardı (Richter, 1910, s. 219-220).

Okul, ilk mezunlarını 1870 yılında vermiştir. 1867'de açılan Tıp Fakültesi ise 1871 yılında mezun vermeye baştamıştır. Hazırlık bölümü 1871 yılında eğitim öğretime baştamıştı olsa da 1880 yılına kadar tam olarak düzenlenememiştir. Ticaret bölümüyse 1900'n ekim ayında kurulabilmiştir. Protestanlar bu okulu aarlarken Katoliklerden aynı düzeyde bir hamle geleceğini bildikleri için Cizvitlerin Ghazir'deki okullarının bir st eğitim seviyesine taştınmıştı halinin Beyrut'a nakledilerek Saint-Joseph Koleji olarak açılmasına saştırmamıştırlardır. Cizvitler dıştında SPC'nin açılmasına bir karştılık olarak yerli Katolik kiliselerden biri olan Maruniler de Beyrut yakınında bir kolej kurmuştırlardır. Protestanların bu yksekokuluna karştılık veren sadece Katolikler olmamıştır. Yahudiler Alliance Academy'i kurarken Osmanlı Devleti de blgedede özellikle Müslüman nüfus için yüksekokul açma çalıştırmalarına hız vermiştir (Jessup, Vol I 1910, s. 304-305-306). 19. yüzyıl sonuna doğru bölgedeki etkisini arttırarak büyümeye devam eden SPC'nin bu dönemde ğrenci sayısı toplamda 827'dir. Bu ğrencilerin 346'sı Rum, 147'si Protestan, 127'si Müslüman, 62'si Yahudi ve 20'si Dürzi'dir (Richter, 1910, s. 219). Bu ğrenci dağılımı, SPC'nin bölgedeki

birçok farklı gruptan öğrenciyi bünyesinde barındırdığını bize göstermektedir. SPC'nin başını çektiği Amerikalı Protestan misyonerlerin açtıkları erkek okullarının amacı erkek çocuklarını iyi eğiterek onlardan tasavvur ettikleri ideal adamı yaratmak ve günlük yaşama hazırlamaktı. SPC'nin diğer yabancı misyoner okullarından ya da Osmanlı okullarından ayrılan yanı mezunlarının içinde avukat, doktor, öğretmen vb. mesleklere mensup olanları daha çok barındırıyor olmasıydı. Bu şekilde bilinen bir yüksek okul olarak ön plana çıkmıştır (Hays, 2008, s. 135-136).

1871'de College Hall'ın temel atma töreninde konuşan okul müdürü Daniel Bliss her dinden, her renkten, her mezhepten öğrenciyeye kapılarının açık olduğunu ancak Protestan inancını anlatmaktan geri durmayacaklarını şu sözlerle dile getirmiştir:

“Bu okulun bütün imkânları rengine, dinine, milletine, ırkına bakılmaksızın bütün erkekler içindir. Bir erkek beyaz, siyah veya sarı, Hristiyan, Müslüman, Yahudi ya da dinsiz olabilir. Bu okula gelip üç, dört ya da sekiz yıllık eğitim görebilir. Ve buradan bir Tanrıya ya da birçok Tanrıya inanarak ya da hiçbir Tanrıya inanmayarak ayrılabilir. Ancak burada okuyan birisinin gerçek olduğuna inandığımız şeyi ve bu inancın nedenlerini bilmeden bizimle uzun süre devam etmesi imkânsızdır.” (Sabra, 2005, s. 3)

Profesör Ludwig Bernhard, 1905 yılında Russian Year Book da yayınlanan “America In The East” adlı makalesinde, SPC'yi Amerika'nın Yakındoğu'daki ticaret girişimlerine hazırlık olarak gördüğünü ve okulun Amerikan çıkarları için iyi bir kurum olduğunu yazmıştır;

“Osmanlı hükümeti Amerikalıların bu okullarındaki tıp fakültesini tanımıştır. Okulda yerli öğretmen kadrosu bulundurmaları onlar için bir avantajdır. İstanbul ve Beyrut'taki okullarda çalışan bu adamlar başka hiçbir tür okulda bu kadar büyük bir talep görmeyeceklerdir. Amerikalıların Yakındoğu'ya dağılmış sayısız misyon okulu Beyrut'tan öğretmen almaktadır. Türk ve diğer yerli okullar bile Beyrut'tan öğretmen aramak için bir dereceye kadar Amerikan etkisi altına girmekte ve hatta bir dereceye kadar Amerikan düzenine göre öğretim yöntemlerini yeniden düzenlemektedir. Sadece birkaç yıl önce Fransız etkisi altında olan Beyrut'taki büyük Dürzi okulu şimdilerde Amerikan etkisi altına girmiştir. Bu nedenle kolej birçok değirmeni yönlendiren bir akarsu kaynağıdır. Türkiye'nin her

yerinde insanlar onların çalışmalarını görmekteydi ve bu okulun etkileri ilerleyen zamanlarda giderek artacaktır.” (Richter, 1910, s. 220-221).

Özetle Amerikalı Protestan misyonerlerin Suriye ve Lübnan bölgesinde özellikle yükseköğrenim seviyesinde ipleri ellerine almak için yaptıkları bu hamle, Katolikler başta olmak üzere Yahudiler ve Osmanlı Devleti'nin de Protestanlara karşı cevap vermek amacıyla bölgede kendi din ve mezheplerine ait yükseköğrenim kurumları açmalarına zemin hazırlamıştır.

3.7. Suriye ve Lübnan'da Faaliyet Göstermiş Olan Diğer Önemli Protestan Misyoner Örgütleri ve Açtıkları Eğitim Kurumları

Amerikalı Protestan misyonerler ve ABCFM dışında 1860'dan önce Suriye ve Lübnan'da faaliyet gösteren büyük Protestan misyoner örgütlerine rastlamak pek mümkün değildir. 1860'dan sonra özellikle bölgede yaşanan çatışmalardan dolayı bölgeye gelen birçok Protestan misyoner örgütü olsa da Amerikalı Protestan misyonerler ve onların örgütleri her zaman bu bölgede ön planda olmuşlardır. Amerika'dan başka İngiltere, Almanya gibi Protestan devletlerin destek verdikleri misyoner örgütleri, ufak ve düzensiz olsalar da 1860 sonrası bu bölgelerde daha sık görülmüşlerdir. İngiltere, Almanya, İskoçya gibi Protestan misyonerleri himaye eden devletlerin bölgeye gönderdikleri misyonerler ve bağlı buldukları gruplar, genelde bağımsız ya da sırf bu amaç için kurulan misyoner örgütleri olmuşlardır. Amerikalıların aksine ne İngilizler, ne Almanlar ne de diğer Protestan devletlerin milletleri bu bölgeye giden misyonerlere kapsamlı bir destek vermemişlerdir. Bu yüzden de bölgede faaliyetlerde bulunan misyonerler bir ya da birkaç büyük misyoner örgütünün etrafında toplanmak yerine büyük bir bölgeye yayılan dağınık misyoner grupları olarak kalmışlardır. Bu da Protestan misyonerlerin enerjilerini tek bir yere güçlü olarak kanalize etmelerini engelleyen nedenlerden biri olmuştur. 1860 sonrası farklı ülkelerden gelen Protestan misyonerlerin sayısında artış olsa da hiçbir zaman Amerikalı büyük Protestan misyoner örgütleri olan ve bölgede faaliyet gösteren ABCFM ya da BFMPC gibi güçlü bir örgütlenmeye sahip olamamışlardır. Bunun nedeni de asıl amaçlarının bölgede Protestanlıkla ilgili faaliyetlerde bulunup hedefledikleri kadar kişiyi Protestanlığa kazandırdıktan sonra onları bir çatı altında birleştiren örgütlerini feshetme ya da devretme eğiliminde olmalarıdır. Eğer amaçlarına ulaşmışlarsa kendi küçük misyoner örgütlerinde devam etmiyorlarsa Amerikalı Protestanların bölgede faaliyet gösteren daha büyük misyoner örgütlerine katılırlardı. Ancak hiçbir zaman diledikleri kadar dönüşümü kendi kiliseleri

lehine gerçekleştiremedikleri için mensup oldukları örgütlerinin etki alanları kısıtlı kalmıştır (Richter, 1910, s. 201-202).

Bölgede faaliyet gösteren önemli Alman misyoner örgütlerinden biri Kaiserswerth Deaconesses'i iken diğeri The Prussian Order Of St. John'dur. Kaiserswerth örgütü daha çok eğitim alanında faaliyetlerde bulunurken St. John ise sağlık alanına yönelmiştir. Örgütün kurucusu T.H.Fliedner'ın damadı olan Papaz Disselhoff, 1860 İç Savaşı'nın bölgede yarattığı yıkımı öğrendikten sonra Suriye'ye gelen misyonerlerdendir. Yetim kalmış kız çocukları için Zoar adında bir yetimhane kuran Disselhoff, burada 130 kız çocuğunu barındırmıştır. Daha sonra sadece yetimhaneyle kalmayan Kaiserswerth örgütü barınma sağladığı kız çocuklarına eğitim alma imkânını da vererek Zoar'da bulunan kızlardan dört sınıf oluşturmuştur. Bölgedeki bu ilk adımlarından sonra İzmir'de kurdukları eğitim kurumlarının elde ettiği sonuçlardan memnun oldukları için Suriye'de de ailelerin en büyük kızlarına yönelik olarak İzmir'dekine benzer bir okul kurmuşlardır. Okul ilk kurulduğunda maddi sıkıntılarla boğuşmuş olsa da 1900'lere gelindiğinde 17 yatılı, 143 gündüz eğitimi alan öğrenciye sahip olduğu görülmektedir. Kaiserswerth örgütünün bölgede kurdukları önemli eğitim kurumlarının her ikisi de kız çocuklarına eğitim vermek amacıyla açılmış okullardır (Richter, 1910, s. 202).

İngilizlerin Beyrut'ta açtıkları okulların çoğu II. Abdülhamit öncesinde kurulmuştur. Beyrut'taki İngiliz okulları Church Missionary Society (CMS) denetiminde ve yönetiminde olan okullardır. Suriye Vilayetindeki ve Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığındaki İngiliz okullarının sorumluluğu daha çok Irish Presbyterian Mission'a verilmişken, bu bölgelerde CMS daha az sorumluluğa sahipti. Bölgedeki İngiliz okullarının denetimini, yönetimini sağlayan kişi Madam Mott olmuştur. Cebel-i Lübnan'daki İngiliz okullarını ise The Friends Foreign Mission Association ve Anglo Syrian Mission adında iki İngiliz misyoner örgütü idare etmiştir (Mutlu, 2005, s. 249-252-257).

Mihran Boyacıyan'ın Beyrut Vilayetindeki yabancı okullarla ilgili hazırladığı layihada geçen önemli İngiliz okullarından biri de Siro Okuludur. İngiliz misyonerler bu okulda öğrencilere ücretsiz eğitim sağlamaktaydı. Okul giderleri ise yapılan bağışlarla karşılanmaktaydı. Kız çocuklarına hizmet veren bu okulda okuyan öğrencilerin çoğu Dürzî ve diğer Müslüman mezheplerine mensuptu (Çetin, 1984, s. 324).

London Syrian Relief Fund (Londra Suriye Yardımlaşma Fonu) ile bağlantılı olan, Kırım'daki Osmanlı-Rusya savaşında hizmet verdikten sonra Üsküdar'daki British Military

Hospital'da ölen Dr. Bowen Thompson'ın eşi Mrs. Thompson 1857'de buraya gelmiştir. 1860 sonrası zor durumda yaşamaya çalışan Beyrut'taki dul ve yetimlere yardım etmiştir. Şam, Zahleh gibi yerlerde dul ve yetimlere yardım etmek amacıyla 12 yılda 23 okulda (12 tanesi Beyrut'ta) 89 öğretmenle 1.522 öğrenciye eğitim verilmesini sağlamıştır. 1869'daki ölümünden sonra onun yerini devralan Mrs. Augusta Mentor Mott ve Mrs. Susette Smith tarafından British Schools olarak adlandırılan bu 23 okulu 40 okula kadar genişletmeyi ve öğrenci sayısını da 3.000 öğrenciye kadar arttırmayı başarmışlardır (Jessup, Vol I 1910, s. 228-229). Açtıkları okullar Şam'dan Tyre (Sur)'a kadar uzanmıştır. Kızlar için olduğu kadar erkekler için de gündüz okulları açmışlardır. Bu okulların yanında görme engeli olan kız ve erkek çocukları için de özel okullar kurmuşlardır. Hristiyanların yanı sıra Müslüman ve Yahudi çocukları da bu okullarda eğitim görmüşlerdir. Okullarında hem hafta içi hem de pazar günleri kadınlar için özel dersler düzenlemişlerdir (Dwight, Tupper ve Bliss, 1904, s. 111).

1902 yılında bu okullar ağı o kadar genişlemişti ki Suriye ve Lübnan'ın çeşitli yerlerine yayılmış olarak bulunan 56 okulda 4.262 kız öğrenciye eğitim verilmekteydi. BFMPC'yi dışarıda bırakırsak bu bölgede faaliyet gösteren misyoner örgütleri içerisinde kızlarla ilgili olarak açılan okulların çoğu British Schools'a aitti ve en önemli kız yatılı okulları, Beyrut, Tyre (Sur) ve Hasbaya'da bulunmaktaydı. Öğretim kadrosu ise bir tıbbi misyoner, 20 kadın misyoner ve 128 Suriyeli kadın öğretmenden oluşmaktaydı. Kral VII. Edward bu misyoner örgütünün bölgedeki faaliyetleriyle bizzat ilgilenecek açtıkları okulların bütün bölgede yaygınlaşması için Osmanlı Devleti'ne ciddi ısrarlarda bulunmuş ve sonunda da istediğini almıştır. Bu örgüt kurdukları okullar dışında köylerde yaşayan kadın ve çocuklara İncil eğitimi vermek ve kutsal yazıları okumak için 25 kadın misyoner görevlendirmiştir. Bu çalışmayla meşgul olan kadınları ve yerli kadın öğretmenleri yetiştirmek için Beyrut'ta ayrıca bir enstitü de kurmuşlardır. Burada 70 öğrenciye eğitim vermişlerdir (Richter, 1910, s. 203).

Bu okullar, İngiliz misyonerlerin himayesi altında olmasına ve çalışanlarının çoğu İngiliz öğretmenlerden oluşmasına rağmen Suriyeli yerli yardımcıları ve öğrencilerin hepsi Amerikalı Protestan misyonerlerin dua ve ayinlerine katılmaktaydılar. Amerikalı Protestan misyonerlerle işbirliği içinde çalışan British Schools, İncil eğitimine önem veren ve bu konuda da başarı sağlayan okullardandı. İngilizler, Amerikalılarla olduğu gibi Alman ve İskoç Protestan misyonerlerle de bir uyum içerisinde çalışmaya özen göstermişlerdir. Farklı devletlerin himayesi altında olsalar da hepsi bölgede ortak hedef olarak Müslümanları, yerli

Hristiyan kiliselerini, Yahudileri ve putperestleri gördükleri için ortak düşmanlarına karşı bir arada olmalıydı ki o zaman onlara göre kâfir olan bu din ve mezheplere karşı daha güçlü durabilirdi (Jessup, Vol I 1910, s. 228-229).

İngiliz Protestan misyonerler genelde gönüllü olarak onlara başvuran erkek ve kadınları misyonerlik çalışmaları için işe alıyorlardı. İngiliz Protestan misyonerler belli bir misyon istasyonundan yönetilmek yerine serbest ve küçük gruplar halinde çalışmayı tercih ediyorlardı. Bu bölgedeki planlı ve örgütlü ilk İngiliz misyonerlik çalışmasını hayata geçiren kişi misyoner Watson Grace olmuştur. O ve yanındaki diğer İngiliz Protestan misyonerler, bu çalışma için Lübnan'ın eteklerindeki Brummana Köyü'nü misyon merkezi olarak seçmişlerdir. Bu bölgede kız ve erkek çocukları için yatılı okullar kurmuşlardır. Bu yatılı okulları, aynı bölgede kurdukları 15 köy okulu takip etmiştir. Yatılı okullar ve köy okullarındaki toplam öğrenci sayısı 1300 idi (Richter, 1910, s. 204).

İngiliz Protestan misyonerlerin Suriye ve Lübnan'dan daha çok Filistin'de etkin olarak görev yapan en etkili ve en büyük kuruluşu olan The Church Missionary Society (CMS), Suriye ve Lübnan'da Dürzilere yönelik olarak misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. 1876 yılında Şam'daki misyonerlik faaliyetleriyle bağlantılı olarak Ezra (İzra), Atil, Kharaba, Kunawat (Qanawat) ve Lahiteh'te Dürzi çocukları için beş okul açmışlardır. Bu okullara beklediklerinden daha fazla katılım olmuştur. Müslüman bir mezhep olan Dürziler, kendilerini yabancı misyonerlerin faaliyetleri altında geliştiren yerli kiliselere mensup olan Hristiyanlar kadar geliştirmek için bu okullara çocuklarını göndermeyi tercih ediyorlardı. Bu yüzden öncelikle İngilizce eğitim veren okulların bölgede açılmasını talep etmişlerdir. Hristiyan olma, kendi mezhep ve dinlerini terk etme gibi bir düşünceye sahip değildiler hatta yaşlı Dürziler misyonerlerin açtığı bu okullardan bile uzak durmuşlardır. Ancak genç Dürziler bu okullarda kişisel gelişimleri için eğitim almaya devam ettiler. Bölgede, bir misyoner örgütüne bağlı olmadan çalışan, bireysel olarak faaliyetlerini yürüten misyonerler de mevcuttu. Bunlardan biri olan Miss Louisa Procter, 1885'te Beyrut'a gelerek o tarihten itibaren Beyrut'un güneyindeki Shuweifat'ta çeşitli yatılı okullar açmış ve bu okullarla bağlantılı olarak tıbbi faaliyetler yürütmüştür. Açtığı okulların ölümünden sonra da devam etmesini sağlamak için okulları Protestan bir komiteye devretmiştir. Bir başka kadın misyoner Juliana Williams, Shumlan yakınındaki Kuifun köyünde bir kız okulu açmıştır. Bu okul ilk olarak bölgedeki bağımsız misyonerlerden olan zengin bir İngiliz din adamı T.H.Worsley'in misyonuyla bağlantılıydı. Daha sonra bu okul Worsley'in misyonundan ayrılrsa da tek başına ayakta kalmaya devam etmiştir. İngiliz Protestan misyonerlerin bölgede

kurdukları diğer bir okul olan, Lübnan'da Dürzilerin yaşadığı yerleşim yerlerinin başında gelen Baaklin'de İngiliz Protestan misyoner John Wilson anısına açılan kız okulunda 106 öğrenciye eğitim verilmekteydi. Bu okul daha sonra BFMPC'nin yönetimi altına girse de İngiliz Protestan misyonerler okula maddi destek vermeyi kesmemişlerdir (Richter, 1910, s. 205-206-207).

İngilizlerin bölgenin yerlileriyle bir araya gelerek okul açtıkları da olmuştur. Bunlardan biri İngiliz misyoner John Lowthian ile Abeih okulundan mezun olan Suriyeli kardeşler Süleyman ve Elyas al-Salibi'nin açtığı okuldur. Lübnan Okulları adını verdikleri projelerinde amaçları en uzak köylere bile okul açmaktır. Eğitim içeriği Amerikan misyoner okullarına benzeyen bu kurumlarda çocukları Protestanlığa dönüştürme amacı güdülmeyen eğitim verilmek istendi. Ders kitabı olarak Amerikalıların bastığı kitapları yarı fiyatına alarak çocuklara okutmuşlardır (Zeuge-Buberl, 2017, s. 77).

İskoç Protestan misyonerler de Suriye ve Lübnan bölgesiyle ilgilenmişlerdir. Buralarda bir misyon çalışması başlatmadan önce keşif için bölgeye Andrew Bonar ve McCheyne adında iki din adamı göndererek rapor hazırlamalarını istemişlerdir. İlk başta bu iki din adamının da görüşleri çerçevesinde bu bölgelerde bir misyon başlatmaya pek sıcak bakmayan İskoçlar, 1860 olaylarından sonra öncelikle yardım amaçlı olarak Suriye ve Lübnan'a gelmişlerdir. Kısa süre içerisinde buraya adapte olan İskoç Protestan misyonerler, diğer misyoner grupları gibi eğitim çalışmalarına daha fazla ağırlık vermişlerdir. Lebanon School Association'ı (Lübnan Okul Birliği) kurarak kız ve erkek çocukları için okullar açmaya başlamışlardır. Bu birliğe bağlı olarak 9 okul kuran İskoç Protestan misyonerler, kız-erkek toplamda 500'e yakın öğrenciye eğitim vermişlerdir. Bu birlik dışında The Free Church Scotland'a (Özgür İskoç Kilisesi) bağlı olarak 1853'ten itibaren bölgede 15 köy okulu da kurmayı başarmışlardır. 1872'de Beyrut'un doğusunda kalan Shuweir'de bir misyon istasyonu açan İskoçlar, burada erkek çocukları için Beyrut'taki koleje öğrencileri hazırlama düşüncesiyle bir yatılı okul kurmuşlardır. Buradaki eğitim faaliyetlerinin başında bulunan kişiye Dr. Carlaw idi. İskoç Protestan misyonerler de diğer Protestan misyonerler gibi Amerikalı Protestan misyonerlerle işbirliği içinde bulunmuşlar, zaman zaman da BFMPC'nin çatısı altında çalışan misyonerlerin maaşlarını dahi ödemişlerdir. Bir başka İskoç misyoner örgütü olan The Established Church of Scotland'ın da bölgedeki Yahudilere yönelik olarak açtığı kız ve erkek okulları mevcuttu (Richter, 1910, s. 205-207).

İrlandalı Protestan misyonerler, bölgedeki ilk faaliyetlerini İskoç misyonerlerle işbirliği içinde çalışarak ifa etmişlerdir. 1843 yılında Şam'da ortaklaşa başlattıkları misyon

faaliyetlerinden İskoçlar bir süre sonra ayrılışlar da BFMPC'nin İskoç misyonerlerin yerini almasıyla çalışmalarını sürdürmeye devam etmişlerdir. 1854'e kadar Şam'da birlikte çalışan bu ikili misyoner grubu BFMPC'nin aynı yıl Mısır'da misyon faaliyetlerine ağırlık vermeye başlamasından sonra Şam'da İrlandalı misyonerlerle yürüttükleri çalışmalardan çekilmek durumunda kalmışlardır. 1854'ten sonra İrlandalı misyonerler Şam'daki çalışmalarına tek başlarına devam etmişlerdir. Şam ana misyon merkezleri olmak üzere Şam ve çevresinde küçük 11 misyon bölgesine daha sahiptiler. Bu misyon bölgelerinde açtıkları 19 ilköğretim okulunda 1000'e yakın öğrencileri vardı. Irish Society olarak adlandırılan İrlandalı misyonerler 19. yüzyıl sonlarına doğru bölgede sahip oldukları istasyonları dört yıllık bir süreç sonunda, Dr. Fox Maule ve Papaz Trip önderliğinde aynı dönemlerde bu bölgeye gelen Danish Orient Mission'na (Danimarka Doğu Misyonu) devretmişlerdir (Richter, 1910, s. 207-208).

Protestanların Suriye ve Lübnan'da açtıkları 100 ilkokulları, beş ileri düzey ortaokulları vardı ve kurdukları eğitim sisteminin en tepesinde SPC yer almaktaydı. Eğitim verdikleri öğrencilerin 1/4' ü Protestan iken, Müslüman 100 öğrenci dışında geriye kalanlar Ortodoks ve Katolikti (Pikkert, 2006, s. 73).

Osmanlı Devleti, Katolik misyonerlerin açtığı okullara yaptığı gibi Protestan misyonerlerin açtığı okulların da önüne geçmeye çalışmıştır. Okulların tespiti için vilayetlere talimat gönderen hükümet, 12 Şaban 1321 (1903) yılına ait bir Osmanlı arşiv belgesine göre Halep, Trabzon, Beyrut gibi belli başlı vilayetlerinden Protestan okullarıyla ilgili tafsilatlı raporlar yazmalarını istemiştir. Bu belgede yer alan Beyrut Vilayeti kısmına göre Amerikalıların ya da başka milletlerden Protestan misyonerlerin açtığı okullar incelenmiştir. İncelemeler sonucunda gayrimüslimlerin çocukları dışında etfal-i müslimin de vilayette yer alan Protestan okullarına gittiği tespit edilmiştir. Hükümet Beyrut Vilayeti'ne, bu okullara giden çocukların mütabaat edilmelerinin ve geri kazandırılmalarının ehemmiyet arz ettiğini bilhassa Müslüman çocuklarının bu okullara müdavemet etmelerinin önüne geçilmesi gerektiğini iletmiştir (BOA, Y. PRK. UM: 67/60, 12 Şaban 1321/3 Kasım 1903).

3.8. Protestan Misyonerlerin Suriye ve Lübnan'da Kurdukları Okulların İstatistiki Değerlendirmesi

Tablo 4

Amerikan Okulları	Okul Sayısı	Kız Öğrenci	Erkek Öğrenci	Karma Öğrenci
Suriye Vilayeti	38	340	1.089	—
Beyrut Vilayeti	23	—	—	1.345
Toplam	61	340	1.089	1.345

Kaynak (Baktıaya, 2017, s. 169-170-177)

Tablo 5

İngiliz Okulları	Okul Sayısı	Kız Öğrenci	Erkek Öğrenci	Karma Öğrenci
Suriye Vilayeti	3	50	154	—
Beyrut Vilayeti	9	—	—	346
Toplam	12	50	154	346

Kaynak (Baktıaya, 2017, s. 169-170)

1903 Maarif Salnamesine göre Protestan misyonerlerin bölgede sahip oldukları okullarda Amerikalıların İngilizlerden çok daha fazla okul açtıkları ve öğrenci sayısı bakımından da İngilizleri geçtikleri görülmektedir. Amerika ve İngiltere dışında Beyrut Vilayetinde okul açan diğer Protestan misyoner örgütlerinin okul sayısı 16, öğrenci sayısıysa 2.003'tür.

Tablo 6

Amerikan Okulları	Kız Okulları	Kız Öğrenci	Erkek Okulları	Erkek Öğrenci	Karma Okullar	Karma Öğrenci
Suriye Vilayeti	2	100	28	1.216	—	—
Beyrut Vilayeti	2	124	1	195	8	1.570
Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı	8	283	19	1.141	6	571
Toplam	12	507	48	2.552	14	2.141

Kaynak (BOA, ŞD: 2757/1, 27 Safer 1324/ 22 Nisan 1906) ve (BOA, Y. A. HUS: 475/109, 6 Cemaziyelevvel 1322/ 19 Temmuz 1904)

Tablo 7

İngiliz Okulları	Kız Okulları	Kız Öğrenci	Erkek Okulları	Erkek Öğrenci	Karma Okullar	Karma Öğr. Sayısı
Suriye Vilayeti	13	588	14	713	6	285
Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı	6	332	13	1.040	4	182
Toplam	19	910	27	1.753	10	467

Kaynak (BOA, ŞD: 2757/1, 27 Safer 1324/ 22 Nisan 1906)

Osmanlı arşiv belgelerine baktığımızda burada da Amerikan misyoner örgütlerinin açtıkları okul ve sahip oldukları öğrenci sayılarında önde olduğunu görüyoruz. İngilizler Amerikalılardan daha fazla kız okulu açmış olsalar da Amerikalılarda İngilizlerden daha fazla erkek okulu açmışlardır. Toplam okul sayısına bakıldığında ise Amerikan misyoner okulları İngiliz misyoner okullarının önündedir. Hem salnameye hem de arşiv kaynaklarına bakıldığında Amerikalıların bu bölgede İngilizler ya da diğer Protestan devletlerden daha fazla okul açtıkları ve daha aktif oldukları görülmektedir.

Tablo 8

Amerikan Okulları	Kız Okulları	Erkek Okulları	Kız Öğrenci	Erkek Öğrenci	Karma Okullar
Ortak Okullar	—	—	1.299	3.410	108
Diğer Okullar	3	4	298	577	—
Toplam	3	4	1.597	3.987	108

Kaynak (Jessup, 1910 Vol II, s. 814)

Tablo 9

Beyrut Şehrindeki Okullar	Kız Okulları	Erkek Okulları
Fransız	3	14
Amerikan	1	3
İngiliz	7	5

Kaynak (Jessup, 1910 Vol II, s. 815)

Her iki tablodaki bilgiler Henry Jessup'un 1909 yılına ait paylaştığı istatistiki verilerdir. İlk tabloda Suriye Misyonu'nda Amerikan misyonerlerin kaç okula sahip olduğu bilgisi paylaşılmıştır. Toplamda 115 okulda 5.584 öğrenciyeye sahip olarak gösterilen Amerikan misyonunun rakamları, Osmanlı arşiv kaynaklarında Amerikan misyon okullarını 74 okulda 5.200 olarak gösteren verilerle okul bazında olmasa da öğrenci sayısı olarak örtüşmektedir diyebiliriz. İkinci tablo Protestan misyonerlerin gözünden kendi okul sayılarını ve Fransız Katolik misyonerlerin açtıkları okul sayılarını karşılaştırmak açısından önemlidir. Amerikalılarla İngilizlerin Beyrut şehrinde açtıkları okulların toplamı 16 iken Fransızların açtıkları okul sayısı 17'dir. Osmanlı kaynaklarında Fransızların Beyrut Vilayetinde sahip oldukları okul sayısı 30 gösterilirken Protestan misyonerlerin kaynaklarına göre sırf Beyrut şehrinde Fransızların sahip oldukları okul sayısı 17 olarak gösterilmiştir. Her iki kaynaktaki göz önünde bulundurulduğunda Fransızların hem Beyrut şehrinde hem de Beyrut Vilayetinde okul sayısı olarak Protestan misyonerlerden önde olduğunu söyleyebiliriz.

3.9. Cizvitler ve Diğer Önemli Katolik Misyoner Örgütlerinin Protestan Misyoner Örgütleriyle Giriştikleri Eğitim Alanındaki Mücadeleleri

İki mezhep arasındaki rekabet, anlaşamama ve çalıştıkları yerlerde birbirlerini istememe durumu aslında çok daha önceye dayanmaktadır. Protestanlığın bir mezhep olarak Martin Luther tarafından ortaya konduğu 16. yüzyıldan beri iki taraf da birbirlerini alt edilmesi gereken bir rakip olarak görmüştür. Amerika keşfedildikten ve bu yeni kıtaya Avrupa'dan akın akın insan göç etmeye başladıktan sonra Avrupa'da başlayan Katolik-Protestan mücadelesi Amerika kıtasına da taşınmıştır. Amerikan doğumlu Protestanların yeni Katolik göçmenlerden rahatsız olmaları bu mücadeleyi ve tahammülsüzlüğü keskinleştirmiştir. Fransa ve İngiltere'den Amerika'ya göç eden Katoliklerin yeni kıtaya geldikten sonra Amerikan toplumuna entegre olmaları daha kolay olurken İrlanda ve Almanya gibi ülkelerden gelen Katoliklerin hala hem milli hem de dini değerlerini bu yeni katıldıkları toplumda devam ettirme çabaları Amerikalı Protestanların hoşnut olduğu bir durum değildi. Amerika'daki iki tarafın birbirlerinden memnun olmama durumu, 1836'da Boston ve Charlestown'daki Ursuline Manastırı'nda, 1840'lı yıllarda ise New York ve Philadelphia'daki isyan ve saldırılarda tamamen gün yüzüne çıkmıştır. Protestan din adamları da Amerika'da Katolıklara karşı dikkatli olunması konusunda uyarılarda bulunmuşlardır. Örneğin Presbyterian vaiz Lyman Beecher, sınır eyaletlerine Papalığın etkilerine karşı uyarıda bulunmuş ve Katolik dinsel yapıların Amerikan demokrasisinin ideallerine ters düştüğünü savunmuştur. Amerika ve Avrupa'da iki mezhep arasındaki bu gerilimli ortam ve birbirlerine karşı tedbirli olma durumunu, 19. yüzyılla birlikte gittikleri her misyon merkezine de taşımışlardır. Osmanlı topraklarının içerisinde bulunan Suriye ve Lübnan da bu bölgelerden biri olmuştur. Cizvit, Lazarist gibi Katolik misyoner örgütleri, Osmanlı topraklarında Amerikalı Protestan misyoner örgütlerine zorluk çıkararak yegâne rakip olarak görülmekteydi. Birçok Amerikalı Protestanın gözünde Katoliklik sadece Amerika'nın dinsel kimliği için değil, aynı zamanda dünyanın ruhsal esenliği için de bir tehlike oluşturuyordu (Lindner, 2009, s. 43-44). Protestanlara göre Suriye ve Lübnan da Katolik tehdidi ve tehlikesi altında olan yerlerinde başında gelmekteydi.

Protestan misyonerler 1845 gibi erken bir tarihte Katolik misyonerlerin bölgedeki faaliyetlerinin ve etkilerinin arttığını farkındaydı. Eğitim alanındaki uğraşları Protestanları endişelendiriyordu. Çünkü Protestan misyonerlerin bile kabul ettiği gibi Katolik misyonerlerin okulları daha liberal, daha geniş çaplı ve daha öğrencilere çekici gelen bir eğitim vermekteydi. Protestanları düşündüren esas nokta Katolik misyonerlerin bölgedeki

yerel Katolik topluluklarından daha ilerisine uzanabilme kapasitesine sahip olmalarıydı. Katolik misyonerlerin faaliyetlerinin büyük bir tehlike yarattığına inanan Protestan misyonerlerden biri olan Henry Jessup yazılarında sürekli olarak, bölgedeki Katolik misyonlarının büyüdüğünden, kendi misyonlarını tehdit ettiğinden ve Amerikalı misyonerlerin doğrudan karşısında durduğundan bahsetmiştir (Hays, 2008, s. 71).

Katolik ve Protestan misyonerler bölgedeki mücadelelerinde ve birbirleriyle ilgili değerlendirmelerde bulunmuş, karşı tarafın potansiyeli, sahip oldukları güçle ilgili çıkarımlar yapmışlardır. Örneğin Amerikalı Protestan misyonerlerden olan Henry Jessup'a göre; "Bu topraklardaki Papalık kuvvetleri sayısız, yoğun ve agresiftir. Onların yanında yer alan Lübnanlı Marunîler de Protestanlığı reddetme konusunda İspanyol köylülerinin sahip olduğu cehalet ve fanatiklikte eşitler." (Francioch, 2008, s. 15).

Protestanlara göre Katolikler'in bölgede onlara üstünlük kurmalarının bir sebebi de Osmanlı Devleti'nin kendi çalışmalarını daha fazla engelleyici adım atmasıdır: "Evanjelik çalışma ülkenin kendine özgü durumu ve farklı toplulukların rekabeti tarafından her zaman zorlaştırılmıştır. Hükümet ve Roma Katolikleri, özellikle Suriye'de Fransız etkisinden yararlanan Cizvitler, Protestan misyonlarının çalışmalarını mümkün olduğunca engellemişlerdir." (Dwight, Tupper ve Bliss, 1904, s. 600).

Cizvitler bölgeye gönderdikleri papaz, piskopos, rahip, rahibe ve keşişlerle Katolik misyonerliğinin öncülüğünü yapmaktaydılar. Henry Jessup'a göre; Fransızların koruması altında bulunan Cizvitler'i bölgede daha fazla etkin olmaya ve yayılmaya teşvik eden bizzat Fransızlardı. Henry Jessup bu konudaki yazısına şöyle devam etmekteydi;

"Fransa, Cizvitleri Fransa'dan kovuyor ancak yılda milyonlarca frankı Cizvitlere Türkiye'de eğitim faaliyetlerini yürütmeleri için, siyasi ajanlarını beslemeleri için veriyor. Fransa'daki Rus-Fransız ittifakının gücü bu topraklarda yoktur ancak Latinlerin tükenmez para, kadın ve erkek kaynakları vardır. Arazi satın alıyorlar, tüm kasaba ve köylerde binalar inşa ediyorlar. Beyrut onların iyi faaliyet gösteren kuruluşlarıyla doludur. İyi çalışan propagandacılarından biri, onlar için çalışan herkese Protestanların çalıştığı her yerde ve eğer mümkünse Protestan okullarına bitişik araziler üzerinde okul açma talimatı verdiklerini söyledi. Fransa onların idolüdür. Korunmak için Fransa'nın önünde eğiliyorlar ve onlara göre Fransa'ya yönelik her darbe Roma ve Kilise'ye yöneliktir. Suriyeli Katoliklerden bazıları gözlerini kısmen gerçeklere açıyor. Beyrut'un önde gelen tüccarlarından biri

piskoposlarına son zamanlarda neden Katolik ülkelerin düşüşe, Protestan ülkelerine iktidarlarının yükselişe geçtiğini soruyor. İspanya, Fransa, Portekiz, İtalya neden aşağı iniyor, İngiltere, Amerika, Almanya dünyayı gerçekten yönetiyor diye sorduğunda piskoposun verdiği cevap, Bu doğru ama nedenini ben de bilmiyorum olmuştur.” (Jessup, Vol II 1910, s. 659).

Bir başka Protestan misyoner olan Alman Julius Richter’e göreyse Katolikler, Protestanların en güçlü ve en tehlikeli rakipleridir;

“Protestanların faaliyet ve çabalarının önünde duran en güçlü ve tehlikeli rakibi ile tanışmalıyız. Onları tanımak büyük önem taşıyor. Çünkü Roma, diğer tarafın haklarını ve duygularını dikkate almayan bir rakiptir. Protestanlık onlar için davetsiz misafir ve ölümcül bir düşmandır. Entrika, iftira ve dahi şiddet de içerse ne pahasına olursa olsun bu düşmanlarına karşı durmak düşüncesindeydiler.” (Richter, 1910, s. 54).

Protestan misyonerler Cizvitleri, nefret ettikleri Papa’nın yolsuzluğuna gömülmüş bir Katolik cemaati olarak görüyorlardı. Protestanlara göre Cizvitler bölge halkına Protestanların dinleri, kiliseleri, rahipleri olmadığını söylüyorlardı. Cizvitlerin yaydığı bu söylentiler, açtıkları okullarla rekabet halinde olmaları ve insanlara da bu düşüncelerini yaymaları bölge halkının onlara karşı bir önyargı geliştirmesine neden olmuştur (Doğan, 2013, s. 47). Protestanların Doğu Hristiyanlarını kazanması için Roma’nın yerel kiliselerin üzerindeki etkisini en aza indirmeleri gerekiyordu. Bunu yapmanın Protestanlara göre iki yolu vardı: birincisi mümkün olduğunca insanlara Protestanlığı anlatmak, ikincisiyse yerel kiliseleri Katolikliğin Hristiyanlığın dezenformasyona uğramış bir mezhebi olduğuna ikna etmek için çabalamaktı (Berg, 2006, s. 80).

Julius Richter Protestanların Katoliklerle olan rekabetinin kendileri için iki nedenden ötürü tehlike arz ettiğini öne sürmüştür. Bu iki neden şöyledir;

“ İlk olarak Roma misyonerliği 19. yüzyılın sonlarına doğru bu topraklarda şaşırtıcı şekilde büyümüştür. Bunlar kutsal yerlere özen gösterirler, hacılarla ilgilenirler ve yerli Katolikler için okullar açarlar. Bunlardan bazıları; Dominikenler, Lazaristler, The Brothers of Christian Schools, The Sister of St. Joseph, The American Sisters vb.dir. Geçtiğimiz yüzyılın ortasından bu yana kutsal topraklara akıp giden tam 30 tarikat, kardeşlik ve dernekleri vardır. 24 manastırda 350-400 arası rahip ve keşiş, 20 kadın manastırında 250-300 rahibeye, 18 darülacezeye, beş

hastaneye, 6 yüksekokula, 46 gündüz eğitimi veren okula, dört endüstri okuluna, 16 yetimhanede 700 yetime sahiptiler. Bu ihtişamla karşılaştırıldığında bölgede çalışan Protestan misyonerlerin sayısı acınacak kadar azdır. Bölgedeki hemen hemen her yerde Roma adına çalışan misyonerlerin sayısı çoğalmaktadır. Protestanlar onlarla hiçbir yerde sayısal olarak rekabet edemez.

İkinci neden Roma kilisesinin bu rekabeti şiddetlendirmesidir. Yüzyılın son çeyreğinde bütün enerjilerini şimdiye kadar ihmal ettikleri ilköğretim ve yükseköğretim eğitimine yönlendirmişlerdir. Protestan gücünün okullarda yattığı ve Protestanların kendilerine bu konuda üstünlük sağladığını tespit etmişlerdir. Beyrut'taki Katolik misyoner üniversitesi St. Joseph'in büyümesi ve gelişmesi için büyük harcamalar yapmaktadırlar. Etiyopya dili ve edebiyatı, epigrafi, Sami dilleri vb. ile ilgili kürsü üstüne kürsü kuruyorlar. Üniversite, çok eksiksiz ve değerli bir kütüphaneye sahiptir. Ayrıca Protestanların kolejleriyle rekabet edebilmek için sürekli olarak büyük kolejler kurmaktadırlar. Romalı misyonerler hiç ücret almamalarına ya da çok küçük ücretlere çalışmalarına rağmen iyi donanımlı okullarına yüzlerce öğrenci akın etmektedir. Protestan okulları ve kolejleri, şu an gelişim halinde olan Roma'nın okulları tam donanımlı hale geldiğinde bu rekabeti daha keskin hissedeceklerdir. Roma Kilisesi'nin Doğu'da üstünlük kazanmak için Protestan yöntemlerini ne kadar titizlikle kopyaladığı görülmektedir." (Richter, 1910, s. 54-55-56).

Protestanların Katolikleri analiz etmesi gibi Katolikler de Protestanları analiz etmişlerdir. Katolik misyonerlere göre Protestan misyonerlerin bu bölgelerdeki faaliyetleri kendilerinin kan ve gözyaşı ile ıslattıkları bu toprakların işgal edilmesi anlamına geliyordu. Suriye ve Lübnan toprakları onlara aitti çünkü buraları Katoliklere göre Katolik Kilisesi'nin mirası idi. Protestanlar bu topraklara sızmak için eğitimi kullanıyor ve halka Batı medeniyetini eğitim yoluyla kendilerinin getirebileceği fikrini empoze etmeye çalışıyorlardı. Katolikler Protestanların bölgede yayılmak ve tutunmak için eğitim kartını etkin bir şekilde kullanmasından sonra bölgedeki misyonerlerine daha çok ve yenilikçi okullar açmaları talimatını vermişlerdir (Gül, 2015, s. 153). Her iki mezhepte bölgeye ilk geldikleri zaman verdikleri dinsel ağırlıklı eğitimi zaman içinde değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bunun en önemli nedeni iki tarafın da eğitim rekabetinde geri kalmak istememesidir (Baktıaya, 2017, s. 126).

Osmanlı kaynakları ise iki taraftan avantajlı olanın Protestanlar olduğu ancak Katoliklerin de hala güçlerini korudukları düşüncesindedir:

“Fransız Katolik ve Cizvit müessesatı, Protestanlar karşısında eski ehemmiyetlerini kayıp ediyorlar. Mamafih herhalde tesirleri mühimdir ve ısrarları pek çoktur. Cizvitler maksad-ı diniyeden başka açıktan açığa maksad-ı siyasiye ile meşgul görünüyorlar. Bittabi Katolikler ve Maruniler üzerinde son derece haiz tesirlidirler. Zaten bunların her şeyden evvel Fransızlık icra ettikleri kemal-i tesirle görülüyor. Laik ve saire Fransız cemiyetlerinin daha mutedil ve laik cemiyetinin Cizvitlerle hal-i rekabette bulunduğu mahsustur. Mamafih Beyrut'ta pek kadim tarihi olan Fransız nüfuz ve tesiri her şeyde şiddetle kendisini gösterir. Kökleri henüz sağlamdır.” (Şerif, 21 Nisan 1909, s. 135-137).

Protestanlar, Katolik misyonerlerin verdikleri eğitimle alakalı da eleştirilerde bulunmuşlardır. Onlara göre Katolikler okullarına İncil'i sokmazlardı. Yerel diller Katolik okullarında öğretilmezdi (Doğan, 2013, s. 88). Osmanlı kaynaklarında da özellikle Cizvitlere bu konuda bir eleştiri yapıldığı görülmektedir: “Cizvitler ibtidai tahsile daha doğrusu ekseriyetle halka hiç ehemmiyet vermemişler milli lisan ve aile mahiyetini hor görmüşlerdir. Latinceye çok Yunancaya az ehemmiyet verirlerdi. Bunlar için ana lisanın hiçbir kıymeti yoktu.” (Raşid, 31 Mart 1922, s. 37)

Protestanlar, Katolikleri ve verdikleri eğitimi eleştirmelerine, agresif sözlerle düşüncelerini dile getirmelerine rağmen diğer yandan rakiplerinin sahip oldukları imkanları, maddi olanakları ve insan kaynakları bakımından kendilerinden daha önde olduklarını kabul etmekteydiler. Protestanlar her geçen yıl açtıkları okulları ve bu okullarda okuyan öğrencilerin sayısını arttırmalarına rağmen onlara göre Katoliklerin özellikle de Cizvitlerin bazı yerlerde çocuklara ücretsiz ders ve kitap vermeleri, öğrencileri Protestan okullarından uzaklaştırmıştır. Durum bir ara aleyhlerine olsa da Protestanların iddiasına göre kendi okullarında Katolik okullarına göre daha kapsamlı verilen eğitim, okullarından kaçan öğrencilerin bir kısmını tekrar kendilerine döndürmüştür (Jessup, Vol II 1910, s. 661). Julius Richter'a göre; eğitim alanında Protestanlar başarılı olsalar da bölge genelinde küçük ve dağınık gruplar halinde çalışmalarını onlar için bir sorun olabilirdi:

“Suriye'de görev yapan misyonerler faaliyet alanlarının bu kadar küçük ve bağımsız olarak bölünmesinden kaynaklanan enerji israfından pişman olacaklardır. Önemli meblağlar harcanmasına rağmen dini ve siyasi açıdan sorunlu olan bu ülkede

çok az etki yaratılabilmıştır. Bu etki de ancak ülkeye yayılmış sayısız okul aracılığıyla yaratılmıştır. İngiliz dili sayesinde ülkeye İngiliz gelenekleri ve etkileri de girmiştir. İngiliz dili Protestan kültürünün önemini tanıtmada konusunda pay sahibi olmuştur. İngilizlerin bu misyonu üstlenmesi önemlidir çünkü Fransız dili ve Cizvitsel etki, güçlü Roma Kilisesi ve Cizvit okulları tarafından büyük ölçüde desteklenmektedir.” (Richter, 1910, s. 211).

Bölgede görev yapan Protestan misyonerlerden olan İskoçyalı Rahip Spencer’ın görüşleri de Julius Richter’ın görüşlerinden farklı değildi:

“İçtenlikle görüşümü dile getiriyorum: Suriye’deki misyonerlere destek olmak için kurulan çeşitli kuruluşlar asla kalıcı sonuçlar elde edemez. Şimdiye kadar ne kadar az kazanım elde edildiğini gördüğüm için şaşkıyım. İngiltere’deki Protestanlar gerçeği anlamalı: Doğu Hristiyanları arasındaki misyonlardan hiçbiri, bu Hristiyanlara dönüşüm için ayrılmış kaynaklara, insanlara ve zamana rağmen herhangi bir sonuç alamadı. Bundan daha fazlasını elde edip edemeyeceğimizi sormak mantıklı değil mi?” (Gül, 2015, s. 145-146).

Cyrus Hamlin de Cizvitlerin en ücra yerlerde bile çok kolay okul açmaları konusunda şikâyetçidir: “Ne kiliseye ne de okullara onların bütün imparatorluğa eriştiği şekilde erişmezsin. Sen uzak bir köyde okul kurmak için zorlanırken, Cizvitler birkaç hafta içinde oraya bir okul inşa ederler.” (Doğan, 2013, s. 149). Bu bölgedeki Katolik misyoner yoğunluğunu tasvir edenlerden biri olan Mr. Jowett’e göreyse Suriye bir nevi Roma Katoliklerinin işgali altındaydı (Marshall, 1864, s. 40).

Fransa’ya göre bu rekabeti kendileri kazanmışlardır: “Diğer Avrupa devletleri her ne kadar Fransa ile rekabet etmek istedilerse de teyit ve tahkim olunmuş bir nüfuz karşısında mümaşat etmeye mecbur oldular.” (“Şarkta Katolikler”, 1913, s. 316).

Suriye ve Lübnan bölgesinde eğitim alanında ciddi bir rekabet vardır ve sayısal verilere bakıldığında bu açıkça görülmektedir;

“Beirut’un 1899 eğitim istatistiklerine baktığımızda sadece bu şehirde erkekler için 67, kızlar için 36 okul vardır. Bu okullarda 170 erkek ve kadın öğretmen çalışırken okullardaki öğrenci sayısı 8.705 erkek ve 6.768 kızdır. 12 erkek ve 20 kız okulu farklı Protestan misyoner örgütlerine aittir. Geriye kalan 71 okul Müslümanlar, Yahudiler, Ortodoks Yunanlar, Latinler, Cizvitler, Maruniler,

Melkitler ve Ermeniler arasında bölünmüştür. Bu elbette 120 bin nüfuslu bir yer için zenginliklerin utanç kaynağıdır. Bu kadar keskin rekabete rağmen Amerikan Presbiteryen Misyonu lider konumunu korumaktadır.”(Richter, 1910, s. 222-223).

Protestanların eğitime önem vermesi 1840 sonrası başlamıştır. O zamana kadar bölgedeki Katolik misyonerlerin gerisinde kaldıklarını anlayan Protestan misyonerler bu açıklarını eğitime önem vererek kapatabileceklerini düşünmüşlerdir. Protestanların 1840 öncesi sahip oldukları okulların geneli temel eğitime yönelikti. Protestanlar bir zaman sonra daha kaliteli eğitim verememeleri durumunda bölgede tutunmalarının zor olduğunu anlamışlardır. İlk iş olarak temel eğitim veren okullarından daha yüksek kaliteli olan ve esas amacı yerli din adamı yetiştirmek olan okullar açmışlardır. Bu uygulama ilk olarak Katolikler tarafından bölgede başlatılmış ve başarılı olmuştur. Lübnan’da bu amaçla açılan ilk okul Abeih Akademisi olmuştur ve bu okulla SPC’nin temelleri atılmıştır (Gül, 2015, s. 146).

Protestanların eğitimle ilgili istatistiklerinin yanında genel olarak bu bölgede sahip oldukları Protestan cemaatin sayısı da 3.207 olarak tespit edilmiştir (Richter, 1910, 227). Ancak bu cemaatin içinde kendilerine yakınlık duyup mensup oldukları mezhebi Protestan diye adlandıranların olup olmadığını ya da kaç çocuğun olduğunu hesaplamak zor olduğu için bunun tespiti yapılamamıştır. Protestanların verilerine dayanarak bölgede bu sayıda bir Protestan cemaati oluşturduklarını varsayarsak onlara göre bunu başarmalarındaki en büyük etken eğitim olmuştur;

“Bugüne kadar en iyi geliştirilmiş misyonerlik vasıtası eğitim işi olmuştur. 1857’de köylerde açılan ilköğretim okullarıyla başlayan, insanlar arasında bir temel kazanmanın en etkili yolu olarak görülen eğitim, özel ilgi görmüştür ve şu anda 30 köy okulunda 1.030 öğrencimiz vardır. Şu anda Suriye Protestan Koleji dışında 223 okulda 12.356 katılım bulunmaktadır. Okul açma konusunda yardım etmemiz için bize her yönden dayanılmaz bir baskı gelmektedir ve bu her yıl artar... Ve ekliyorlar; Dini liderlerimizden ücretsiz okullar alabiliriz, ancak sizinkiler daha iyi ve onları istiyoruz ve almak için elimizden geleni ödeyeceğiz.” (Richter, 1910, s. 227-228).

Katoliklerse Protestanlarla kendilerini eğitim konusunda karşılaştırdıklarında Protestanların İngiliz ve Amerikan desteğiyle kendilerinden 4 kat daha fazla ödenek aldıklarını belirtmişlerdir. Katolik misyonerlere göre çözüm rakiplerinden daha fazla maddi

kaynağa sahip olarak Protestan okullarının yanı başına kendi okullarını açmaktı. Protestanlar gibi Katolikler de rakiplerinin üstünden bir an bile gözlerini ayırmak istemiyorlardı. Broumana(Brummana/Lübnan)'da görev yapan Katolik bir rahip görev bölgesini bırakarak Beyrut'a kısa bir süreliğine de olsa gitmek istemiyordu çünkü ona göre; "Protestanlar aslanlar gibi sinsice yaklaşıyorlar. Her an çocuklarımızı avlayabilirler o yüzden izlemeliyim." (Gül, 2015, s. 154).

19. yüzyıl sonuna doğru Fransa ve Katolik misyonerler arasındaki ipler kopma noktasına gelmiş, Katolik misyonerler 18. yüzyılda yaşadıklarını tekrar yaşama tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Fransa, Katolik misyonerleri kendi toprakları dışındaki bölgelerde bu zamana kadar yaptığı gibi aynı şekilde destekleyip desteklememe konusunda uzunca bir süre ikilem yaşamış, iki taraf arasındaki ilişkiler sürekli değişmiştir. Fransa ile Katolik misyonerler arasında yaşanan bu gelişmeler Protestan misyonerlerin de ilgisini çekmiştir;

"Cizvitler, Protestanlara ve misyonlarına karşı her yerde faaldirler. Fransa ve Kilise arasındaki sert tartışma aralarında yüzyıllardır olan bağın çözülmesine yol açtı ve bu da Suriye'deki Roma misyonları üzerinde güçlü bir etki yaptı. Zira bu misyonlar şimdiye kadar Fransa'nın kendilerine verdiği siyasi korumanın ve finansal desteğin büyük bir kısmını kaybetmiştir. Fransa'daki Kilise ve manastırlara ait mülklerin çoğuna el konulmuş olsa da Fransa'daki rahip ve rahibelerin üyesi olduğu çeşitli dini tarikatların sınır dışı edilmesinden dolayı çoğu, kendini misyoner girişimlerine adayan Suriye'ye çalışan göndermiştir. Yüzlercesi dindaşlarını Protestan aydınlanmasından korumak için Suriye ve Filistin'in her yerinde okullar açıyor." (Richter, 1910, s. 225).

Osmanlı da Fransa ile Katolikler arasında yaşanan gelişmelerin farkındaydı:

"19.yüzyılda Katolik misyonerleri, Protestan misyonerleriyle adeta müsabakaya başlamışlardır. Katoliklerin bulunduğu her yerde cemiyetlerin tesisi devam etmiş ve bu suretle Katolik misyonerliği de bütün dünyayı kaplamıştır. Katolik misyonerliğinin azami desteği Fransa tarafından yapılmaktadır. Fransa hükümeti memleketinin dahilinde her ne kadar ruhani sınıfın aleyhinde ise de hariciyedeki misyonerlerin hamisidir. Bu himaye ile Fransa nüfuz siyasetini tevessü etmektedir." (Rıza, 3 Nisan 1921, s. 359-361).

"Mösyö Gabriel Hanotu'nun faraziyelerinden biri de Fransa hükümetinin ruhbanı istinad etmeden, Şarkta nüfuzunu idame ve takviye için çok para sarf

edemeyeceği faraziyesidir. Fakat Fransa rakiplerinin fedakârlıklarını görünce bu siyasetini değiştirmeye mecbur olmayacak mı? Şarkta ruhbanın müdahalesinden azade iftirak kanununa mütabık mektepler açmak lüzumunu hissetmeyecek mi?”(“Şarkta Katolikler”, 1913, s. 317).

İki mezhep arasındaki bir diğer çatışma konusu yerel misyonerler ve işlettikleri okullar olmuştur. Yerel misyonerler genel olarak Fransız okullarında okumuş, Fransız etkisi altında yetişmiş ve eğitimlerini tamamladıktan sonra Katolik misyonerlerin desteğiyle bölgede okullar açmışlardır. Okulları yabancı okul statüsünde değerlendirilmese de gayri resmi olarak bu okullar Katolik misyonerlerin parasal yardımıyla bulunduğu ve gözettiği okullardı. Protestanlara göre bu okullar Katoliklere eğitim alanında bölgede bir avantaj sağladığı için engellenmeliydiler. Bu amaçla Protestan misyonerler bu okulları Osmanlı aleyhine çalışmalar yapmak ve Fransız ajanları yetiştirmek iddiasıyla Osmanlı hükümetine şikâyet etmişlerdir. Osmanlı hükümeti bu şikâyetler üzerine bölgedeki yöneticilerinden bu iddialarla ilgili bir rapor hazırlamasını istemiştir. Bu okulları yöneten yerli misyonerlerle suçlamalar üzerine yabancı Katolik misyonerlerle bir iş birliği içinde olmadıklarını, okullarını yöneten grubun Marunî ya da Yunan Katoliklerinden oluştuğunu hükümete bildirmiştir. Osmanlı hükümeti Protestan misyonerlerin şikâyetlerine rağmen yerli misyonerlerle yabancı Katolik misyonerlerin aralarındaki bağı resmi olarak kanıtlayamadığı için bu iddiaları araştırırsa da bir süre sonra buna son vermiştir (Gül, 2015, s. 155).

3.10. Katolik ve Protestan Misyoner Örgütlerinin Faaliyetlerinin Bölge Üzerinde Yarattığı Etki

İki mezhebin bölgedeki eğitim faaliyetleri ve mücadeleleri bölge halkı üzerinde farklı etkiler oluşmasına sebep olmuştur. Bunlardan biri, göç olgusudur. Özellikle İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesinden sonra (1882) Suriye ve Lübnan bölgesinde yaşayan insanlar, büyük gruplar halinde Avrupa ve tercihen daha çok Amerika topraklarına göç etmeye başlamışlardır. Çocuklarını bölgede yer alan ve İngilizce eğitim veren Protestan misyonerlerin okullarına gönderen kesimin, bu okullarda okuyan çocuklarının çoğu, eğitimlerini tamamladıktan sonra yurtdışına göç etme eğiliminde olmuşlardır. Çoğu kişinin ailesi de çocuklarıyla birlikte gitmiştir. Amerika ve Avrupa'ya giden bu aileler, geride kalan akrabalarına, komşularına mektuplar göndererek şöyle diyorlardı; “Çocuğunuzu Amerikan ve İngiliz okullarına gönderin.” (Jessup, Vol II, 1910, s. 519).

Göçlerle bağlantılı olan diğer olgu evlat edinmedir. Özellikle Amerikalı Protestan misyonerler, okullarında yatılı olarak okuyan öğrencilerden bazılarını çocukların aileleriyle konuşarak kendi yanlarına alma, bir nevi evlat edinme yoluna gitmişlerdir. Evlat edinilen çocukların birçoğunun evlat edinildikleri aileler tarafından eğitim için Amerika'ya gönderilmeleri ABCFM'yi rahatsız eden bir durumdur. Bu çocuklar aileleri yanlarında olmasa da Amerika'ya eğitim amacıyla gönderildikleri takdirde bölgeden yurtdışına göç edenler kategorisine girmektedirler. ABCFM görünüşte modern eğitim kurumlarına sahip olsa da temelinde bir misyonerlik kurumudur ve bu bölgeye gelme amaçları Protestanlığı yaymaktır. ABCFM'nin çocukların küçük yaşlarda Amerika'ya gönderilmesine itiraz etmesinin nedeni eğer bu çocuklar kendi doğdukları yerde dini anlamda iyi bir eğitimden geçirilmezlerse Amerika'ya gittiklerinde dini eğitimlerini ve Protestanlığı bir kenara bırakarak tamamen dünyevi ortama alışabilirlerdi. Bu da ABCFM başta olmak üzere bölgede görev yapan diğer Protestan misyoner örgütlerinin esas amaçları olan Protestanlığı yayma işini başaramadıkları anlamına gelirdi. ABCFM çocukları Amerika'ya gönderme konusuna karşı değildi. Onlara göre, kendi okullarında belli bir temel eğitimden geçirildikten sonra daha büyük yaşlarda, yükseköğrenim görme dönemine geldiklerinde Amerika'ya gönderilmeleri daha uygundu. Çocukların çoğu gençken Amerika'ya gönderilse de ABCFM tarafından belli bir yaş aralığı belirlenmemiş, sonuç olarak çocuklarını Amerika'ya gönderme zamanını belirleme hakkını ailelere bırakmışlardır (Lindner, 2009, s. 233-234).

ABCFM ve diğer Protestan misyoner örgütlerinin göçlere karşı çıkmalarının bir diğer sebebiyse göçler nedeniyle Suriye ve Lübnan'daki Hristiyan nüfusun bölgede yaşayan Müslüman nüfus karşısında azalıyor olmasıdır. Protestan okullarında okuyanlar, Protestanlara bölgede hamilik yapan ülkelerle yakın temasta bulunuyor, aldıkları eğitim neticesinde de yabancı ülkelere adaptasyon, dil sorunu vb. yaşamıyorlardı. Bu nedenle de bölgeden yurtdışına büyük oranlarda göçler olmuştur. 19. yüzyıl sonunda Beyrut'ta Protestan kilisesine kayıtlı cemaatin sayısı 235 kişiydi ancak bunların 112'si yurtdışında ikamet ediyordu. Trablusşam'daki Protestan cemaati de Beyrut'tan farksız değildir, oradaki cemaat üyelerinin yarısı da aynı şekilde yabancı ülkelere göç etmiştir. Göçlerin artmasının bir başka sebebi de özellikle Amerikalı büyük vapur şirketlerinin Suriye ve Lübnan'daki Hristiyan köylerini ziyaret ederek Amerika'da büyük miktarda altın madeni olduğunu, buralarda çalışabileceklerini bölge insanına söylemeleridir. Şirketler, insanları Amerika'da çalışmak için yoğun bir şekilde ikna etmeye çaba göstermişlerdir. Misyonerler bu göçlerden pek memnun değildi. Sebebi ise şuydu;

“Bir dereceye kadar bu göçmenler gittikleri yerlerdeki kiliselere katılırlar. Bazıları yurtdışından istediğini elde edince ülkesine döner ama çoğu zenginlik arayışıyla kalır. Çoğunlukla güçlü, genç insanlar, geçim kazanmaya en uygun olanlar göç ediyordu ve cemaatlerin bağımsız bir temele yerleştirilmeye çalışılması misyonun çabalarını büyük ölçüde engelliyordu.” (Richter, 1910, s. 224-225).

Özellikle Suriye ve Lübnan, Osmanlı Devleti’nin dışarıya en çok göç veren bölgelerinden biriydi. İngiltere’nin Beyrut Başkonsolosu’nun 1893’te yazdığı bir rapora göre 1892 yılında Amerika’ya 4.500 Lübnanlı göç etmiştir. Yabancı ve Osmanlı konsoloslarının verdiği raporlara göre Suriye ve Lübnan’dan 1860-1900 yılları arası 120.000 kişinin Amerika, Avrupa, Avustralya gibi yerlere göç ettiği tahmin edilmektedir. Osmanlı Devleti bu bölgelerin göç vermesinin önüne geçmek için Cebel-i Lübnan’da yaptığı gibi zaman zaman dış ülkelere göç etmeyi yasaklamıştır (Baktıaya, 2017, s. 48-49-50).

Misyonerler göçlerden hoşlanmasa da olumsuz gördükleri tarafları olsa da bir yandan da bu göçlerin gerçekleşme yolundan memnunlardı. Çünkü eğitim, göçlerin gerçekleşmesindeki temel taşlardan biriydi;

“Ancak bu artan göç en azından misyonun eğitim çalışmaları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir çünkü Amerika’da başarılı olmak için iyi bir İngilizce bilgisine sahip olmak gerekir ve sonuç olarak İngilizce öğretilen her okula bölgede iyi bir katılım sağlanır. Ücretler gerektiğinde isteyerek ödenir. Anglo-Amerikan okullarının hemen hemen hepsi kalabalık ve her yıl öğrencilerin hücumunu karşılayacak yeni binalar eklemek için Beyrut’taki Suriye Protestan Koleji zorlanıyor. Aslında eğitim, misyon çalışmaları için altın bir fırsattır.” (Richter, 1910, s. 225).

ABC FM’nin Dış İlişkiler Sekreteri James L. Barton ise kendileri için eğitimin önemini daha geniş bir perspektifte değerlendirmiştir;

“Misyoner okullarının eski öğrencilerinin büyük bir kısmı şimdi Avrupa ve Amerika’nın varlıklı tüccar ve iş adamlarıdır. Modern düşünceli bu adamlar aracılığıyla fabrikalarımızın ürünleri ve Batı’nın makineleri Doğu’nun bu bölümüne girebiliyor. Bunun karşılığında Türkiye’nin ürünleri de bize ulaşıyor. Türkiye’deki Amerikan kolejlerini kurmak ve desteklemek için Amerika’dan gönderilen paranın, bu ülkeyle artan ticaret sayesinde, yüklü faiziyle birlikte fazlasıyla geri ödendiğini söylemek doğru olacaktır.” (Kocabaşoğlu, 2000, s. 18).

Protestan okullarında verilen eğitim ve topluluk kararlarına oy verme gibi yaptıkları bazı uygulamalar sonucunda çocuklara temsili hükümet, sivil katılım gibi fikirler aşılarmaya çalışılmıştır. Çocuklara ve yetişkinlere nasıl ve ne öğretilmesi gerektiği konusunda yeni fikirler sunarak insanların kafasındaki modern okul kültürü anlayışını değiştirdiler. Değişen algılar sonucu kızların nasıl giyinmesi gerektiği ya da modern ailelerin evlerinin nasıl olması gerektiği gibi konularda insanları etkilemeyi başarabilmişlerdir. SPC gibi kurumlarda liberal misyonerler Darwinist düşünce, evrimsel biyoloji gibi konularda çocuklara eğitim verme imkânına sahip olabilmışlerdir. Protestan okullarında öğretilen bu yeni bilgi ve fikirler sonucunda Müslüman entelektüeller arasında din ve bilimle alakalı tartışmaların yaşanması için uygun bir ortamın temelleri atılmıştır (Sharkey, 2010, s. 9-10).

Osmanlı Devleti ise misyonerlerin verdikleri eğitimi kendileri için faydalı olarak görmemektedir çünkü onlara göre bu okullarda Osmanlı Devleti ve Osmanlılıkla ilgili bir şey öğretilmemektedir: “Burada Osmanlı çocuklara memleketleri hakkında hiç malumat verilmez. Mensup oldukları memleketlere göre duvarlar misal, Amerika, Fransa haritalarıyla müzeyyendir. Çocuk ihtimal ki o kıtaları mükemmelen tarif edebilir de bilfarz Beyrut’tan İstanbul’a nasıl gidileceğini bilmez.” (Şerif, 21 Nisan 1909, s. 135-137).

Katolik ve Protestan misyonerlerin Osmanlı topraklarında açtıkları okulların Osmanlı Devleti’nde yarattığı etkiler, hükümeti de kendi eğitim sistemleri ve okulları üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Misyonerlerin açtıkları okulların yabancı devlet desteğiyle modern tarzda, onların tabiriyle seküler eğitim veren kurumlar olması ve Osmanlı topraklarında yaşayan her kesimden insanın bu okullara ilgi duyması, çocuklarını göndermesi Osmanlı Devleti’nin eğitim sisteminde reform yapmasına yol açmıştır. 1839’da saltanatı başlayan Sultan Abdülmecit döneminde, sultan tahta geçer geçmez çıkarılan Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti için bir reform hareketidir ve eğitimi de kapsamaktadır. Bu dönemde Sultan Abdülmecit ve reform destekçilerinden Reşit Paşa önderliğinde önemli şehir ve ticaret merkezlerinde modern tarzda eğitim veren okullar kurulmaya başlanmıştır. Yabancı dil eğitiminde bu dönemde kurulan devlet okullarında Fransızca tercih edilmiştir. Bu reform hareketine ek olarak 1856’da çıkartılan Islahat Fermanı’na rağmen devlet okulları özellikle Hristiyan tebaa üzerinde hükümetin istediği gibi kalıcı ve derin bir etki yaratamamıştır. Bu süreçte büyümeye ve gelişmeye devam eden misyonerler, özellikle Islahat Fermanı’ndan sonra daha serbest bir ortama sahip olunca ruhsatsız, Osmanlı Devleti’ne haber vermeden birçok okul kurmaya başlamışlardır.

Suriye ve Lübnan özelinde olaya bakarsak 1860'da bölgede yaşanan iç savaş, özellikle Hristiyan kesimin bu olaylardan daha çok zararlı çıkan taraf olmasına ve bunun sonucunda daha önce bölgeye ilgi duymayan misyoner örgütlerinin bile buraya insani yardım amacıyla gelmelerine sebep olmuştur. Bu amaçla gelen ama daha sonra bölgede misyonerlik çalışmaları yürütmeleri için iyi bir potansiyel olduğunu gören bu misyoner örgütlerinin buraya kalıcı olarak yerleşmeleri, çalışmalarını ihtiyacı olanlara yardım etmekten daha öteye taşınmaları, özellikle eğitim alanında faaliyet göstermeleri Osmanlı Devleti'nin de bölgeye bakışını değiştirmeye başlamıştır. Bu topraklar, Osmanlı Devleti tarafından da önem verilen yerlerdir. Çünkü dini açıdan önemli olan yerlere yakın olması, Müslüman nüfusunun varlığı ve Osmanlı Devleti'nin büyük azınlıklarından olan, çoğu Osmanlıyla dindaş olan Arap milletinin yaşadığı bölge olması gibi nedenler, Osmanlı Devleti'ni misyonerlerin bu bölge üzerindeki faaliyetleri konusunda endişelendirmeye yetmiştir. Bölge sakinlerinin en çok ihtiyaç duydukları hizmetlerden biri eğitimidir ve Osmanlı Devleti bölgede eğitim kurumları açma konusunda istediği düzeyde başarı sağlayamamıştır. Devletin bu eksik noktasından yararlanan misyonerler, bölge halkının isteklerine cevap vererek kendilerine hamilik yapan devletlerin de desteğiyle bölgede iyi eğitim veren kaliteli okullar açmışlardır.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle ülke genelinde açılan misyoner okullarına ket vurmamak isteyen Osmanlı Devleti bu çabasında da beklediği kadar başarılı olamamıştır. 1872'den sonra başka bir çözüm yolunu uygulamaya sokan Osmanlı Devleti, Protestanlara göre Batı dilleri ve derslerine set çekmeye karar vermiştir. Kuran ve İslami dersler onların yerine geçmiştir. Bu okullarda okuyan Hristiyan çocukları, bu değişiklikten sonra hızla kaybeden Osmanlı Devleti, istediği Osmanlılık bilincini devlet okullarında her kesimden çocuğa aşılama düşüncesini gerçekleştirememiştir (Richter, 1910, s. 217). Julius Richter'e göre Osmanlı bu "tuhaf" eğitim politikasıyla şunları başarmıştır;

"Birincisi, Hristiyan cemaatine eğitim gideri yükünün bir kısmını atmak için bir bahane sağlanmıştır. İkincisi ise misyon okullarını taciz etmek için etkili bir yol bulunmuştur. Gelen bir emre göre sadece resmi okul kurulları tarafından diploma verilen öğretmenlerin özel okullarda ders vermeye izinli ve yetkin oldukları bildiriliyordu. Bu, buyruğun sadece misyon okullarını kapsadığı anlamına geliyordu. Ancak bu emir çok az okul tarafından uygulanmıştır ve misyon okullarına atanan bu Müslümanlar, Hristiyan birisine diploma vermeyi reddetmişlerdir. Bunlar bölgedeki Protestan misyonerlerin dikkatlerini dağıtmak için devlet tarafından çektirilen sıkıntılardı." (Richter, 1910, s. 217-218).

Misyonerlerin bölgedeki etkinliklerinin vilayet merkezlerinden çok uzaklara kadar yayılması ve bunu taşra teşkilatlarının kontrol altında tutamaması, bazı yerlerde yerel yönetimlerin hükümetten yeni idari yapılanmalar kurması için istekte bulunmalarına sebebiyet vermiştir. Buna 27 Rebiülevvel 1307 (1889) tarihli Osmanlı arşiv belgesinde geçen konuyu örnek verebiliriz. Bu belgeye göre Şam'a haylice uzak olan Baalbek gibi kazalarda gerek İngiliz gerek Amerikalı gerekse Fransız rahiplerin hemen her köyde bir okul açmaları, hükümetin tedrisat kurallarına uymamaları büyük bir sorun teşkil ediyordu. Cebel-i Lübnan'a da değinilen belgede, Cebel-i Lübnan'ın özel statüsünden yararlanmak isteyen misyonerlerin teşebbüsatları, merkezin ulaşamadığı yerlerde tesis buyurulacak kaymakamlık sorunları çözebilir, ecnebiyeye karşı siyasi bir üstünlük sağlanabilirdi. Ecnebiye mahmul olan, idaresi güç hale gelen yerlerin bu halleriyle terki büyük bir mazarrat vuku bulmasına sebep olabilirdi (BOA, ŞD: 2546/36, 27 Rebiülevvel 1307/21 Kasım 1889).

Bölgedeki misyonerlerin eğitimsel faaliyetlerinin etkileri, eğitim alanıyla sınırlı kalmamıştır başka alanlarda da bu etkilerin izleri görülmüştür. Örneğin ulaşım ve altyapı çalışmalarında bu dönemde gelişim gözlenmiştir;

“Ülkede hızlı bir şekilde demiryolu çalışmalarına başlandı. Uzun süredir var olan Beyrut-Şam hattına ek olarak günümüzde Halep'i Beyrut-Şam hattına bağlayan ki bu hat Şam'ı da Medine'ye bağlayan hat, halkın katılımıyla dikkat çekici gösteriler eşliğinde 1 Eylül 1908'de açılmıştır. Bu hat Hicaz demiryolunu Hayfa ile birleştirmektedir ve Hicaz demiryolunun büyük bir bölümünü oluşturur. Şam sokaklarında elektrikli tramvaylar kullanılıyor ve demir borularla şehirden üç mil uzaklıktaki su deposundan buzlu su taşınıyor. Beyrut'ta da elektrikli tramvaylar ve ayrıca elektrikli aydınlatma vardır. Türk hükümeti Şam'da hastanesi olan bir tıp fakültesi kurdu ve Beyrut'ta da ikinci bir hastanenin yanı sıra büyük bir ticari ve teknik okul kurmaktadır.” (Richter, 1910, s. 223).

Aynı döneme denk gelen 29 Zilhicce 1327 (1910) tarihli Osmanlı arşiv belgesine göre Fransızlar Suriye'de bir şimendifer inşası için Osmanlı Devleti'ni ikna etmeye çalışmıştır. Fransızlar kendileri bu işe sermaye yatıracaklar ama şimendiferin inşası için kurulacak şirket bir Osmanlı kumpanyası olacaktır. Yapacakları bu tren yolu için 30 senelik işletme hakkı isteyen Fransızlar, yolun geçeceği yerlerde çıkacak madenleri de bu yolla birlikte işletmek için izin istemişlerdir (BOA, Y. PRK. HR: 36/62, 29 Zilhicce 1327/11 Ocak 1910). Belgeden de anlaşılacağı gibi Fransızlar bu bölgede sadece okullarıyla değil daha

kalıcı bir şekilde var olmak için tren yolu inşaatı gibi ya da madenlerin işletme hakkını elde etmek gibi bölgedeki hâkimiyetlerini perçinleyecek adımlar atmışlardır.

Misyonerlerin bölge halkına bir başka etkisi de insanların Osmanlı Devleti'nden kopmalarına ve onları himaye eden devletlere yaklaşmalarına zemin hazırlamasıydı. Örneğin; Cizvitlerin yoğun bir şekilde faaliyet yürüttükleri Lübnan'da Marunîlerin Fransa ile Prusya arasındaki savaşa 15 bin gönüllü göndermeleri bu etkinin bir tezahürüydü. Ancak bu katkıyı Marunîler 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti için yapmamışlardır (Baktıaya, 2017, s. 139-140). Osmanlı arşiv belgelerine de yansıyan bu yakınlık 29 Zilhicce 1327 (1910) tarihli belgeye göre Fransızlar için özellikle Cebel-i Lübnan bölgesi istedikleri zaman yararlandıkları ve istimal edebildikleri bir yerdir. Prusya ile olan savaşta Fransa'ya yardım ederek bu yakınlıklarını göstermişlerdir. Belgeye göre Fransız taraftarı olarak adlandırılan Marunîler, Fransızlar için bölgede arayışta bulamadıkları bir sermayedir (BOA, Y. PRK. HR: 36/62, 29 Zilhicce 1327/11 Ocak 1910).

Misyonerlerin faaliyetleri bölge halkının kültürel alanda da değişim yaşamasına yol açmıştır. Misyoner okullarında eğitim gören çocuklar evlerindeki geleneksel yaşayışla yeni öğrendikleri bilgiler ve kültürel değerler arasında bocalama yaşamışlardır. Ailelerinin eski jenerasyonlarıyla kendi yeni jenerasyonları arasında bir kopukluk oluşmuştur. Yabancı dil konuşan, yabancıların giyindiği gibi giyinen gençler dış görünüş olarak Avrupalılaşmaya başlamışlardır. Yazılı medya önem kazanırken Arapça da daha esnek, kullanımı daha kolay bir hale gelmiştir. Arap kimliği Osmanlı olmaktan bağımsızlaşarak gençler arasında daha önemli bir yer edinmiştir (Zeuge-Buberl, 2017, s. 230-231).

Misyoner eğitimi sosyal hareketliliği teşvik etmiş, okumak isteyip de parasızlık yüzünden okuyamayan çocukların bedavaya okuyabilmelerine olanak sağlamıştır. Kitlesele okuryazarlığın artmasına öncü olmuşlardır. Kadınların ve kız çocuklarının eğitim almasının önünü açmışlardır. Tıp okulları kurarak, Batı tıbbının bu yerlerde yayılmasını sağlamışlardır. Tarım eğitimine önem veren misyoner okulları sayesinde tarım teknolojisi gelişmiş, tohum, yetiştirme teknikleri vb. hakkında insanların bilgisi arttırılmıştır. Suriye ve Lübnan gibi Arapların yaşadığı yerlerde diğer azınlıklardan farklı olarak Osmanlıyla bağları dindaşlıkla daha sıkı bağlanmışken, misyoner okullarından yayılan milliyetçilik düşüncesi bu bağın gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Sosyal reform, demokrasi ve bilim gibi kavramlar bu coğrafyaya misyoner okulları sayesinde daha kalıcı bir şekilde yerleşmiştir. Fransızca, İngilizce gibi yabancı dil öğrenme oranı misyoner okulları sayesinde gözle görülür bir şekilde yükselmiştir (Woodberry, 2007, s. 9).

BÖLÜM V

SONUÇ/DEĞERLENDİRME

Gerek Osmanlı, gerek Protestan gerekse Katolik kaynaklarından yararlanarak yapılan bu araştırmada nitel ve nicel veriler göz önünde bulundurularak Suriye ve Beyrut Vilayetleriyle Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı üçgeninde Katolik ve Protestan misyoner örgütlerinin eğitim alanındaki rekabetini Fransa'nın desteklediği Katolikler önde tamamlamıştır diyebiliriz. Katoliklerin bu bölgelerde yaşayan insanlarla yüzyıllar öncesinden süregelen dini bağlarının olması, yerel kiliseler ve cemaatleriyle ilişkilerinin kopmaması, birbirlerine çok yakın olmaları da her zaman iletişim halinde bulunmaları Katolik misyonerlerin Protestan misyonerler karşısında mücadeleye avantajlı bir şekilde başlamalarına zemin hazırlamıştır. Protestanlar bu bölgeye geldikten sonra hem yabancı gözüyle bakılmaları hem de Katoliklerle yerel kiliselerin kendilerine karşı güçlerini birleştirerek bu alandan onları uzaklaştırmaya çalışmaları, Protestanların insanlarla Katolikler kadar sağlam ilişkiler kuramamalarına neden olmuştur.

Her ne kadar Fransa ile Roma Kilisesi arasında yüzyıllar boyunca süregelen bir güç mücadelesi olsa da, 1789 sonrası Fransa'nın devlet olarak sekülerleşmeye çalışması, dini bertaraf edecek kararlar vermesi dünya çapında Katolik misyonerleri etkilese de Fransa hiçbir zaman Katolik misyonerlerin üstünden elini tamamen çekmemiştir. Amerika ve İngiltere, Protestan misyonerlerle birlikte uyum içinde çalışma konusunda sıkıntı yaşamamışlardır. Fransa ile Roma Kilisesi arasında bunun tam tersi gerçekleşmiştir. Ancak yine de iki taraf da her zaman ortak bir yol bulmaya ve birlikte hareket etmeye çalışmıştır.

Protestanlarda tek bir kiliseye bağlılık olmadığı, kendi içlerinde de farklı fraksiyonlara bölündükleri için Katolikler gibi tek bir çatı altında birleşmemişlerdir. Protestanların da kabul ettiği gibi Katolikler maddi olanaklar, sahip oldukları insan sayısı, okulları, sağlık birimleri vb. yönünden hep kendilerinin bir adım önünde olmuşlardır. Bu durum eğitime de yansımıştır. Daha organize olan, olanakları Protestanlardan daha fazla olan Katolikler eğitim alanında hem okul hem öğrenci sayısı olarak Protestanlara üstünlük kurmuşlardır. Ve bu üstünlük yıllar sürecektir etkileri de beraberinde getirmiştir. Nasıl ki İngiltere'nin en çok üstüne eğildiği yerlerden biri olan ve mandası olarak yıllarca hükmettiği Hindistan'da günümüzde bile İngilizce başat dillerdence Fransa için de aynısı bu yerlerde geçerli olmuştur. Katolik misyonerlerin yerel diller yerine Fransızcaya önem vermeleri, Protestanların ise öğrenciler İngilizce öğrenirlerse dini işlere yönelmek yerine devlet

kurumlarında ya da yabancıların şirketlerinde çalışır, inancımızı yayma şansımız azalır korkusuyla okullarında Arapçaya ağırlık vermeleri Katoliklerin işine yaramıştır. Çünkü bölge insanı yabancı dil eğitimi veren Katolik okullarına yönelmiştir.

İngilizce dil kursları 20.yüzyıl başında artmış olsa da Amerikan misyoner okulları Arapçayı birinci eğitim dili olarak kullanmaya devam etmişlerdir. Amerikalı Protestan misyonerlerin dil konusunda Fransız Katolik misyonerler kadar direktmemelerinin sebebi, Amerikan hükümetinin misyonerlerine bu konuda bir baskı kurmamış olmasıydı. Fransız Katolik misyonerler ise doğrudan Fransız hükümetinin politik çıkarlarına bağlıydılar ve hükümet için Fransızca'nın geniş kitlelere yayılması önemliydi. Yine de Katolik misyonerler Arapçayı okullarından tamamen dışlamamışlardır. Okullarında Arapça eğitim dilini benimseyen Protestan misyonerlerin okulları yerel halkın dilini kullandıkları için kendi dillerinde eğitim görmek isteyen öğrencilerin öncelikli gittikleri okullar haline gelmiştir. Katolik misyonerler Arapça eğitim konusunda Protestanlardan geride kaldıklarını görünce okullarında Arapçaya daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bu durum Arapça dilinde eğitim görebilmek için yetkinlik kazanmak isteyen öğrencilerin Katolik okullarını tercih etmelerine olanak sağlamıştır (Womack, 2012, s. 8-12).

Protestan misyonerlerden Mr. Porter Katolikler karşısındaki durumlarını şöyle tasvir etmiştir:

“Protestan misyonerler, eğitimin ilerletilmesi için 20 yıl gibi kısa bir sürede tüm Lübnan ve Suriye’de yüzyıllardır bulunan bütün rahipliklerden daha fazlasını yaptılar. Protestan misyonerliği çok fazla hayranlık uyandırdı ancak çok pahalıya mal oluyor. Buradaki etkisi en iyi şekilde bir damla sudur. Bütün Türkiye’de sessiz ve açık bir şekilde ilerleyen Roma Katoliklerinininki ise bir deniz kadardır.” (Marshall, 1864, s. 95-96).

Andrew Steinmetz Protestanlarla Cizvitleri karşılaştırarak Cizvitlerin Protestanlardan farklı ne gibi özellikleri olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Protestan hareketi Cizvitlerin hangi taktiklerine karşı duruyordu? Cizvitlerin yorulmak bilmez azimleri, amaç birlikleri, her acil durumla baş etmek için sonsuz çareleri, kişisel davranışlarda benimsedikleri katı bir disiplinleri, değişmez ders yöntemleri ve her şeyden önce hiçbir başarının imkânsız görülmediği irade birlikleri vardı.” (Steinmetz, 1848, s. 221).

Protestanlar bu bölgede kendilerini engelleyen, zorluk çıkaranların Katolikler olduğuna ve bu yüzden istedikleri kadar başarılı olamamalarının müsebbibinin de onlar olduğuna inanmışlardır. Katoliklerse kendilerini en zayıf anlarında yakalayan Protestanların 17. yüzyılda bölgeye gelerek kendi yerlerine geçmeye çalıştıklarını düşünmüşlerdir. 19. yüzyılda bölgedeki Katolik misyoner örgütleri tekrar eski güçlü hallerine dönmeye başlayınca yokluklarında bölgeye hâkim olmaya uğraşan Protestanların nüfuz alanı oluşturmalarına engel olmaya çalışmışlardır.

Bölgede görev alan İngiliz bir Protestan, iki taraf arasındaki mücadelede kimin üstün olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir:

“Doğu’da propagandanın gayretli ve yetenekli misyonerleriyle tanışmak ve sohbet etmek zordur. Kendi durumlarıyla ilgili pek mutlu değillerdir. Onlar Roma’dan eğitilmiş, İtalyan inceliğine ve konuşmasına alışkın bir yere çok uzaklardan gönderildiler. Zihinsel olarak kültürel alışkanlıklarda ayrıldıkları insanların bulunduğu bir yerde insanlarla birleşmeye çalıştılar. Erkeklerin en hafif tabirle kovuldukları söylenebilir. Hala bazen onlara acımak yerine kıskanç olabiliriz.” (Marshall, 1864, s. 41).

I.Dünya Savaşı sırasındaki istatistikî verilere bakıldığında Fransa’nın, Suriye’de öğrenci sayısı 50 bin ile 60 bin arasında olan yaklaşık 500 okula sahip olduğu bilinmektedir (Hays, 2008, s. 124). Aynı döneme denk gelen 1914 yılı ABCFM ve BFMPC’nin yıllık raporlarına göre Amerikalı Protestan misyonerlerin bütün Osmanlı Devleti’nde toplamda 542 okulunda 32.252 öğrenci eğitim almaktaydı. Fransa’nın desteklediği Katolik misyonerlerin sadece Suriye misyonundaki okul sayıları Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı Devleti’nin tümünde açtığı okulların sayısına hemen hemen eşitken, öğrenci sayısı bakımından Katoliklerin bölgede bariz üstünlükleri olduğu görülmektedir (Doğan, 2013, s. 171).

I. Dünya Savaşı sonrasında bir kitap yazan Fransız Count De Gountau-Biron bölgedeki Fransız etkisinin büyüklüğünü rakamsal veriler paylaşarak şu şekilde dile getirmiştir:

“Hiç kimse bir Doğu ülkesi olan Suriye üzerindeki derin etkiyi gözardı edemez. Kültürümüzün ve dilimizin yayılması gerektiğine inanan din adamları sayesinde Suriye’de bir Fransız atmosferi oluşmuştur. Her yıl okullarımızda 50 bin

öğrenci sınavlarını geçer. Bu rakamlar Suriye’yi Levant’taki Fransa olarak görmemizi sağlıyor.” (Quahes, 2017, s. 4).

Bu veriler göz önüne alındığında Fransızların desteklediği Katolik misyonerlerin bölgedeki eğitim faaliyetlerinde Protestan misyonerleri geçtikleri söylenebilir. Protestanlara göre Katolikler Doğu Hristiyanlarını Batılı kiliselere döndürme konusunda kendileriyle yarışan tek rakipleriydi (Berg, 2006, s. 68-73). Bu bölgede giriştikleri mücadelenin eğitim alanını kapsamaması ise kaçınılmazdı.

Osmanlı Devleti açısından bakarsak bölgede yabancı devletlerin desteklediği misyoner örgütlerinin köylerde dahi birçok okul açmış olması, devletin bölgedeki insanların taleplerini dikkate alarak ve misyoner okullarının önüne geçme düşüncesiyle Suriye ve Lübnan çevresinde modern okullar açmalarını sağlamıştır. Ancak devletin açtığı bu okullar misyoner okulları karşısında istedikleri başarıyı yakalayamamışlardır. Misyonerlere göre bunun nedenleri; devletin, çocukları bir üst kademe eğitim kurumuna yetiştirmek için gerekli olan hazırlık okulları olmaması ve yükseköğretim okullarında eğitim veren öğretmenlerin yeterli donanıma sahip olmamasıdır. Misyonerler, devlet okullarının eksikliklerinin yanında artılarının da olduğunu dile getirmişlerdir. Onlara göre en büyük artıları az sayıda da olsa kız çocukları için okullar açmalarıdır. Misyonerlere göre bu Hristiyanlık inancındaki kadınlık değeri ve cinsiyet eşitliğinin devlet okulları tarafından da benimsendiğinin bir kanıtıdır (Barton, 1908, s. 193).

Osmanlı Devleti misyoner okullarına giden öğrenci sayısını azaltmak, çocukların devlet okullarına gitmesini sağlamak için 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ni çıkarmış, misyoner okullarının ruhsat izninden kullandıkları ders kitaplarına, verdikleri eğitimin içeriğine kadar devlet tarafından denetlenmesi şartını getirmiştir. Bu nizamnameye göre devletin koyduğu şartlara uymayanlara okul açma izni verilmeyecekti. Ancak bu nizamnamenin maddeleri nadiren uygulanmıştır çünkü devlet misyonerlerin okul açmasına güçlük çıkardığı zamanlarda misyonerlerin koruyucu devletleri konsoloslukları vasıtasıyla devreye girerek misyonerlere yardımcı olmuşlardır (Doğan, 2013, s. 174).

Artan rekabet neticesinde Katolik ve Protestanlar kendi aralarında yarışırken, gerek devlet gerekse diğer din ve mezheplerin açtıkları okullarla da mücadeleye girişmişlerdir. Rekabetçi bir ortamın oluşması her kesimin diğerlerinden daha iyi olma çabası göstermesine, okullarındaki eğitimi daha üst seviyeye taşımaya çalışmalarına zemin hazırlamıştır. Eğitim seviyesi ve kalitesinin artması yeni neslin önceki kuşaklardan daha

farklı şekilde yetişmesini sağlamıştır. Bölgedeki şehirlerin sosyo-kültürel ortamı değiştiği gibi fiziki yapıları da daha Avrupai olmaya başlamıştır. Bölge halkı misyonerlerin ilk geldiği zamanlarda bu değişime karşı çıksalar da zamanla bu kurumların yararlı tarafları olduğunu da görerek yeniliklerden ve değişimden memnun kalmışlardır. Bunu bölgedeki Dürzi şeyhlerinden biri Missionary Herald'a şöyle ifade etmiştir: "Amerikalı misyonerler Yunanlılar, Katolikler, Maruniler, Dürziler gibi insanları eğiterek ve uygarlaştırarak iyi bir şey yapmışlardır." (Zeuge-Buberl, 2017, s. 71).

Ele alınan dönem içinde yabancı misyoner örgütlerinin açtıkları okulların günümüzde hala devam ediyor olması aslında geçmişten günümüze bu okulların bölgedeki kalıcılıklarının ne kadar fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Protestanların bölgedeki en önemli okulu olan Suriye Protestan Koleji'nin günümüzde Beyrut Amerikan Üniversitesi adıyla, Katoliklerin SPC ile eşit önemde ve düzeyde olan St. Joseph Üniversitesi'nin yine aynı adla günümüzde de eğitim vermesi o dönemde kurulan bu okulların misyonerler tarafından sağlam temeller üzerine inşa edildiğini bize göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Dâhiliye Beşinci Şube. (1334, 29 Cemaziyelahir). *Cebel-i Lübnanlı Katolik rahip ve rahibelerin ruhani elbiselerini çıkarmaları, Cebel-i Lübnan ahalisinden olmayanların uzaklaştırılması ve manastır, mektep ve müessese bütün vakıf mallarının müsadere olunması hakkında* (Kutu No. 23, Belge No. 38). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

Dâhiliye Mektubi Kalemî. (1308, 27 Şaban). *Beyrut'ta misyonerler tarafından tesis edilmiş olan tıbbiye mektebinin derslerini teftiş ve imtihanlarında hazır bulunarak diplomalarının tasdiki amacı ile vilayet sıhhiye müfettişi başkanlığında bir komisyon teşkil edilmesi hakkında* (Kutu No. 1826, Belge No. 12). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî. (1293, 5 Cemaziyelahir). *Beyrut dışında olan iki mektebin ilga edilerek yeni bir mektep inşasına ruhsat isteyen Fransız Cizvit papazlarının talepleriyle ilgili olarak gerekenin yapılması hakkında* (Kutu No. 38, Belge No. 100). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

Şura-yı Devlet. (1307, 27 Rebiülevvel). *Baalbek ve Bikaulaziz kazalarının Şam'a hayli uzak ve Cebel-i Lübnan'a komşu olması hasebiyle Amerikalı, İngiliz ve Fransız rahiplerin her köyde bir mektep açması ve yeni bir sancak teşkil olunması hakkında* (Kutu No. 2546, Belge No. 36). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

Şura-yı Devlet. (1324, 27 Cemaziyellevvel). *Ecnebi mekteplerin miktarı ve durumu hakkında* (Kutu No. 2757, Belge No. 1). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı. (1327, 29 Zilhicce). *Fransızların Suriye hakkındaki tasavvurları, okul açmak, yol yaptırmak gibi bazı faaliyetleri hakkında* (Kutu No. 36, Belge No. 62). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

Yıldız Hususi Maruzat. (1322, 6 Cemaziyellevvel). *Memalik-i Şahane'de kâin Amerika mektepleri ve müesseseleri* (Kutu No. 475, Belge No. 109). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

Yıldız Mütenevvi Maruzat. (1305, 16 Ramazan). *Cizvitlerin idaresi altında bulunan mektep ve benzeri tesislerin Suriye'de çoğalması için Fransız Mebusan Meclisince bütçeye ilaveler yapıldığından bunların yeniden mektep açmalarına müsaade olunmaması hakkında* (Kutu No. 33, Belge No. 37). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

Yıldız Umumi. (1321, 12 Şaban). *Mabeyden istenilen malumat üzerine Trabzon, Beyrut, Halep, İzmir, Mamuratülaziz, Bitlis ve Erzurum valilikleriyle İzmid Mutasarrıflığından Protestan mekteplerine dair gelen cevaplar hakkında* (Kutu No. 67, Belge No. 30). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

Diğer Osmanlıca Kaynaklar

Altınay, A. R. (1921). Türkiye’de Katolik Propagandası. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 14(5), 257-276. Erişim adresi: <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleosm/findrecords.php>

Davud, A. (1911, 3 Nisan). Kırk iki bin Katolik misyoner cemiyeti. *Sebilü’r-Reşad [Sırat-ı Müstakim] Dergisi*, 12(292), 103-105. Erişim adresi: <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleosm/findrecords.php>

Edib, E. (1921, 21 Şubat). Misyoner hareketi: İslam âlemine karşı veche-i istikameti. *Sebilü’r-Reşad [Sırat-ı Müstakim] Dergisi*, 23(589), 260-263. Erişim adresi: <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleosm/findrecords.php>

Hemmam, H. (1911, 27 Mart). Beyrut’ta Osmanlı maarifi. *Sebilü’r-Reşad [Sırat-ı Müstakim] Dergisi*, 12(291), 91-92, Erişim adresi: <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleosm/findrecords.php>

Raşid, H. R. (1922, 31 Mart). Darü’l-muallimin gençlerine/Jezvit(Cizvit) mektepleri. *Genç Anadolu Dergisi*, 1(6), 37. Erişim adresi: <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/articlecatalog/list>

Rıza, Ö. (1921, 3 Nisan). Misyonerlik II: Son asırlarda misyonerlik faaliyetleri. *Sebilü’r-Reşad [Sırat-ı Müstakim] Dergisi*, 23(595), 359-361. Erişim adresi: <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleosm/findrecords.php>

Süreyya, S. (1911). Misyonerler ve Mektepleri. *İslam Dünyası*, 2 (2), 19-22. Erişim adresi: <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleosm/findrecords.php>

Şarkta Katolikler üzerinde Fransa’nın himayesi (Gabriel Hanotu’nun bir makalesinden) 1913. (1913). *Servet-i Fünun Dergisi*, 45(1169), 316-317. Erişim adresi: <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/articlecatalog/list>

Şerif, A. (1909, 21 Nisan). Beyrut'ta Maarif-i Ecnebiyye tesirat ve netayici. *Sebilü'r-Reşad [Strat-ı Müstakim] Dergisi*, 6(139), 135-137. Erişim adresi: <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleosm/findrecords.php>

Tevfik, S. M. (1910, 9 Ağustos). Hint yolunda-IV: Nüfuz-ı Ecanib, Beyrut mektepleri. *Sebilü'r-Reşad [Strat-ı Müstakim] Dergisi*, 1-8(25-207), 488-490. Erişim adresi: <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleosm/findrecords.php>

Diğer Kaynaklar

Akalın, K. H. (2015). Max Weber'in kapitalizm teziyle ilgili yorumlar. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 15-43. Erişim adresi: <http://www.marmarasosyaldergi.org/>

Akarlı, E. D. (1993). *The long peace: Ottoman Lebanon 1861-1920* (1. bs.). Berkeley: University of California Press.

Akyüz, Y. (1992). Cevdet Paşa'nın özel öğretim ve Tanzimat eğitimine ilişkin bir layihası. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3(3), 85-114. doi: 10.1501/OTAM_0000000117

Al-Tameemi, A. M. K. (1977). *The Arabian mission a case study of Christian missionary work in the Arabian Gulf Region* (Doktora tezi, Durham Üniversitesi, Durham). Erişim adresi: <http://etheses.dur.ac.uk/3601/>

Anderson, R. (1872). *History of the missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions of the Oriental Churches volume I* (1. bs.). Boston: Congregational Publishing Society.

Antakly, W. G. (1976). *American Protestant educational missions: Their influence on Syria and Arab nationalism, 1820-1923* (Doktora tezi, Amerikan Üniversitesi, Washington, D. C.). Erişim adresi: <https://auislandora.wrlc.org/islandora/object/thesesdissertations:1088>

Antonius, G. (1919). *The Arap awakening: The story of the Arap national movement* (1. bs.). Pensilvanya, Philadelphia: J. B. Lippincott Company.

Aydın, M. (1986). Batı ve Doğu Hristiyanlığına tarihi bir bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 123-148. doi: 10.1501/Ilhfak_0000000676

Aydın, M. (2005). Türkiye'ye yönelik Katolik misyonerliğin dünü ve bugünü. *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, 43, 93-122. Erişim adresi: <http://isamveri.org/>

Baktıaya, A. (2002). *19. yüzyıl Suriye'sinde 'nahda'yı hazırlayan sosyo-ekonomik koşullar ve nahda içinde beliren siyasi eğilimler* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Baktıaya, A. (2016). Bir diploma sorunundan bir diplomatik soruna Beyrut St. Joseph Tıp Fakültesi zemininde Osmanlı Devleti ile Fransa'nın meşruiyet ve prestij mücadelesi. H. Ertin ve M. İ. Özekmekçi (Ed.). *Nuran Yıldırım armağan kitabı- tıp tarihinin peşinde bir ömür* içinde (1. bs.), (s. 485-514). İstanbul: Betim Kitaplığı.

Baktıaya, A. (2017). *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın doğuşu sosyo-ekonomik değişim ve siyasi düşünce* (1. bs.). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Barrett, J. C. (2012). *International politics, American Protestant missions and the Middle East* (Doktora tezi, Baylor Üniversitesi, Teksas). Erişim adresi: <https://baylor-ir.tdl.org/handle/2104/8565>

Barton, J. L. (1908). *Daybreak in Turkey* (1. bs.). Boston, New York: The Pilgrim Press.

Başaran, Betül.(1997). *Reinterpreting American missionary presence in the Ottoman Empire: American schools and the evolution of Ottoman educational policies (1820-1908)* (Yüksel lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Baybal, S. (2004). Ömer Rıza Doğrul'un misyonerliğe dair iki makalesi üzerine. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 155-173. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/>

Berg, H. M. (2005). Nineteenth-century Protestant missions and Middle Eastern Women: An overview. I. M. Okkenhaug ve I. Flaskerud (Ed.). *Gender, religion and change in the Middle East two hundred years of history* içinde (1. bs.), 103-122. Oxford: Berg Publisher.

Berg, H. M. (2006). 'Simply by giving to them macaroni...' Anti-Roman Catholic polemics in early Protestant missions in the Middle East, 1820-1860. M. Tamcke ve M. Marten (Ed.). *Christian witness between continuity and new beginnings: Modern historical missions in the Middle East* içinde (1. bs.), 63-80. Berlin: Lit Verlag.

Bıyık, M. (2004). *Presbiteryn Kilisesi: Tarihsel gelişimi, öğretileri ve Türkiye'deki yapılanması* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Birsel, H. (2013). Peder Monier'in gözlemleri ile Fransız Cizvit misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki çalışmaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 100-128. Erişim adresi: <http://www.itobiad.com/download/article-file/92682>

Bocquet, J. (2009, Nisan). French schools in Damascus: Missionary presence, diplomatic rivalries and proselytizing. *Great powers in the Holy Land: From Napoleon to the Balfour Declaration* içinde. Avrupa Enstitüsü'ndeki Kolombiya Üniversitesi konferansı, New York. Erişim adresi: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8XG9XV1>

Bolat, G. (2006). *MF. MGM-7/39-40 numaralı defterin transkripsiyonu ve Suriye 'de faaliyet gösteren yabancı okullar* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Bolat, B. ve Ayaz, R. (2017). İngiliz misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecine etkileri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 61, 1-45. Erişim adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=45>

Bozkurt, A. (2010). *Lübnan'ın sosyal yapısı, siyasi tarihi ve Hizbullah* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Burrows, M. (1986). Mission civilisatrice: French cultural policy in the Middle East 1860-1914. *The Historical Journal*, 29(1), 109-135. Erişim adresi: <https://www.cambridge.org/>

Campbell, T. J. (1921). *The Jesuits (1534-1921)* (1. bs.). New York: New York The Encyclopedia Press.

Choudhury, M. (2018). Review of Vincent de Paul, the Lazarist mission and French Catholic Reform [A. Forrestal tarafından yayına hazırlanan *Vincent de Paul, the Lazarist mission and French Catholic Reform* başlıklı kitabın değerlendirmesi]. *H-France Review*, 18 (179), 1-5. Erişim adresi: <https://h-france.net/>

Çakmaklı, E. (2015). *Lübnan'ın bütünleşme sorunları* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Çavdar, T. (1970). *Osmanlıların yarı-sömürge oluşu* (1. bs.). İstanbul: Ant Yayınları.

Çelik, K. (2010). *Osmanlı hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Çelik, K. (2014). Misyonerlerin Suriye’de sağlık alanındaki faaliyetleri ile Şam tıp fakültesinin açılmasına dair bir rapor. *International Journal of Social Science*, 29, 139-164. doi: 10.9761/JASSS2570

Çetin, A. (1984). II. Abdülhamid’e sunulmuş Beyrut Vilayetindeki yabancı okullara dair bir rapor. *Türk Kültürü Dergisi*, 253, 316-324. Erişim adresi: http://isamveri.org/pdfs/bv/D00206/1984_253/1984_253_CETINA.pdf

Çoban, M. (2008). *Bir Katolik cemaati olarak Fransiskanlar* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Doğan, M. A. (2009). Missionary schools. G. Agoston ve B. Masters (Ed.). *Encyclopedia of the Ottoman Empire* içinde (1. bs.), (s. 385-388). New York: Facts On File. Erişim adresi: <http://psi424.cankaya.edu.tr/>

Doğan, M. A. (2013). *American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) and nominal Christians: Elias Riggs (1810-1901) and American missionary activities in the Ottoman Empire* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Duman, O. Ö. (2006). Bir Orta-Doğu buhranı Cebel-i Lübnan olayları (1860-1861). *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 1-15. Erişim adresi: <http://sbed.mku.edu.tr/article/view/1038000566>

Dwight, H. O. ,Tupper, H. A. ve Bliss, E. M. (1904). British Syrian mission schools and Bible work. *The Encyclopedia of Missions: Second Edition* içinde (1. bs.), (s. 111). New York: Funk & Wagnalls Company. Erişim adresi: <https://archive.org>

Dwight, H. O. ,Tupper, H. A. ve Bliss, E. M. (1904). Presbyterian Church of Ireland. *The Encyclopedia of Missions: Second Edition* içinde (1. bs.), (s. 594-602). New York: Funk & Wagnalls Company. Erişim adresi: <https://archive.org>

Erbaş, A. (2002). Protestan reformu ve Martin Luther. *Dinler Tarihi Araştırmaları*, 3, 197-245. Erişim adresi: <http://ktp.isam.org.tr>

Erdoğan, D. İ. (2007). *Osmanlı Devleti’nde Amerikalı misyonerler ve Van Ermeni isyanı (1896)* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Eroğlu, A. H. (2000). Hristiyanların bölünme sürecine genel bir bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41(1), 309-325. doi: 10.1501/Ilhfak_0000000511

Esen, S. (2015). *Dominiken tarikatı ve Katolik Kilisesi'ndeki yeri* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Esenkal, E. (2007). *Yabancı ülkeler tarafından Osmanlı coğrafyasında açılan okullar* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Extracts of communication of Messrs. Bird, Smith and Thomson [Editorial]. (1834). *The Missionary Herald*, 30 (11), 410.

Fawaz, L. T. (1994). *An occasion for war: Civil conflict in Lebanon and Damascus in 1860*. Berkeley: University of California Press.

Francioch, G. A. (2008). *Nationalism in Ottoman Greater Syria 1840-1914: The divisive legacy of sectarianism* (Yüksek lisans tezi, ABD Deniz Harp Okulu, Monterey). Erişim adresi: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a493799.pdf>

Frazer, C. A. (1984). Vincentian missions in the Islamic World, *Vincentian Heritage Journal*, 5(1), 1-42. Erişim adresi: <https://via.library.depaul.edu/>

Gözübüyük, S. (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizvit tarikatının yayılmasında Fransız elçilerin rolü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 635-654. Erişim adresi: <http://www.asead.com/>

Gül, S. (2015). *The French Catholic missionaries in Lebanon between 1860 and 1914* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Gündüz, Ş. (2002). Misyonerlik ve Hristiyan misyonerler. *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi II*, 1, 1-21. Erişim adresi: <http://ktp.isam.org.tr>

Güngör, A.İ. (2012). *Cizvitler* (1. bs.). Ankara: Berikan Yayınevi.

Hamlin, C. (1877). *Among the Turks* (1. bs.). New York: American Track Society.

Hays, E. L. R. (2008). *Their object is to strengthen the Moslem and repress the Christian: Henry Jessup and the Presbyterian mission to Syria under Abdulhamid II* (Yüksek lisans tezi, Maryland Üniversitesi, Maryland). Erişim adresi: <https://drum.lib.umd.edu/handle/1903/8472>

İnalçık, H. (1964). Tanzimat'ın uygulanması ve sosyal tepkiler. *Belleten*, 28(112), 623-690. Erişim adresi: <https://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/belleten-cilt-xxviii-sayi-112-yil-1964-ekim/>

İnan, U. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Alman Protestan misyonerlik faaliyetleri* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Jessup, H. (1910). *Fifty-Three years in Syria volume I* (1. bs.). New York, New York City: Fleming H. Revell Company.

Jessup, H. (1910). *Fifty-Three years in Syria volume II* (1. bs.). New York, New York City: Fleming H. Revell Company.

Karakışla, M. D. (2016). *1840-1861 tarihleri arasında Cebel-i Lübnan'da Dürzi-Marunî çatışması ve bu çatışmanın bölgeye etkisi* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Kennedy, J. W. (2008). *American missionaries in Turkey and Northern Syria and the development of Central Turkey and Aleppo Colleges 1874-1967* (Yüksek lisans, tezi William and Mary Üniversitesi, Williamsburg). Erişim adresi: <https://scholarworks.wm.edu/>

Kocabaşoğlu, U. (2000). *Anadolu'daki Amerika* (3. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.

Koraş, F. (2009). *Suriye'de toplumsal yapının dönüşümü ve Arap milliyetçiliğinin gelişimi 1860-2000* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Kurt, A. (2012). *Hristiyanlık tarihinde Fransisken tarikatı* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Leest, C. (2008). *Conversion and conflict in Palestine* (Doktora tezi, Leiden Üniversitesi, Leiden). Erişim adresi: <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/12957/Thesis.pdf?sequence=1>

Lindner, C. B. (2009). *Negotiating the field: American Protestant missionaries in Ottoman Syria 1823 to 1860* (Doktora tezi, Edinburg Üniversitesi, Edinburg). Erişim adresi: <https://www.era.lib.ed.ac.uk/handle/1842/3687>

Malkoç, M. N. (2005). Türkiye'de Protestan misyonerliği. *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, 43, 161-193. Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/>

Marshall, T. W. M. (1864). *Christian missions: Their agents and their results Vol II* (1. bs.). Massachusetts, Boston: D. & J. Sadlier & Co.

Mundus. (t.y.). British and Foreign Bible Society. Erişim adresi: http://www.mundus.ac.uk/cgi-bin/search?coll_id=292&inst_id=38&keyword=Asia

Mutlu, ř. (2005). *Osmanlı Devleti'ndeki misyoner okulları* (1. bs.). İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.

Nurdoğan, A. M. (2013). Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki sancaktarı: Church Missionary Society: Kuruluşu, yapısı ve yayınları- I. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 16(43), 11-46. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/da/issue/4480/61747>

Olgun, H. (2005). Katolik Kilisesi'nin endüljans uygulaması ve Protestan reformuna etkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(18-19), 327-346. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/omuifd/issue/20299/215482>

Öney, C. (2012). American Board ve Sason Ermeni İsyanı'nın Amerika'da propaganda aracı olarak kullanılması. *History Studies International Journal Of History*, 4(3), 137-151. Erişim adresi: <http://www.historystudies.net/dergi/tar201512ca9db.pdf>

Ortaylı, İ. (1984). 19. yüzyıl sonunda Suriye ve Lübnan üzerinde bazı notlar. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 4, 89-113. Erişim adresi: <http://www.isam.org.tr/>

Öztürk, A. (2007). Amerikan Board'un kuruluşu, teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde kurduğu misyonlar. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 63-74. Erişim adresi: <http://sbedergi.erciyes.edu.tr/>

Öztürk, ř. (2015). *Suriye'de Arap milliyetçiliğinin doğuşu ve II. Abdülhamid'in Suriye politikası* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Pikkert, P. (2006). *Protestant missionaries to the Middle East: Ambassadors of Christ or culture?* (Doktora tezi, South Africa Üniversitesi, Pretoria). Erişim adresi: <https://core.ac.uk/>

Presbyterian Historical Society. (t.y.). The National Archives of the PC (Presbyterian Church). Erişim adresi: <https://www.history.pcusa.org/collections/research-tools/guides-archival-collections/rg-360>

Quahes, I. (2017). Catholic missionary education in early mandate Syria and Lebanon. *Social Sciences and Missions*, 30(3-4), 1-9. doi: 10.1163/18748945-03003005

Richter, J. (1910). *A history of Protestant missions in the Near East* (1. bs.). Edinburg: Oliphant, Anderson & Ferrier.

Sabra, G. (2005, Nisan). *A. U. B. and religion never the twain shall meet... again?*. AUB (American University of Beirut) Edebiyat Anabilim Dalı Anis Makdissi programının toplantısında sunulan bir bildiri, Beyrut.

Sharkey, H. J. (2010). American missionaries in Ottoman lands: Foundational encounters. *University of Pennsylvania Scholarly Commons*, s. 1-14. Erişim adresi: <https://repository.upenn.edu/>

Sormunen, E. (2011). *Martin Luther kutsal inanç adamı* (2. bs.). İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları.

Steinmetz, A. (1848). *History of the Jesuits* (1. bs.). Londra: Richard Bentley.

Şevik, A. (2008). *Orta Doğu'da Lübnan sorunu* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Tanrıöver, B. (2009). *Lebanon: Political dilemma from 19th century to present* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Taş, T. (2006). *19. yüzyılda Anadolu'da Katolik misyonerlerin eğitim alanındaki faaliyetleri* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Taşçı, E. (2006). *Din sosyolojisi açısından misyonerlik ve günümüz İslam toplulukları* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Tümer, G. ve Küçük, A. (1993). *Dinler tarihi* (2. bs.). Ankara: Ocak Yayınları.

Uyanık, E. (2017). Yabancı okullarda eğitim gören Osmanlı'nın Müslüman çocukları (1865-1908). *Diyalektolog Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 1-29. doi: 10.22464/diyalektolog.133

Ülman, H. (1963). 1840-1845 arasında Suriye ya da Lübnan'ın durumu ve milletlerarası politika. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 243-268. doi: 10.1501/SBFder_0000000704

Ümit, D. (2014). The American Protestant missionary network in Ottoman Turkey, 1876-1914. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(6), 16-51. Erişim adresi: http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_4_No_6_1_April_2014/3.pdf

Yel, A. M. (1998). Geleneğin bozulması: Kurtuluş teolojisi ve Cizvitler. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 5, 33-55. Erişim adresi: <https://www.divandergisi.com/tr>

Yorulmaz, Ş. (2000). Osmanlı-Fransız ilişkileri çerçevesinde Osmanlı topraklarında açılan Fransız kültür kurumları ve bunların meşruiyet kazanması (19.yüzyıl-20.yüzyıl başları). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11(11), 697-768. doi: 10.1501/OTAM_0000000460

Wallach, J. (2004). *Çöl Kraliçesi: Gertrude Bell'in olağanüstü yaşamı* (1. bs.). İstanbul: Can Yayınları.

Womack, D. F. (2012). Lubnani, Libanais, Lebanese: Missionary education, language policy and identity formation in modern Lebanon. *Studies in World Christianity*, 18(1), 4-20. doi: 10.3366/swc.2012.0003

Woodberry, R. D. (2007). The social impact of missionary higher education. P. Y. S. Leung ve P. T. M. Ng (Ed.), *Anthology Series On The Study Of Religion and Chinese Society Dizisi: Vol.11. Christian responses to Asian Challenges: A glocalization view on Christian higher education in East Asia* (s. 99-120) içinde. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net>

Zeuge-Buberl, U. (2017). *The mission of the American Board in Syria* (1. bs.). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

EKLER

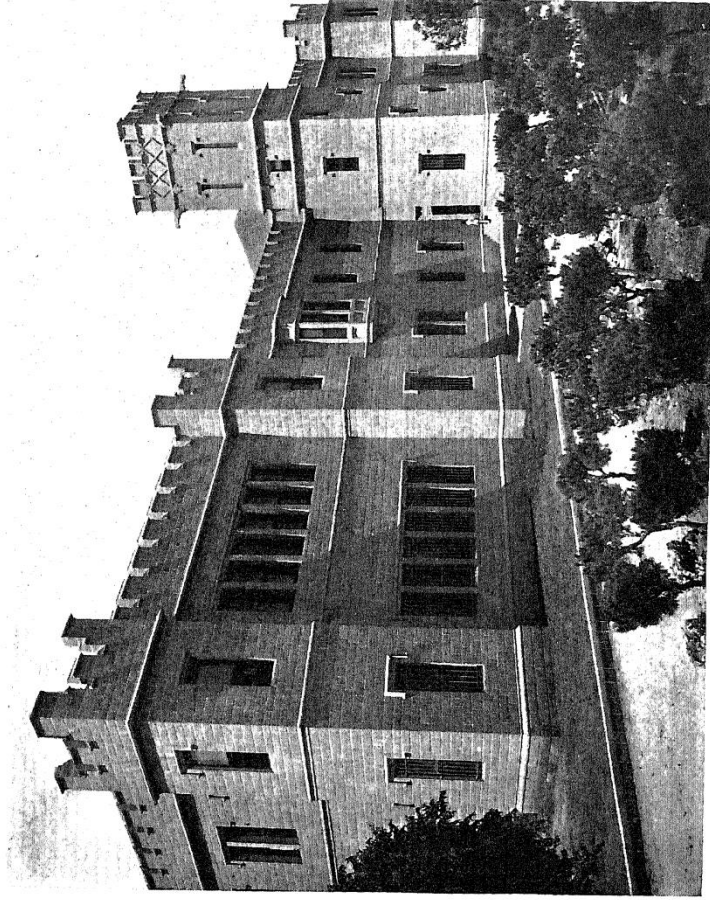
EK 1.

ÖĞRENCİNİN AKADEMİK ÖZGEÇMİŞİ

Kişisel Bilgiler			
Adı ve Soyadı	Tansu Şana		
E-postası/Web Sayfası	tansu_sana@hotmail.com		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Uzmanlık Alanı	Tarih/Yakınçağ		
Öğrenim Bilgileri			
	Üniversite	Bölüm	Yıl
Lisans	Dokuz Eylül Üniversitesi	Tarih Öğretmenliği	2015
Tez Başlığı	19. yüzyılın ikinci yarısında Katolik Cizvitler ile Protestan misyonerler arasında Osmanlı'da Suriye ve Lübnan Vilayetlerinde yaşanan eğitim rekabeti		
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ercan Uyanık		
Akademik Eserler			
(Makale, kitap, kitap bölümü, bildiri, poster, sergi, konser vb. eserlerden kaynakça yazım kurallarına göre en fazla 10 eser yazılmalıdır.) Tezden üretilen yayınlar * ile işaretlenmelidir.			
Alanıyla İlgili Bilimsel Kuruluşlara Üyelikler			
Alanıyla İlgili Aldığı Ödüller			
Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi'nde 2014 yılında düzenlenen Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı Şenliği'nde "Ortaçağ'da Yaşam" adlı materyal tasarımıyla kazanılan birincilik ödülü.			

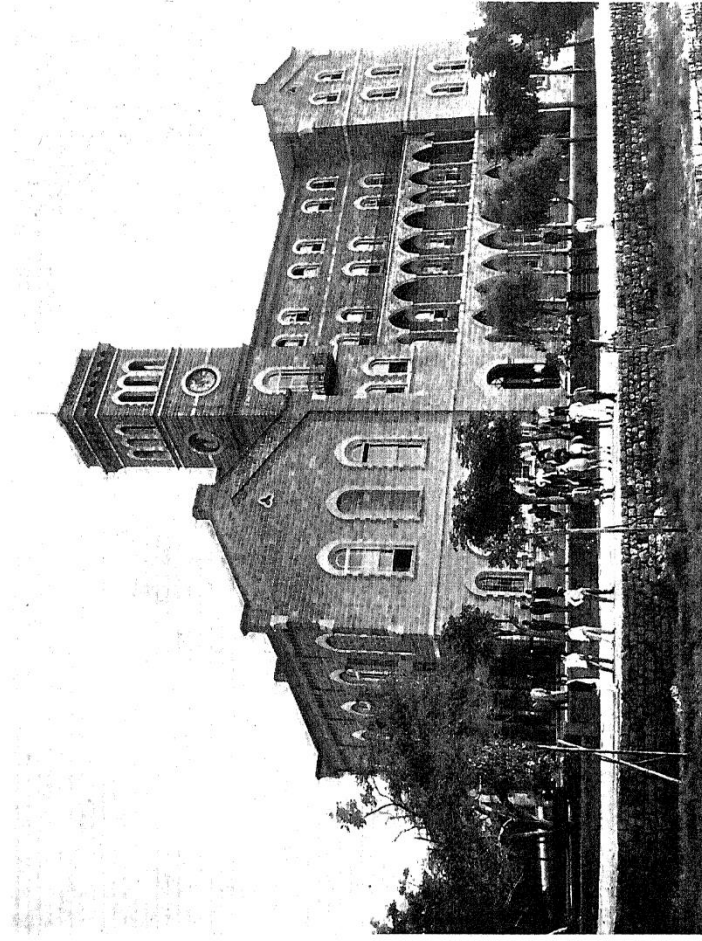
EK 2. Şekiller

Şekil 1: Suriye Prostan Koleji' deki George E. Post Science Hall (Jessup, Vol II 1910, s. 479)

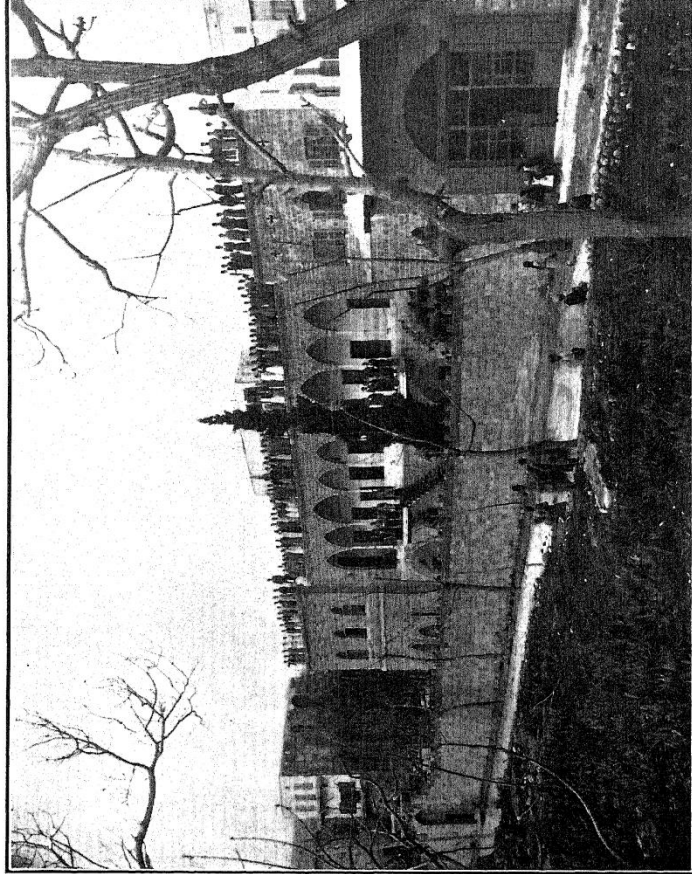
GEORGE E. POST SCIENCE HALL
Syrian Protestant College.

Şekil 2: Suriye Protestan Koleji'ndeki College Hall (Jessup, Vol II 1910, s. 413)

COLLEGE HALL
Syrian Protestant College.

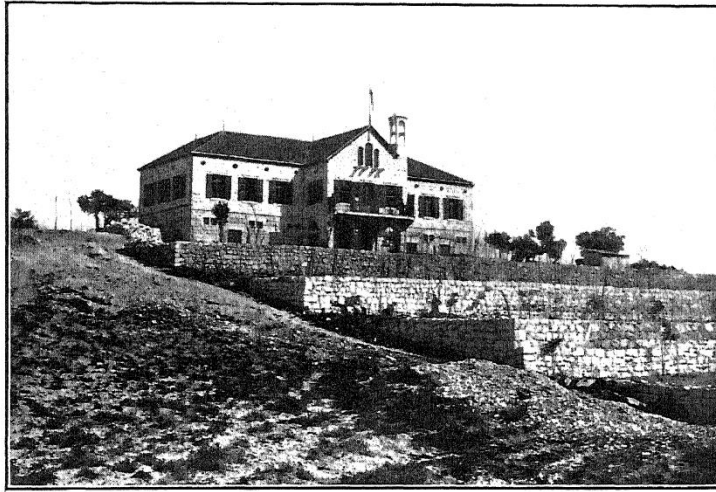
Şekil 3: Sidon'da bulunan Gerard Institute (Jessup, Vol II 1910, s. 514)

FRONT VIEW OF GERARD INSTITUTE, SIDON

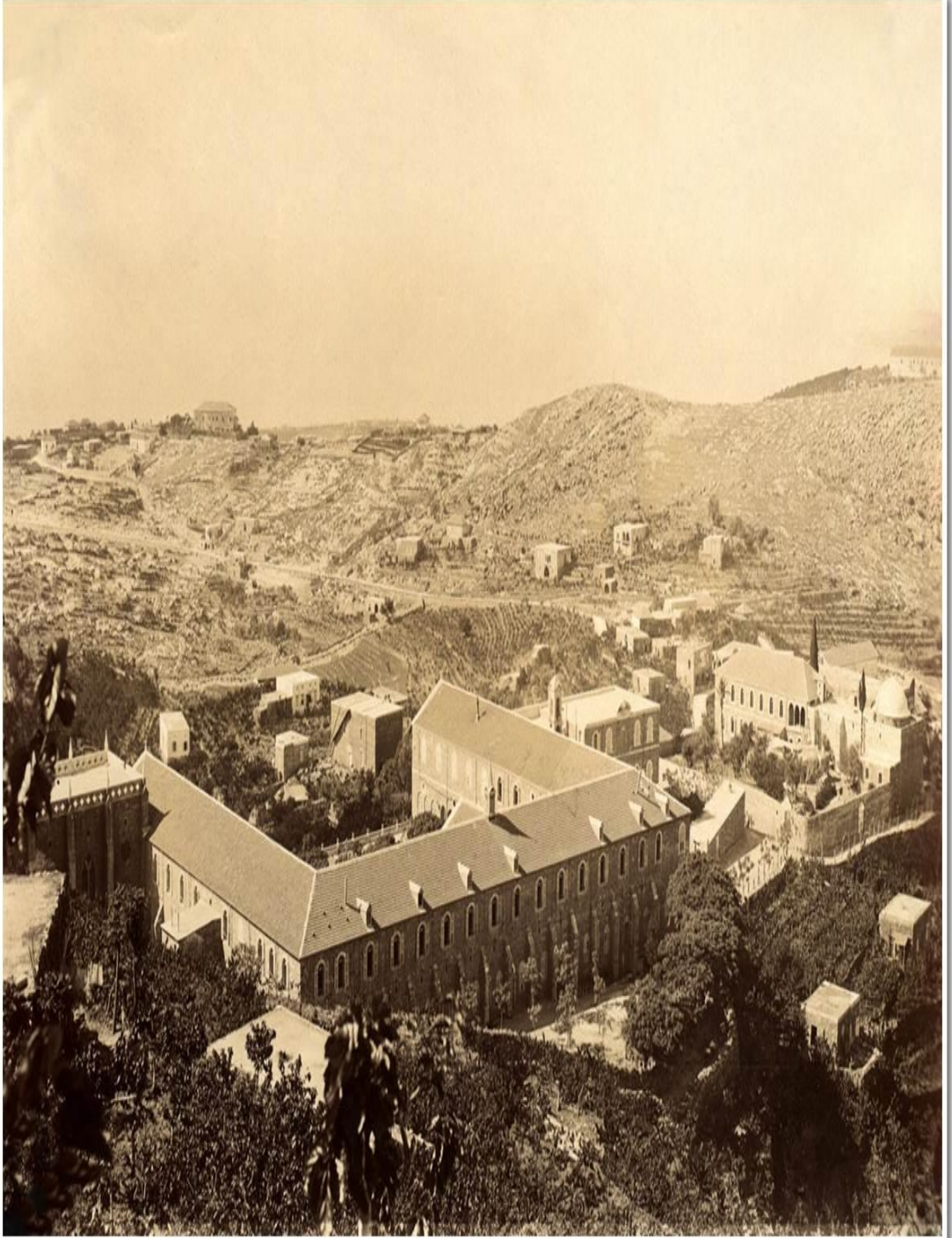
Şekil 4: İlk fotoğraf Sidon'da Protestanlara ait olan yetimhaneden bir görünüm. İkinci fotoğrafta ise Sidon'daki Gerard Institute'ye giden öğrenciler yer almaktadır. (Jessup, Vol II 1910, s. 516)

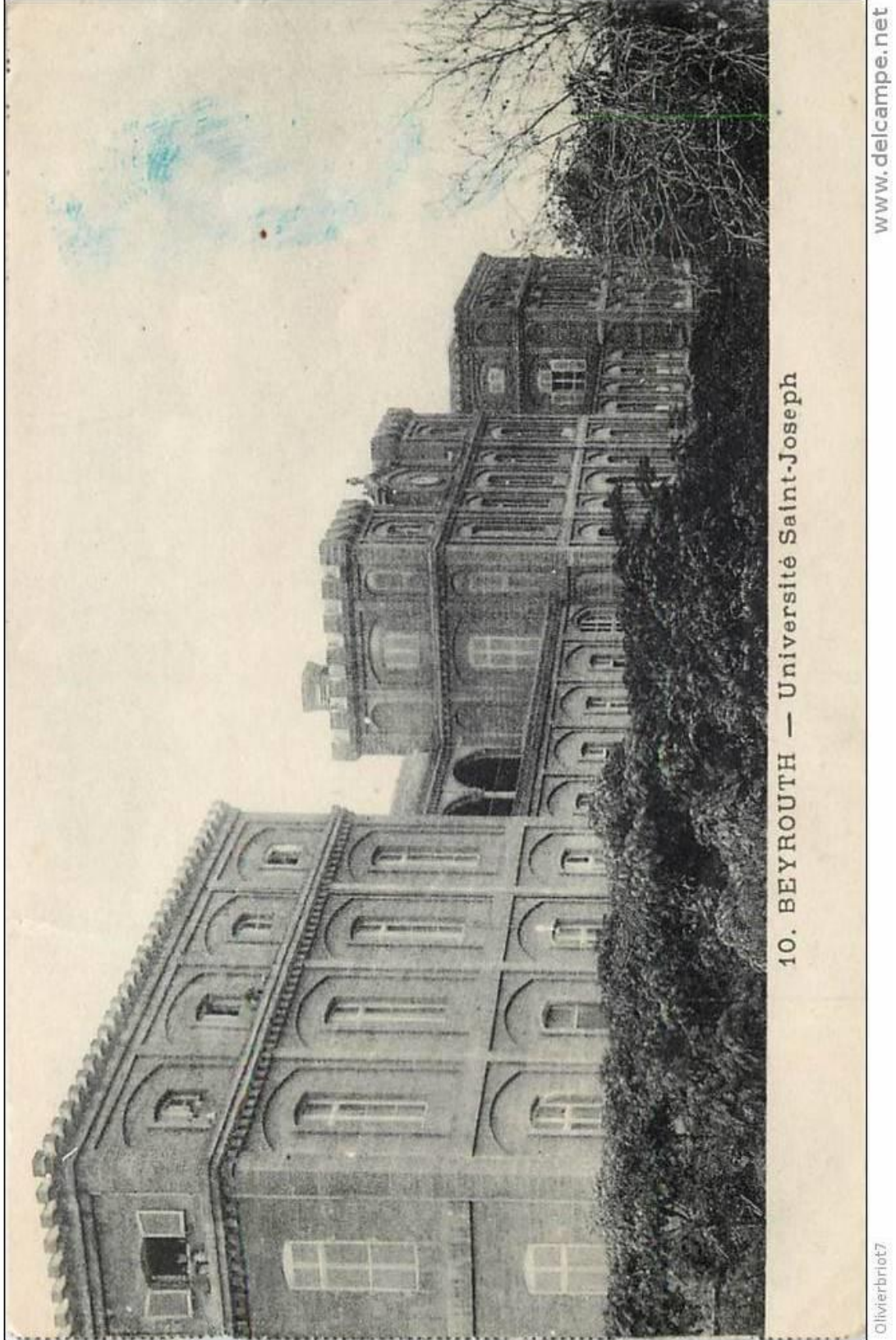
DAR ES SALAAM SIDON ORPHANAGE
(CALLED BEULAH HOUSE.)

SIDON GERARD INSTITUTE PUPILS
Having an outing by the sea. (The Sea Castle of Sidon is at the right.)

Şekil 5: Lazaristlere ait olan Antoura Koleji (Gül, 2015, s. 291)

Şekil 6: Cizvitlere ait St. Joseph Üniversitesi (Gül, 2015, s. 292)

Şekil 7: Antoura Koleji'nde eğitim gören öğrenciler ve öğretmenleri (Gül, 2015, s. 293)

Şekil 8: Lübnan Haritası

Katolik ve Protestan misyonerlerin açtıkları okulları Lübnan haritasında da görülen yerler olan Baalbek, Deir El Qamar, Trablusşam, Sur, Sayda, Beyrut ve çevresinde yoğunlaşmıştır.

Şekil 9: Suriye Haritası

Suriye haritası ise ele alınan dönemde daha farklı bir yapıya sahipti. Günümüzde Halep Suriye'nin bir şehriyken o dönemde Osmanlı Devleti'nde Suriye Vilayeti'nden ayrıydı ve kendi başına bir vilayetti. O yüzden buradaki Suriye haritasında Halep yer almamaktadır. O dönemde yabancı misyonerler özellikle 1860 sonrası daha çok Lübnan ve Beyrut'a yoğunlaştıkları için Suriye Vilayeti ve içinde yer alan şehirler biraz geri planda kalmışlardır. Suriye'de misyonerlerin açtıkları okullar daha çok Humus, Hama, Şam ve çevresinde kümelenmiştir.

